

**TARTU ÜLIKOOLI
AJALOO KÜSIMUSI
VII**

TARTU RIIKLIK ÜLIKOOL

TARTU ÜLIKOOLI AJALOO KÜSIMUSI

VII

(TRÜ ajaloo komisjoni materjalid)

TARTU 1979

Toimetuskolleegium: K. Siilivask (vastutav toimetaja),
H. Piirimäe, A. Liim, M.Reinfeldt.

Käesolevas kogumikus "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi VII" on avaldatud TRÜ ajaloo komisjoni IV teadusliku sessiooni "Kõrgkooli ajaloost Tartus" materjalid ülikooli ajaloo üldküsimumustes ja humanitaarteaduste ajaloost. Neis käsitletakse teadusharude ja üksikteadlaste - ülikooli kasvandike panust teaduse ja kultuuri arendamisel (filoloogias, õigusteaduses, ajaloo- ja loodusteaduses, professorite ettevalmistamine Venemaa ülikoolidele jms.). Ülikooli ajaloo üksikküsimusi on käsitletud XVII sajandist kuni tänapäevani.

KOOLITEATER TARTUS XVI - XVII SAJANDIL

E. Kampus

Tänapäeva Tartu Riikliku Ülikooli üliõpilasi ja õppejõude iseloomustab sügav teatrihuvi. Nad on "Vanemuise" ja teiste teatrite kõige kunstinõudlikumaid ja asjatundlikumaid vaatajaid.

Ent teatri ja Tartu ülikooli ametlikud suhted on ajaloos vältel olnud ka sootuks vastupidised, eriti 19. sajandil, mil aastatel 1812 - 1867 olid igasugused teatrietendused Tartus koguniski keelatud vältimaks nende halba mõju üliõpilastele. See aga ei tähendanud veel keeluga leppimist ning sellest alati kinnipidamist.

Järgneva lühiülevaate eesmärgiks on vaadelda teatri-tegevust Tartu ülikooli asutamise-eelsel ning ülikooli kahel esimesel töötamisperioodil - Academia Gustaviana ja Academia Gustaviana-Carolina aastatel.

Puuduvad teated, et Tartus ja üldse Eestis oleks harastatud liturgilist draamat ja Lääne-Euroopas nii tavalisi rahvateatri mitmesuguseid vorme. Kuid kooliteatrit on siingi tehtud.

Protestantlik kooliteatritegevus luteri usu maades sai erilise hoo just reformatsioonivõitluse aastail. Oma senises võimsuses enesega rahulolev ja korrumpeerunud katoliku kirik oli esiotsa üsna abitu löökide vastu, mida talle teatri vormis hakati jagama. 1534. a. asutatud jesuiitide ordu aga arendas oma kooliteatri varsti seninägematult kõrgele tasemele ning läks vastureformatsiooni käigus omakorda ise üle rünnakule protestantide vastu.

Kui protestantlik teater nagu luteri uskki apelleeris eelkõige mõistusele ja kasutas peamiselt sõna jõudu, siis jesuiitide teater püüdis, eriti rikkamates kolleegiumides, nii keeruka lavatehnika, rikkalike dekoratsioonide, luksuslike kostüümide, tulevärgi kui muusika, laulu ja tantsuga mõjuda kõikidele meeltele /1/.

Kas Tartus jesuiitide kolleegiumi teatritegevus, mil-

le kohta on säilinud dokumentaalsed andmed, oli mõnel määral ka vastukaaluliseks jätkuks varasemale, protestantlikule kooliteatrile, pole teada, sest Tartu selle perioodi dokumendid on lõviosas hävinenud.

Jesuiidid alustasid peale Tartu Poola riigi alla minekut üsna vasti linnas oma koolitegevust. Et ette jõuda luterlastest, kellel gümnaasiumi veel polnud, avasid nad juba 18. aprillil 1583 oma gümnaasiumi, algul loomulikult vaid mõne klassiga. Õpilaste arv ulatus umbes 30-ni, kellest enamik olid katoliiklastest poolakate pojad ja vaid kolm Tartu saksa kodanike lapsed. Hiljem asus siia õppima ka teiste rahvuste esindajaid. Eestlasi mainitakse nende hulgas alates 1585. aastast^{2/}. On täiesti võimalik, et nemadki osalesid koos teiste õpilastega teatrietendustel.

Küllalt edukas ka teatritegevuse alal oli kolleegiumi esimene tegevusperiood (1583 - 1601), eriti 16. sajandi lõpuaastad. Kuigi kolleegium pärast Tartu vahepeal Rootsi võimu alla kuulumist tegutses edasi (1603 - 1625), algas õppetöö uuesti alles 1611. aastal. Selle perioodi võimalike teatrietenduste kohta andmeid pole, kuigi dialooge võidi tõenäoliselt esitada.

Ehkki jesuiitide gümnaasiumil oli suhteliselt tagasihoidlik koht eesti kooli- ja kultuuriajaloos, tegutses see siiski üle 30 aasta Tartus ainsa omataolisena ning ajendas Rootsi valitsust vastukaaluks katoliiklikule haridusele 1630. aastal siia rajama protestantliku gümnaasiumi, mis 1632 muudeti ülikooliks. Nii mõjutas jesuiitide tegevus mõneti Tartu ülikoolilinnaks saamist^{3/}.

Osaliselt kattusid jesuiitide kooliteatri eesmärgid varasema kooliteatri omadega - võimaluse andmisega õpilastele ladina keele ja kõnekunsti harjutamiseks, ent põhitendentsiks jäi ikkagi katoliku usu aktiivne propageerimine. Sellealaseks suurpäevaks oli Kristuse ihu püha tähistamine, mis katoliku maades oli ametlikult kehtestatud juba 1264. aastal. Et see langes teisele neljapäevale pärast suvisteid - enamasti juuni algusesse, siis olid ilmastikutingimused Tartuski küllalt soodsad suurte vaimulike protsessioonide korraldamiseks poola sõjaväeosade osalemisel. Asja juurde kuulus peale pasunapuhumise, orkestrimuusika ja

kahuripaugutamise ka vastavat liiki vaimuliku draama esitamise. Jesuiidid korraldasid vaimulikke rongkäike ka muude pühade puhul, kuid nendega ei kaasnenud teatrietendusid.

Jesuiitide teatritegevuses tuleb vahet teha kaht liiki etenduste - draamade ja dialoogide vahel. Dialoogid olid vähenõudlikumad. Nende vormiks olid väheste tegelaste omavahelised kõnelused. Dialoogi, milles erinevalt draamast suhteliselt rohkem prevaleeris sõna ja mõistus, kasutati protestantlike kommete eriliseks ründamiseks ning nendel oli seetõttu apologetiline ja poleemiline värving. Mingeid dekoratsioonide dialoogide esitamisel ei kasutatud, ettekandeks piisas tavaliselt vaid poodiumist. Varasemal perioodil võis kostüüm olla igapäevane, hiljem hakati selles suhtes küll suuremaid nõudmisi esitama /4/.

Dialoogide ettekanded toimusid kas kirikus, koolis või Kristuse ihu püha puhul ka vabas õhus. Tartu jesuiitide kolleegiumi 1583. aasta aruandes märgitakse, et õpilased kandisid Kristuse ihu püha puhul 9. juunil nii rongkäigu ajal väljas kui ka kirikus ette dialoogi "Taaveti tants seaduse-laeka ees".

Lisaks sellele esitati samal aastal veel kolm ladinakeelset dialoogi: esimene püha sakramendi austamisest, teine kooliaasta avamise puhul teaduslikest harrastustest, kolmas, Petlema karjastest, koguni kahel korral - jõulu ajal ja uusaastapäeval.

Aruanne aastast 1584 märgib kahe ladinakeelse dialoogi õnnestunud ettekannet /5/.

1585. aastal, kui koolis õppis juba umbes 80 õpilast, esitati kolm eri dialoogi - jõulude, kolmekuningapäeva ja Kristuse ihu püha puhul /6/.

1588. aastal kanti ette mitmesugused sobival ajal esitatud dialoogid, kõige maitsekam neist Kristuse ihu püha rongkäigus.

Aruandeperioodi 1594/1595 kohta märgitakse Kristuse ihu püha puhul "süüdmusele sobiva draama" ettekannet /7/.

1594. aasta aruandest loeme, et koolide edule on kaasa aidanud "dialoog, mis oli kuulajatele toredaks elamuseks ja sai suure aplausi osaliseks".

1595. aasta kohta on öeldud, et "kanti avalikult ette dialoog linna rae juuresolekul ja heakskiidul".

Jesuiidid ei väsinud oma aruandluses kunagi alla kriipsutamast vahet luteri ja katoliku koolide vahel, muudugi viimaste kasuks. Eriliselt tõsteti esile 1596. aasta lihavõttepühade puhul toimunud vastavasisulist etendust. Aastaruandes kiidetakse, et etendus "on läbi viidud nii vaimukalt, selliste vahendite ja peenusega ja sedavõrd ka kõikide otsusega heaks kiidetud, et lausa kõik Tartu elanikud tunnistavad, et nad ei või nimetada selles laadis midagi, mis nende mälestuse järgi nii kiiduväärselt tehtud oleks".

Kõrgajaks teatritegevuses, eriti päris draamade ettekandmises, kujunesid kolleegiumi esimese perioodi kolm viimast aastat. Selleks ajaks oli juba tekkinud traditsioon lihavõtte ajal ja sügisel draamasid ette kanda^{8/}1594. aasta etenduse puhul, milleks on Iisaku ohverdamine Aabrami poolt, kirjeldatakse ka kulisse^{9/}. Ilmselt mõjutas avalike esinemiste laadi positiivselt ka gümnaasiumi kolimine tollal uutesse, suurematesse ruumidesse.

Nimetatud teatrietendustes, eriti draamades, kõneldi tõenäoliselt ainult ladina keelt. Dialoogide ja vahemängude puhul võidi sagedamini kasutada rahvakeelt. Tavaks oli etenduse eel tüki sisu pealtvaatajatele selgitada. Tartus sai selleks olla saksa keel, kuna just sakslased olid katoliku usu kõige kangemad vastased, kellele propaganda oligi suunatud ^{10/}.

Kuna jesuiitide tegevus polnud ponnistustest hoolimata Tartu saksa kodanikele kuigi suurt mõju avaldanud, siis vaevalt oli Academia Gustaviana aastatel kellelgi tõsisemat põhjust vaeva näha võitluseks katoliku usu vastu. Eestlastega oli jesuiitidel viimaste tunnistust mööda olnud küll hea läbisaamine, kuid selle rahva meelsuse muutmiseks sakslased ja rootslased küll teatrivahendeid kasutama ei hakanud.

Kas aga teatritegevus kui niisugune jõudis tartlastele vajaduseks juurduda, on raske öelda. Rootslaste asutatud gümnaasiumi ja Academia Gustaviana kooliteatricharrastustest pole siiani õnnestunud otseselt midagi välja selgi-

tada. Seepärast tuleb kahjuks paraku piirduda vaid oletustega ja analoogiatega Rootsi ja Soomemaa kooliteatritegevusega. Pärinesid ju Academia Gustaviana perioodil immatrikuleeritud 1061 üliõpilasest 598, s. o. üle 56 % Rootsist ja Soomest ning sealt tulnukad võisid Tartusse kaasa tuua ka omad sealsed teatrivajadused ja -harrastused. Mõni aga võis neid harrastusi siit hiljem koguni kaasa viia. Vähe-malt paari sealt tulnuka ja siit läinuka suhtes on nende sealsed teatrharrastused teada.

Rootsi gümnaasiumides ja ülikoolides mängiti pedagoogilistel ja moraalsetel kaalutlustel küllalt innukalt, eriti reformatsioonipäevil, komöödiaid ladina, kreeka ja rootsi keeles. Seda toetas ka 1575. a. kirikuseadus.

17. sajandi algul tõusis teatritegemise suhtes esile vana ülikoolilinn Uppsala, kus 1610. a. kanti ette Terentiusse komöödia "Eunuhh" kreeka keeles, "Andria" aga rootsi ja ladina keeles, järgmisel aastal Euripidese saatusedraama "Kükloop" kreeka keeles. Initsiaatoriks oli professor Johannes Rudbeckius. Varsti leidis ta kolleegis, sama ülikooli professoris Johannes Messeniuses endale rivaali. Rootsi ajaloo vastu huvi äratamiseks ja selle õpetamise visuaalseks muutmiseks kirjutas ta 1611. a. näidendi "Disa", mis ka ette kanti. Tal oli kavas iga aasta üks kodumaisi sündmusi kujutav näidend lavale tuua. Kui va dialoogi suupärasemaks muutmiseks ei koonerdanud ta elavate, lõbusate rahvastseenide, rahvaviiside ja -tantsudega. Kuid sellest ei piisanud veel tolleaegse publiku lõbustamiseks /11/. Tükki põimiti sisse tollal tavalisi vahestseene, milles maskides näitlejad - larvatores - esitasid improvisatsioone, paistes silma sõnakuse ja leidlikkusega. Tihtipeale aga kippusid hoo-gusattunud maskikandjad ületama sündsuse ja kombekuse piirid, mis oli vesi laiema publiku veskile /12/. "Disa" äratas laialdast vastukaja ja ilmus 8 trükis. Autori järgmine komöödia "Signill" kanti 1612. a. ette Stockholmi kuningalossis, kuhu Messenius koos oma üliõpilastega oli kutsutud hertsog Johani pulmadeks. "Signill" kannatas 1750. aastani koguni 10 trükki välja. Teatritee Uppsalast Stockholmi kuningalossi jäi käidavaks ka edaspidi. Oma kolmanda näidendi "Luikvalge" (1613) eessõnas kavatses Messenius kogu Root-

si riigi ajaloo valada 50 komöödiasse ja tragöödiasse. Ent tüli tõttu Rudbeckiusega paigutati professor 1613.a. ümber Stockholmi, kus ta järgmisel aastal oma üliõpilastega tõi veel kaks näidendit lavale, siis aga heideti poliitilistel põhjustel vanglasse.

Mitte alati ei saanud üliõpilaste teatrietendustel läbi korrarikumiste, tülide ja lööminguteta. Lõpuks pidas Gustav II Adolf vajalikuks 31. märtsil 1613 Uppsala ülikoolile saadetud hoiatuskirjas kõige karmimalt ära keelata ausale üliõpilasele säärase mitesobivate tegevuste hulgas nagu joomine ja pummeldamine, akende sissepeksmine jne. ka näitlemine. Samal aastal toimunud Stockholmi kirikukonverents möönis samuti, et teatrietendused põhjustavad ülikooli laostumist.

Peaaegu täpselt kaks sajandit hiljem keelas Vene keiser Aleksander I umbes samadel põhjustel Tartus teatrietendused.

Õnneks ei kehtinud Uppsala kohta avaldatud keeld teiste linnade ja koolide kohta. Seal arendati kooliteatrit edasi ka järgnevatel aastakümnetel. Näiteks Kalmaris, kust tuli Tartusse üliõpilasi, kanti 1632. a. ladina kooli õpilaste poolt ette rektor Nicolaus Holgeri värsskomöödia "Troijenborgh" Trooja hävitamisest. 1635. a. mängiti Stockholmi triviaalkoolis Terentiuse komöödiat "Vennad", milles ka rektor kaasa tegi /13/.

Koolinäidendeid mängiti ka Soomemaal Turus juba 1557. aastal. Turu Akadeemia avamispidustuste lõpuks 1640. a. esitati üliõpilaselu kujutav näidend "Studentes", mille lavastas ajaloo ja poliitika professor Mikael Wexionius. Sellele järgnes üsna vilgas teatritegevus. Üliõpilased esitasid näidendeid promotsioonide, rektori vahetuse puhul ja muudelgi juhtudel. 1650. a. jõuti koguni soomekeelse näidendi mängimiseni.

Ka Turus juhtus näidendite esitamiseга seoses pahandusi: kord lõhkusid larvatores pimedas aknaid, kord kimbutati tänaval õpipoisse jne. Seetõttu määrati 1653. a. ülikooli poolt kaks professorit juba proovidegi läbiviimist vaatama. Ka kirikuvõimud nõudsid nende meelest kõlbmatute näidendite keelamist ja kõrvaldamist /14/.

Teatavasti töötas Academia Gustaviana Uppsala ülikooli statuudi järgi nii nagu Turu Akadeemiagi. Miks ei võidud siis Tartuski teatrietendusi korraldada? Andmete säilimise eest Uppsala ja Turu kohta võlgname eeskätt tänu üliõpilaste löömingutele. Just need sündmused kajastuvad dokumentides ja nendega siis koos ka teatrietendused ise. Kui Tartus kõik laabus pabandusteta, siis polnud tollal ilmselt põhjustki teatrilt juttu teha.

1630. aastast alates töötas Tartus mitmesugustes ametites, hiljem õuekohtu assessorina Georg Stjernhjelm (1598-1672), kes oli õppinud Greifswaldi ülikoolis ning valitud esimese rootslasena Inglise Teaduste Akadeemia liikmeks ja paistis silma mitmekülgse kirjandusliku tegevusega /15/.

Kui 1. novembril 1649 Stockholmis Rootsi kuninganna Kristiina ema 50. sünnipäeva pühitseti, kanti sel puhul ette Georg Stjernhjelmi kuulus ballett "Vangistatud Cupido", mida selle riimiga, vaheldusrikaste värsside tõttu meister-teoseks peeti /16/.

Kuigi Stjernhjelmil kirjanduslikud harrastused ei jõudnud Tartus veel eriti väljenduda, oli ta oma vaimsuse poolest siin küllalt tähelepandavaks figuuriks.

23. septembril 1643 immatrikuleeriti Academia Gustavianasse Södermanlandis meile teadmata ajal sündinud kirikuõpetaja poeg Erik Kolmodin (Ericus Kolmodinus), kes õppis Tartus filosoofiateaduskonnas üldaineid. Igatahes 1648.a. oli ta veel Tartus /17/.

1652. a. leiame me ta üliõpilasena Uppsalas, kus ta taotleb rektorilt ja konsistooriumilt luba koos oma kaasüliõpilastega ülikoolis komöödiaid ette kanda. Eelmisel aastal oli kuninganna Kristiina viibinud pikemat aega Uppsalas ja esinenud ise sealses lossis ettekantud näidendis koos Olaf Rudbeckiga, kellest hiljem sai Uppsala ülikooli rektor. Quod licet Jovi, non licet bovi - Kolmodinile öeldi ära, viidates 1613. a. antud teatrikeelule /18/.

1657. a. sai Erik Kolmodinist Turu Akadeemia üliõpilane. Siin ilmus trükist ja kanti ette tema näidend "Genesis Aetherea ehk Jeesus Kristuse sünd". Tükk, milles oli 27 tegelast, esitati 1659. aastal ja teist korda veel 1662. aas-

tal¹⁹/. Sellega näibki Turu Akadeemia teatritegevus lõppevat. Kuid koolidraama elas Soomemaa koolides edasi.

Kui meditsiiniprofessor Olaf Rudbeck oli Uppsala ülikooli rektoriks saanud, suutis ta kaasa aidata, et tema meedikust üliõpilasele Urban Hjärnele anti luba näidendeid ette kanda. 1665. a. esitasid üliõpilased Uppsalas viibivale noorele kuningale Karl XI-le tragöödia "Rosimunda" /20/.

Huvitava kombel kajastus see teatrisündmus isegi Ees-
timaal. Üliõpilane Christofer Herneck esitas 23. septembril 1666. a. kaebuse Kose (tõenäoliselt siiski Hageri) pastori Bluhmi vastu, kes oli teda süüdistanud Stockholmis komöödiantide hulka kuulumises, kuigi Herneck olevat vaid mõned korrad kuninga ees mänginud. Ilmselt on Hernecki puhul tegemist Uppsala ülikooli üliõpilasega.

Juba 1635. aastal, kui Rootsil seisis päevakorral sõda Venemaaga, olid Tartu professorid ja üliõpilased ülepeakaela Tallinnasse pagenud. 1656. a. läks Tartu venelaste kätte ja ülikool kolis taas Tallinnasse, kus 1657 - 1665 küll püüdis sealses gümnaasiumis veel loengutegevust jätkata, kuid edutult ja Academia Gustaviana lakkas olemast. Neil aastail toimus Tallinnas mitmeid teatrietendusi, mille vastu eriti teravate ründavate jutlustega astus välja pastor Justus Heinrich Oldecop²¹/. Kuidas Tartu õppejõud ja üliõpilased Tallinnas teatrisse suhtusid, pole teada.

1682 moodustas Olaf Rudbeck Uppsalas koos professor Petrus Lagerlöfiga ka muusikaliselt andekate üliõpilaste näitetrupi, kelle hulgas juhtivat osa etendasid Isaak Börk, Fredrik Bergman, Johan Celsius, Göran Törnqvist, Johan Widman ja Daniel Wallenius²²/. Mõned neist olid Tartu hilisema Academia Gustavo-Carolina juura ning retoorika professori Olaf Hermelini sõbrad²³/. Nad kirjutasid eranditult kõik esitatud näendid ise. Kõige produktiivsem oli neist Isaak Börk, kes antiikmotiividel lõi tragöödiad "Apollo", "Darius", "Hippolitus", "Orpheus", "Phaeton" ja 1688 "Philomela". Frederik Bergman, kes oli suurepärase muusik, kirjutas Molière'i ballett-tragöödia "Psyche" (1671) mõjul "Psyche laulu- ja rõõmumängu" (1689), millel oli rootsi ooperi ajaloos oma tähtsus.

Uppsala üliõpilasteater esines ühes tallis või tõlla-

kuuris suure menuga. Kuninga ema küllastas mitmeid etendusi ja kannustas asjaosalisi oma kiitusega edasiseks tegevuseks.

Alates 1686. aastast hakkas trupp üsna tihti etendusi andma ka Stockholmis ja seda kutsuti õigusega Rootsi Teatriks. Ilmselt oli trupp küllalt arvukas, sest kui mitte kõigis, siis vähemalt lavastuste enamikus olid tegevad ka koor ja ballett. 1689. a. esitatud näidendis oli näiteks 71 tegelast.

Muidugi leidus ka teatri vastaseid, kes üliõpilaste ettevõtmisi pahaks panid. Krahv Erik Lindschöldi surmaga kaotas trupp oma kaalukaima toe ja kaitsja. Ja ka 50 000 elanikuga Stockholmis hakkas publiku teatrihuvi langema. 1691. aastal läks trupp laiali. Stockholmis toimunud jumalagajätuetendus lõppes Börki epiloogiga "Hüvasti, teater!". Selles rääkis autor tülidest, riidudest ja intriigidest, mis näitlejate lavategevuse olid raskeks teinud /24/.

Seejärel tuli Börk Tartusse ülikooli. Vaevalt on mõeldav, et see andekas ja viljakas näitekirjanik ning teatri-mehe oleks Tartus täiesti oma senistest huvidest loobunud. Muide, 1691. a. oktoobris kandideeris ta Academia Gustavo-Carolina raamatukoguhoidja kohale. Teda peeti väga võimekaks üliõpilaseks ning määrati lõpuks ilusa käekirja tõttu sekretäriks /25/. Hiljem töötas ta Narvas, olles alates 1696. a. katedraalkooli rektor, kellena ta aastal 1700 ka suri.

Academia Gustavo-Carolina perioodi teatritegevusest on säilinud juba otsesemaid andmeid - nimelt tänu tülile (nende ridade kirjutaja kasutab siinkohal sõna "tüli" meelega ilma jutumärkideta, sest need tülid on tõepoolest lausa teatriajaloolase õnnistus). 18. jaanuaril 1696 immatrikuleeritud üliõpilane Otto Leonhard Cloot kavatses koos kaasüliõpilastega samal aastal üht komöödiat esitada. Ta tuli juba nõusse hakanute nimekirjaga üliõpilase Ad. Richteri juurde viimastki veenma. Ent kahjuks sattus ta vale mehe peale. Richter ei ilmutanud ettepaneku suhtes vähimatki arusaamist ning avaldas šokeeritult arvamust, et selline asi ei sobi kuidagi ühele korralikule üliõpilasele ja aadlimehele, kes head nime säilitades siin tahab elada. Ja pealegi ei taheta näidendit ette kanda mitte harjutamiseks,

vaid teenimise eesmärgil. Lõpuks lisas Richter veel, et seda, kes kõigest hoolimata kaasa hakkab mängima, tuleb autuks lugeda.

See oli Clootile liig, ta haaras mõõga, tekkis käsi-kähmlus ning Richter sai rusikaga tubli võmmu selga, nii et tal parukas peast maha lendas. Vahejuhtum jõudis ülikooli senati ette (õpetatud nõukogu). Ülekuulamisel õigustas Cloot ennast ja kaaslasi väitega, et nad kavatsesid pealtvaatajatelt üksnes nii palju raha koguda, kui kulude katteks oleks vaja läinud.

Ülekuulamise ajal tuleb jutus ette ka 6. detsembril 1695 immatrikuleeritud üliõpilase Reiner Brockmanni, Tallinna tuntud luuletaja samanimelise poja nimi. G. v. Rauch oletab, et võib-olla oli just tema mängida kavatsetud komöödia autor /26/.

Kas tükk jäigi ette kandmata, pole teada. Igatahes on selge, et teatriharrastused Tartu üliõpilaskonnas ei puudunud. Samuti on selge ka see, et mitte kõik ei jaganud teatritegemise tuhinat.

Et kooliteatritegevus 90-ndate aastate keskel Tartus populaarne oli, tõendavad ka vastavad faktid Tartu linnakooli praktikast.

1694. a. sai Transilvaaniast türklaste eest põgenenud Martin Bertleff (vius), kes oli õppinud Thorni gümnaasiumis ja Königsbergi ülikoolis ning 1693 Tartus magistriks promoveeritud, Tartu linnakooli rektoriks /27/. Oma ametis arendas ta väga elavat tegevust, pidades vanemate õpilastega disputatsioone ja harjutusi, mis oma tasemelt olid ülikooliga täiesti võrdsed. Sel pinnal tekkiski tal pahandusi: ülikool pidas teda võistlejaks. Uus rektor kirjutas ladinakeeles terve ajaloolis-poliitiliste disputatsioonide tsükli "Martini Bertleffii solennes et civiles Conciones Stylo Curtiano adornatae quibus Primo Rectoratus anno horis subcisivis superiores Regii, quod Dorpati et, Lycei Alumnos ad Latini sermones elegantiam et facundiae studium incitavit", Dorpat, Brendeken 1695. Raamat oli pühendatud kindralkuberner Hastferile. See Saksamaa hiljutist ja kaasaegset välispoliitilist olukorda Prantsusmaa ja Türgimaa kalaletungide vahel ülimalt aktuaalselt kujutav mahukas

teos jaguneb nagu näidend neljaks vaatuseks. Vaatused omakorda retoorikakunsti kõigi reeglite järgi kõnedeks - poolt- ja vastuväitlusteks, mida esitavad konkreetsed ajaloolised tegelased, osa neist veel elavad. I vaatuses on 8, II vaatuses 13, III vaatuses 15 ja IV vaatuses 14 kõnet. Isikud, kelle nimel kõnesid esitatakse, on Türgi sultan ja Türgi saadik, Saksa keiser ja tema väejuhid jt., III vaatuses keiser Leopold. On juttu sõja üksikjuhtumist - Heidelbergi loovutamisesest vaenlasele.

Nagu esitajate nimekirjast on näha, õppis Tartu linna-koolis peale maalt saabunute ja tartlaste ka veel riialasi ja tallinlasi, kellest paljudest said hiljem Tartu üliõpilased.

I vaatus kanti publiku juuresolekul ette 1. juunil, II vaatus 7. septembril 1694, III vaatus 17. jaanuaril ja IV vaatus 17. juunil 1695. Vaatajate-kuulajate ning menu kohta puuduvad andmed /28/.

Pisut raskevõitu on nende pikkade kõnede vaheldumist teatri valdkonda kuuluvaks pidada, kuid igatahes tugev teatraalne värving sel kõigil siiski on. Hämmastav on aga probleemide esitamise värskus ja sügavus.

Andmeid on säilinud ka sajandi lõppkümnenditel Tartus esinenud rändnäitlejate kohta. Nii keelab Tartu raad 1683. a. komödiantidel ilma oma loata karistuse ähvardusel linnas mängida. Loa saamisel tuli, nagu tavaks oli, teatav summa maksta vaestemaja heaks ning hoiduda laupäeval mängimast. 1694. a. keelas raad komödiantidel advendi ajal mängida /29/. Järelikult on teatritegemine muutunud küllalt tavaliseks ja sagedaseks, et seda on vaja reguleerida.

Kaudseid andmeid teatritegevusest leidub ka Academia Gustavo-Carolina Pärnu-perioodist.

Näiteks märgib H.L.Chr. Backmeister, et ülikooli inauguratsioonipidustuste aegu Pärnus 1699. a. "iga päev komöödiad ja kontserte on esitatud", mis on möödunud "korralikult ja rahulikult". Teadet võib usaldatavaks pidada just märkuse tõttu "korralikult ja rahulikult". Arusaadav on ka, et niisuguseid teatriüritusi polnud võimalik korraldada äkki üleöö, vaid see pidi baseeruma juba viljakal traditsioonil.

Academia Gustavo-Carolina Pärnu perioodi teatrisse suhtumise väga tähelepanuväärseks faktiks on järgmine juhtum. Kui 1707. a. esimese semestri loengute kava trükkimiseks koostati, viis poeetika ja retoorika noor professor Jakob Wilde kolleegid hämmeldusse oma kavatsusega eeloleval semestril kasutada Molière'i komöödiaid aine teoreetilise käsitluse süvendamiseks ja illustreerimiseks. Praegu on raske öelda, mis tema konservatiivsetele kolleegidele tundus rohkem liig, kas komöödiate esitamise kavatsus (kummatigi kui ka varem oli seda tehtud) või oli viga nende meelest Molière'i komöödiates või vastava punkti äratrükkimine loengute kataloogis. Kartes nähtavasti kriitika alla langetada, pidas rektor Folcher vajalikuks sellist punkti mitte ära trükkida.

Kas see keeld takistas ka tegelikult Wildet Molière'i esitamist, pole teada. G. v. Rauch oletab, arvestades Wilde karakterit, et vaevalt ta ettevõttest tagasi pörkus. 1711. aastal leidis ülikoolist järelejäänud inventari hulgas igatahes Molière'i ja Racine'i teoseid.

Jakob Wilde oli sündinud 1679. aastal praegusel Läti maal, õppinud Riia gümnaasiumis ja Königsbergi ülikoolis. Ta töötas Riia gümnaasiumis professorina ja kaasrektorina, sellest ametist kutsuti ta 1707. a. Pärnusse, kust 1700. a. suundus Aachenisse. Küllastanud mitmeid Euroopa maid, töötas ta vahepeal Kieli ülikooli professorina ja läks 1719. Uppsalasse professoriks ja riigihistoriograafiks.

Kui Academia Gustavo-Carolinas oli enne teda kasutatud retoorikaharjutusteks vaid ladina autoreid, siis Wilde võttis julgelt kasutusele tolle aja kohta moodsa autori Hoffmann von Hoffmannswaldau (surnud 1679) teosed /30/.

Meeldiv on tõdeda, et see noorusvärske, temperamentne ja üliõpilastele suurt mõju avaldanud hiilgav kõnemees, kes oma tõekspidamistega kuulus juba 18. sajandisse - valgustusajastusse, oli nii tuline teatripooldaja. Kahjuks tuleb järeldada aga sedagi, et mitte kõik õppejõud ei jaganud Wilde seisukohti. Sama võitlus teatriküsimumuses kestis edasi ka 19. sajandi alguse Tartu ülikoolis.

Loodetavasti toob Academia Gustaviana ja Academia Gustavo-Carolina ajaloo edasine uurimine lisa siin esitatud üpris nappidele andmetele.

V i i t e d

1. W. Flemming, Geschichte des Jesuitentheaters in den Landen Deutscher Zunge. - Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte. Berlin, 1923, lk. 1 - 2.
2. V. Helk, Die Jesuiten in Dorpat 1583 - 1625. Ein Vorposten der Gegenreformation in Nordosteuropa. - Odense University Studies in History and Social Sciences. Vol. 44. Odense, 1977, lk. 31.
3. E. Tarvel, Gymnasium Dorpatense 1583 - 1625. - "Keel ja Kirjandus" 1971, nr. 11, lk. 673 - 677.
4. W. Flemming, Geschichte des Jesuitentheaters ..., lk. 4 - 5.
5. V. Helk, Die Jesuiten in Dorpat 1583 - 1625, lk. 31,48.
6. V. Helgi kiri artikli autorile 4. XII 1968.
7. Ed. Kurtz, Die Jahresberichte der Gesellschaft Jesu über ihre Wirksamkeit in Riga und Dorpat 1583 - 1619. Riga, 1925, lk. 59.
8. V. Helk, Die Jesuiten in Dorpat 1583 - 1625, lk.93-94.
9. V. Helgi kiri artikli autorile 4. XII 1968.
10. V. Helk, Die Jesuiten in Dorpat 1583 - 1625, lk. 191.
11. V. Arpe, Das schwedische Theater von den Gauklern bis zum Happening. Göteborg, 1969, lk. 7.
12. E. Krohn - T. T. Rinne, Turkulaisen teatterin historia I. Turku, 1966, lk. 17.
13. V. Arpe, Das schwedische Theater, lk. 8 - 10.
14. E. Krohn - T. T. Rinne, Turkulaisen teatterin historia I, lk. 11, 14, 15-16, 18.
15. P. Wieselgren, Georg Stiernhielm. Stockholm, 1948.
16. V. Arpe, Fas schwedische Theater, lk. 14.
17. Andmed Erik Kolmodini Tartu tegevuse kohta saadud TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakonna vanem-raamatukoguhoidjalt Arvo Teringult.
18. V. Arpe, Das schwedische Theater, lk. 15.
19. E. Krohn - T. T. Rinne, Turkulaisen teatterin historia I, lk. 22.
20. V. Arpe, Das schwedische Theater, lk. 16.

21. E. Rosen, Rückblicke auf die Pflege der Schauspielkunst in Reval. Revel, 1910, lk. 30-22.
22. V. Arpe, Das schwedische Theater, lk. 19.
23. Arvo Teringu andmetel.
24. V. Arpe, Das schwedische Theater, lk. 20-21.
25. Isaak Bõrki Tartu tegevusele Eestimaal juhtis tähelepanu Arvo Tering.
TRÜ Teadusliku Raamatukogu käsikirjade ja haruldaste raamatute osakond, fond 7, s.-ü. 24, lk. 76.
26. G. v. Rauch, Die Universität Dorpat und das Eindringen der frühen Aufklärung in Livland 1690-1700. Schriftenreihe Schweden und Nordeuropa. Wissenschaftliche Veröffentlichungen des Schwedischen Instituts der Ernst-Moritz-Arndt-Universität Greifswald und der Deutschen Gesellschaft zum Studium Schwedens. Heft 5. Essen, 1943, lk. 411-412.
27. J. Fr. v. Recke, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrtenlexicon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. I Band, Mitau, 1827, lk. 14.
28. Martini Bertleffii solennes et civiles Conciones Stylo Curtiano adornatae quibus Primo Rectoratus anno horis subcisivis superiores Regii, quod Dorpati et, Lycei Alumnos ad Latini sermones elegantiam et facundiae studium incitavit. Dorpat, 1695.
29. Fr. K. Gadebusch, Livländische Jahrbücher. Riga, 1782, III Theil, Abschrift II, lk. 336, 688
30. G. v. Rauch, Die Universität Dorpat..., lk. 330, 401-402, 412.

KANTI FILOSOOFIA TARTU ÜLIKOOLIS

XIX SAJ. ESIMESEL POOLEL

R. Ruutsoo

XVIII-XIX sajandi vahetusel levivad Kanti vaated ka Venemaale. Ametliku ideoloogia esindajad suhtusid suurde saksa mõtlejasse esialgu üsna positiivselt. Immanuel Kantis nähti filosoofi, kes "hävitab mõistuse uhkuse". 1794. a. püstitati isegi küsimus Kanti valimisest Peterburi Teaduste Akadeemia liikmeks^{1/}; tsaaririigi teenistusse võeti kantiaan L.G. Jacobi, kes kirjutas rea õpikuid. Nende meeoleoludega on seletatav ka tõsiasi, et Tartu ülikooli rajajate maailmavaatelise platvormina salliti esialgu kantiaanlikke (põimitud küll russoistlik-voltäärlike ideedega) valgustuslikke ideaale.

Kantiaanluse saatus Tartu ülikoolis on paraku jäänud väljapoole nõukogude Kanti-uurijate vaatevälja. Kanti ideede levik Tartus on eelkõige seotud taoliste isiksustega nagu G.Fr. Parrot, K.S. Morgenstern, B. G. Jäsche aga ka J. Ph. G. Ewersi, J. W. Krause jt. õppejõududega, kes moodustasid sõpruskonna, mida tunti Ephenesische Kirche nime all. Paljude nendest, ilmselt ka Parroti kujunemine lõplikult Kanti vaadete pooldajateks toimus alles Tartus. Kanti vaadete üsna järjekindlateks propageerijateks kasvasid ka mõned nende õpilased, näiteks esialgu teoloogiat õppinud ja hiljem Tartus arstiteaduse professoriks saanud J.Chr.Moier. Kanti vaadete pooldaja oli ka esimene eesti keele lektor teoloog F.D. Lenz (1803 - 1809).

Kanti filosoofia mõju Tartu ülikoolis, eriti arvestades selle populaarsust ülikooli rajanud kõige mõjukamate professorite hulgas, osutub aga ootuspärasest väiksemaks. Detailsem uurimistöö kantiaanluse leviku kohta Tartus ja Tartu osast Kanti filosoofia levikus Venemaal seisab veel ees. Ka Königsbergi suure mõtleja osa eesti rahvusliku intelligentsi esimeste esindajate (K.J. Peterson, F.R. Faehlmann ja Fr.R. Kreutzwald jt.) valgustuslike ideaalide ja maailmavaate kujunemisel on ilmselt alahinnatud. On ju tõsiasi, et Kr.J. Peterson kui teoloogia üliõpilane oli kõrges arvamises Morgensternist, ning Faehlmann ja Kreutzwald

kui arstiteaduse üliõpilased olid kohustatud kuulama loenguid nn. filosoofilistest ainetest.

Käesolevas kirjutises vaatleme Kanti õpetuse saatust Tartu Ülikoolis, käsitledes eelkõige põhjusi, mis takistasid seda etendamast lokaalses filosoofilises traditsioonis suuremat osa kui ta seda väärinuks.

Kanti vaadete propageerimisel Tartu Ülikoolis oli keskne roll Parrotil, Morgensternil ja Jäschel. Neist kahe viimase ülesannete hulka kuulus filosoofiliste ainete õpetamine, kuid Parrot kui ülikooli autoriteetsem ja võimukaim professor, jättis filosoofiliste ideede võitlusse samuti üsnagi silmapaistva jälje.

G.Fr. Parrot (1767 - 1852) pole kahjuks kirjutanud filosoofia alal ühtegi teost, kuid ta tundis selle vastu sügavat huvi. Morgensterni märkuse kohaselt jäi talle kui prantsuse ratsionalismi traditsioonides kasvanule saksa mõttemaailm mõneti lõpuni võõraks/2/. Kuid just Kanti ratsionalism (erinevalt ülejäänud saksa filosoofiast) näib talle olevat sügavat mõju avaldanud. Kanti filosoofiaga tutvus ta ilmselt pärast Liivimaale siirdumist 1795. a. Königsbergi Suur Üksiklane oli siin vägagi populaarne. Talle pakuti 1775. a. Jelgavas avatud Academia Petrinus direktori ja professori kohta, rida Kanti teoseid, sealhulgas ka "Puhta mõistuse kriitika" esiktrükk oli ilmunud Riias/3/ jne.

Nagu nähtub Parroti poolt koostatud füüsika õpiku sisesejuhatusest/4/, jagas ta Kanti tunnetusteooria põhiseisukohati, mille kohaselt tegelikkus jagunes fenomenide maailmaks ja "asjaks iseeneses". Ka eetikas ja pedagoogikas lähtus ta Kanti ideedest. Usule ja teadusele eraldas ta nagu Kantki omaette valdkonna, kuid arvamused, nagu pidanuks Parrot piiblit eelkõige kirjandusteoseks/5/, on tema kui kantiaani veendumuste ilmne moderniseerimine.

Et filosoofilistel ja maailmavaatelistel probleemidel oli Parroti teadlasetegevuses ja isiklikus eluski suur tähtsus, näitab Schellingi filosoofia pooldaja K. F. Burdachi märkus viimase mälestustes selle kohta, et Parrot polnud temaga suhelnud selle pärast, et pidas teda läbini naturaalfilosoofiks/6/.

Schellingi filosoofia populaarsus kasvas Venemaal XVIII

sajandi teisel kümnendil eriti kiiresti. Kanti filosoofia-
ga võrreldes olid sellel loodusteaduste kiire arengu tingi-
mustes olulised eelised. Katsed Kanti mõju säilitada toetu-
sid eelkõige tema mateeria dūnaamilise teooria rakendamise-
le (esitatud töös "Loodusteaduste metafüüsilised alused",
1786). Kuid ei ole mingeid tõendeid sellest, et Parrot-isa
oleks seda teooriat rakendada pūidnud. 1826. aastal lahkus
ta Tartu ülikoolist. Uus füüsikaproffessor, tema poeg F.Par-
rot toetas aga uue filosoofiaproffessorina (kui kantiaan
Jāsche emereeriti) hegeliaan Erdmanni /7/.

J.K.S. Morgenstern (1770 - 1852) oli Tartu ülikooli
kõnekunsti, klassikalise filoloogia, esteetika, kirjanduse
ja kõnekunsti ajaloo professor aastail 1802 - 1836. Filo-
soofilise hariduse omandas ta Halles Wolfi õpilase Eber-
hardi juures. Kuid tema doktoritöö 1795. a. Platoni filo-
soofiast kutsus esile Kanti vaimustatud reageeringu: "Ma
usun, et Teie näol leidsin inimese, kes on võimeline filo-
soofia arengut kujutama ... mõtete loomuliku arenemise alu-
sel, mis peab arenema inimese mõistuses, nagu ma seda kaju-
tasin "Puhta mõistuse kriitikas".^{8/} Kuid ülikoolis tegutse-
mise esimestel aastatel olid wolfiaanluse mõjud tema vaa-
teile ilmselt veel üsna tugevad. Nii kasutas ta õpikuna
āgeda antikantiaani, oma kunagise Halle õpetaja Eberhardi
teost "Theorie der Schönen wissenschaft" (1790). Edaspidi
kasutas ta õpperaamatuna Kanti üsna järjekindla õpilase
V.Ch.W. Schnelli raamatut "Lehrbuch der Kritik des Ge-
schmecks" (Leipzig 1795). 1815. aastal aga koostab ta ise
õpperaamatu "Grundriß einer Einleitung zur Ästhetik". Põ-
himõtteliselt toetas see paljuski, kuid mitte kõiges Kanti
seisukohti. "Oleks vale pidada Morgensterni Kanti filosoofia
ja esteetika järjekindlaks järgijaks kogu tema tegevuse
jooksul. Just nimelt selles vaadeldavas "Grundriß einer
Einleitung zur Ästhetik" asub Morgenstern avalikult anti-
kantiaanlikele positsioonidele. Sissejuhatuses kirjutab ta,
et veel enne Kallipone läbilugemist (peetakse silmas saksa
valgustaja teost esteetikast, mis oli teravalt suunatud
Kanti "Esteetika" vastu) tekkis tal kahtlus Kanti poolse
kauni seletuse tingimatus õigsuses ja viljakuses (S. 6-7),
kuigi ta rahuldus Kanti poolt ülevale antud seletusega."^{9/}

Loobumist Kanti toetamast ei saa L. Stolovitši arvates pidada juhuslikuks. "Tunnistades kauni ja üleva objektiivsust ... pidas ta nende allikaks Jumalat. (S. 28). Siinkohal teeb ta viite Platoni õpetusele ideedest. Järelikult Morgensterni esteetika on objektiividealistlik, "ideaalrealistlik", nii nagu ta seda ise nimetas. Morgensterni üleminek kanti-aanlikelt subjektiivseilt positsioonidelt objektiivse idealismi positsioonidele oli äärmiselt iseloomulik eesrindliku esteetilise mõtte arengule XVIII saj. lõpus ja XIX saj. algul." /10/. "Morgensterni programmis leiame me selle ajaloolise lähenemise alged, mis olid iseloomulikud Hegeli esteetikale" /11/. Kuigi Morgensterni ja XIX saj. saksa idealismi esindajate vaadete vahel võib olla sarnaseid jooni, mis tulenesid nii otsestest mõjutustest kui ka filosoofia arenemise objektiivsest loogikast, mis nõudis Kanti subjektiiv-idealistic konstruktsioonide nõrkade külgede ületamist, on vaevalt küllalt alust lähendada Morgensterni vaateid Schellingi või Hegeli omadele. Objektiividealistlikud mõendid jäid Morgensterni kui Platoni filosoofia austaja vaateis alati tugevaiks. Tema elu lõpuni säilinud negatiivset suhtumist Hegelisse ja Schellingisse näitab heakskiit, millega ta tõstab esile Jäsche üleolekut sellest, mida ta nimetab ajastu moeks, ja eitavaid hoiakuid spekulatiivse filosoofia suhtes /12/.

Kuigi Morgensterni silmaring oli väga lai (tal oli kavatsus kirjutada ka raamat moraalifilosoofiast /13/) ja esteetikaprofessorina hinnati teda kõrgelt, hakati kolmekümnendail aastail otsima õppejõudu, kes oleks spetsialist ühel alal. Klassikalise kirjanduse ja elokventsi professori sellisel kujul, nagu seda saksa humanistliku pedagoogika vaimus kujundas Morgenstern, oli end selleks perioodiks juba ammendanud. Järeltulijat ta endale ei kasvatanud. Morgensterni ülesandeid täitma asunud Ch. Fr. Neue oli juba hariduse saanud Berliinis ja Hegeli filosoofia pooldaja, kes hääletas 1833. aastal Jäsche professoriks tagasivalimise vastu.

Gottlieb Benjamin Jäsche (1762 - 1842) oli esimene uuesti avatud Tartu ülikooli filosoofiaprofessor aastail 1802 - 1839. Üldjoontes jäi ta kogu oma tegevuse jooksul

Kanti filosoofia pooldajaks, kuid tema vaateis toimusid ka olulised nihked. Omandanud esialgse teoloogilise ja filosoofilise hariduse Halles prof. Eberhardi juures, oli ta esialgu Wolffi filosoofia pooldaja. 1799. a. sai Jäsche eradotsendiks Königsbergi Kanti juurde, kellega tal kujunesid nii head suhted, et viimase palvel andis ta välja Kanti "Loogika". Nagu tõestab nõukogude loogikaajaloolane P. Popov, pole alust väidetel, et ta oli olnud seega ka kaasautoriks. Jäsche ei muutnud käsikirjades mitte midagi /14/. Kanti soov, et Jäsche annaks välja ka tema "Metafüüsika", jäi täitmata /15/. Jäsche kutsuti Tartu ülikooli õppejõuks.

Et Jäsche neil aastail oli järjekindel Kanti toetaja, näitab mitte ainult Kanti soosiv usaldus, vaid ka Jäsche osavõtt artikliga prof. Rinki poolt algatatud kogumikust, mille eesmärk oli kaitsta Kanti Herderi kriitika vastu. On tähelepanuväärne, et viimane esitab mõtteid, mida hiljem sügavamalt ja järjekindlamalt arendasid Hamann ja Jacobi /16/, kelle mõned seisukohad saavad Jäschele mõned aastakümned hiljem üsna lähedasteks.

Jacobi ja Friesi mõju hakkab eriti ilmnema Jäsche Tartu perioodi teisel aastakümnel. Üldse avaldas Jäsche oma Tartus tegutsemise aastail 9 suuremat teost. Viimaseks raamatuks, milles Jäsche esineb järjekindla kantiaanlasena, loeb loogikaajaloolane Prantl tema "Teaduste arhitektoonikat" (1816) /17/.

Esmakordselt võib täheldada tema kriitilist suhtumist Kanti Morgensterni poolt välja antud ajakirjas "Dorpatische Beiträge" avaldatud artiklis "Die Philosophie des vernünftlichen verstandes" (1813). Oma raamatuis "Eetikast" (1824) ja "Filosoofiline religiooniõpetus" (1825) nõustub ta Jacobi kriitikaga Kanti "Puhta mõistuse kriitika" kohta. Ka Jäsche peateos "Panteismist" kolmes köites (1826 - 1832) on kirjutatud Jacobi ja Friesi vaadetest lähtudes /18/.

Kuigi Jäsche ei jäänud oma tegevuse lõpuni järjekindlaks kantiaaniks, lähtus tema areng ikkagi Kanti filosoofiast. Hegeli ja Schellingi filosoofiasse suhtus ta eitavalt /19/. Schellingi ja Jacobi vaidluses Jumala olemuse üle toetas ta Jacobit. Jacobi mõju olulisusest räägib tõsiasi, et viimasega oli ta ka kirjavahetuses /20/.

Jäsche maailmavaatelist arengut Jacobi ja Friesi vaadete toetamise suunas võib seletada mõningal määral ideoloogilise surve tugevnemisega reaktsioonilise Balti aadli poolt Tartu ülikoolile eelkõige Lieveni tegevuse läbi, mida sai tunda ka Jäsche /21/. Jacobi vaated olid ortodoksaalse teoloogiaga paremini kohandatavad ja Saksamaal ruttasid teoloogid seda filosoofilist järeleandmist ka kohe ära kasutama /22/.

Kuid põhiline oli vast siiski tõsiasi, et nagu teisedki Kanti õpilased pidi Jäsche arvestama Kanti kontseptsioonide nõrkade külgede kriitikat. Oli ju ilmne, et Kanti poolt läbi viidud olemise ja mõtlemise dualism, kui seda järjekindlalt järgida, pidi viima agnostitsismile ja täielikule lahtiütlemisele tegelikkuse teaduslikust tunnetusest /23/. Jacobi oli mõtleja, kes püüdis ühendada materialistlikku sensualismi, mis tunnustas välismaailma olemasolu ning selle tunnetatavust, ilmutusõpetusega /24/. Jäsche vaenulikkus Schellingi ja Hegeli filosoofia suhtes on seletatav Friesi empiirilis-psühholoogiliselt orienteeritud filosoofia lepitamatusega viimaste spekulatiivse mõtlemistüübiga. Tunnetusteoorias püüdis Fries mõneti ühendada Jacobi ja Kanti vaateid, s. t. sensualismi ja apriorismi. Ei ole kahtlust, et just taoline kompromissi otsiv, eklektikasse kalduv mõtlemislaad jäi kiiresti kõrvale maailma filosoofilise mõtte arengu peateest ja aitas kaasa Tartu muutumisele pikapeale filosoofiliseks provintsiks.

Mõningase katse värskema vaimu toomiseks Tartu ülikooli tegid 1833. aastal professorid Ch. Fr. Neue, F. Parrot, K. L. Blum jt. ettepaneku valida filosoofiaprofessoriks kunagine Tartu ülikooli üliõpilane (1823 - 1826) J. Erdmann (kes vahepeal oli õppinud Berliinis Hegeli juures), pärastine väljapaistev hegeliaan /25/. Valimistel võitis aga juba pensioneeritud ja raugastunud Jäsche, mis filosoofilise mõtte edaspidisele arengule Tartus oli korvamatu löök.

Filosoofia õppejõuna oli Jäsche, kuni ta püsis hea tervise juures, väga hoolikas. Ta luges kursusi psühholoogiast, loogikast, antropoloogiast, metafüüsikast, moraalfilosoofiast, religioonifilosoofiast, teaduste süstemaatikast, filosoofia ajaloo jne. Kui võrrelda tema loengukur-

sustes üksikute ainete lugemise tiheduse vahelisi proportsioone Kanti loengute omadega Königsbergis, siis ilmneb, et oluliselt on langenud teadustele pühendatud kursuste hulk ja tõusnud moraalifilosoofia ja psühholoogia osakaal^{26/}. Loengukursuste taoline struktuur oli tingitud ühelt poolt ülikooli kavadest, teiselt poolt aga ka Jäsche enda huvi suundadest. Ilmselt tajudes teaduste problemaatika vähest esindatust oma loenguis ja koos sellega filosoofia autoriteedi langust loodusteadlaste hulgas^{27/}, luges Jäsche väljaspool loengukursuste programme enda koostatud raamatu alusel teadusõpetuse (teaduste süsteemi) kursust.

Üldse luges Jäsche nädalas loenguid ja pidas seminare 12 - 14 tunni ulatuses, mis tunduvalt ületas õppejõule esitatavad nõudmised. Ta suhtles meeleldi üliõpilastega ja hoolitses, et nendeni jõuaksid praktiliste harjutuste kaudu tõelised filosoofilised teadmised. Kuid tõsiasjaks jääb, et filosoofiale (mis oli Tartu ülikoolis enam kui Saksa eesrindlikemates ülikoolides peamiselt propedeutikaks eriala õppimisele), ei spetsialiseerunud sel perioodil ükski üliõpilane. Kuigi filosoofiateaduskond oli juriidiliselt teiste teaduskondadega võrdses olukorras, jäi ta sisuliselt omamoodi ülemgümnaasiumiks^{28/}.

Jäsche filosoofilistes töökspidamistes toimunud muutus peegeldus ka loengukursuste aluseks olevate raamatute (tol ajal kehtis taoline traditsioon) valikus. Kui tema tegevuse esimesel kümnendil olid loengute aluseks valitud raamatute autoreiks kas Kant või kantiaanid (Tennemann, Gurlitt, Eschenburg, Gross, Krug jt.), siis kasvavast Jacobi ja Friesi mõjust Jäsche vaateile räägib tõsiasi, et alates 1817. aastast loeb ta psühholoogiat Jacobi õpiku järgi. Friesi teoseid kasutab ta loogika õpetamisel alates 1827. aastast ja metafüüsika õpetamisel 1828. aastast alates.

Halle perioodi teoloogiaõpingute mõju mõningast säilimisest räägib Eberhardi teoste kasutamine Jäsche poolt religioonifilosoofia kursuse alusena.

Oma loomult ei olnud Jäsche võitlejanatuur, vaid pigem liiga malbe ja järeleandlik. Eks seegi piiranud tema võimet mõjutada oma üliõpilasi. Jäsche tegevuse lõpuaastail piiras tema aktiivsust üha halvenev tervis. Iseloomustades

Jäsche natuuri, kirjutas ta sõber Morgenstern oma järelhüüdes talle: "Ma tahaksin vähemalt selles kohas öelda mõne sõna neile, kes on valmid kahtlema, kas filosoof oma elutee lõpul rahu leidis. Ta leidis selle nagu tema suur õpetaja Kant, kes mitte apaatia, vaid targa ükskõiksusega vaatles oma kõrge tuletorni vahipostist ... tormist vahutavaid laineid ... osates säilitada oma hingerahu täielikult sõltumata meie aja nii õnnetu ägedusega peetavates parteide vahelistes võitlustes..." /29/.

Ei või väita, et Kanti filosoofia oleks pärast Parroti, Morgensterni ja Jäsche lahkumist täielikult unustatud. Jäsche järeltulija Konrad Moriz Posselt (1834 - 1845) kasutas õppetöös korduvalt kantiaanide teoseid. Kanti vaated olid ka teoloogide arutusaineks. Kuid mingit keskset osa Kanti filosoofial enam Tartu ülikooli vaimuelus polnud.

Arvestades nende inimeste andumust valgustusideoloogiale ja energiat, kelle näol Kanti filosoofia leidis propageerijad Tartu ülikoolis, vajab kantiaanluse kiire hääbumine siin täiendavat seletust. Selle objektiivseid põhjusi on mitu. Esiteks, Kanti apriorism ja subjektiivne idealism osutusid üsna kiiresti vastuolus olevaks jõudsalt arenevate loodusteaduste andmetega. Teiseks. Valgustuslik ideoloogia, millele rajanes Kanti filosoofia populaarsus Tartus, sai sajandi teisel kümnendil hoogustunud reaktsiooni tõttu tugeva löögi. Kolmandaks. Filosoofiale kuulus Tartu ülikoolis sel perioodil teisejärguline koht. Seda ei käsitletud iseseisva õppeainena ega teadusena. Filosoofia alalt ei esitatud XIX saj. esimesel poolel ainsatki võistlustöö teemat ja filosoofiale ei spetsialiseerunud ükski üliõpilane. Seetõttu polnud ka siinseil filosoofiaõppejõududel järjajaid. Ainsaks filosoofia alal kaitstud dissertatsiooniks (ligi viiekümne töö hulgas) XIX saj. esimesel poolel on Vilno kubermangu Šaimeni pastori C.J. Bidderi wolfiaanluse vaimus kirjutatud uurimus "De cogitatione aeterna" (1814) ("Igavesest mõttest").

Subjektiivsete momentide hulgast, mis vähendasid Kanti vaadete kestvust Tartus, tuleb rõhutada esiteks seda, et ei Jäsche ega Morgenstern polnud silmapaistvalt originaalsed mõtlejad. Nende teoreetiline tegevus oli suunatud peamiselt

Kanti vaadete kohandamisele, mis polnud Kanti "ületamine", vaid viis paratamatult eklektikasse. Teiseks, eesrindlikesse ideedesse, mida pakkus tolleaegne saksa filosoofia, suhtuti puhuti isegi äärmise sallimatusega. Kolmandaks, Kanti filosoofiast jäid Tartu filosoofidele üsnagi võõraks mitmed tema vaadete tugevad küljed, sealhulgas just dialektikat arendavad loodusteaduslikud kontseptsioonid.

Väga oluline oli aga Kanti filosoofia mõju eesti haritlaste-valgustajate maailmavaate kujunemisele. Nende hulgas leidsid selles sisalduvad progressiivsed ideed vast kõige ulatuslikumat ja püsivamat vastukaja. Eelkõige selles mõjus seisnebki Kanti filosoofia propaganda progressiivne roll Tartus.

V i i t e d

1. Панкова А.А. Кант и философия на Украине нач. XIX в. В кн.: Критические очерки по философии Канта. Киев, 1975, с. 300.
2. Kudu, E. G.F. Parrot ja F. Parrot. - "Eesti Loodus", 1971, nr. 11, lk. 651.
3. Валескажи П. М. Очерк развития прогрессивной общественно-политической и философской мысли в Латвии. Рига, 1967, с. 75.
4. Vt. E. Oissar. G.F. Parroti maailmavaatest ja pedagogilistest tõekspidamistest. Raamatus: G.F. Parroti 200-ndale sünniaastapäevale pühendatud teadusliku konverentsi materjale (Tartu, 1. - 2. juuli 1967). Tartu, 1967, lk. 137.
5. Samas, lk. 139.
6. Burdach, K.F. Rückblick auf mein Leben. Selbstbiographie. Leipzig, 1848, S. 259
7. Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский, университет за сто лет существования (1802 - 1902), I. 1902, с. 407.
8. "Вопросы философии", 1956, № 5, с. 150.
9. Столович Д. Н. О программе курса эстетики Карла Моргенштерна. - TRU Toim. Nr. 67, Tartu, 1958, lk. 242.

10. Samas, lk. 242/243.
11. Samas, lk. 243.
12. Morgenstern, K.S. G.B. Jäsche. Kathedervortrag gegenüber dem Sarge des Verewigten gehalten den 3. Sept. 1842. Dorpat u. Leipzig, 1843, S. 43.
13. Rand, M. K. Morgensterni käsikirjade kogu. - TRÜ Toim. nr. 262, Tartu, 1970, lk. 104.
14. Попов П. С. История логики нового времени. М., 1961, с. 152.
15. Lehmann, G. Allgemeine Einleitung. In: I. Kant. Vorlesungen über Enzyklopedie und Logik. Berlin, 1961, S. 10-11.
16. Асмус В. Ф. Проблема интуиции в философии и математике. М., 1963, с. 37.
17. Бобров Е. Материалы для биографии М. Ф. Поссельта. Варшава, 1915, с. 7.
18. Samas.
19. Morgenstern, K.S. Op. cit., S. 43.
20. Tankler, H. Immanuel Kanti kirjad TRÜ Raamatukogus. - "Edasi", 23.04.1974.
21. Kudu, E. K. Morgenstern valgustuslike ideede levitajana Liivimaal. TRÜ Toim. nr.262, Tartu 1973, lk. 14.
22. Асмус В. Ф. Op. cit., с. 82.
23. Асмус В. Ф. Избр. фил. труды. Т. 2. М., 1971, с. II4.
24. Buhr M., G. Irrnitz. Der Anspruch der Vernunft. Т. 1. Berlin, 1968, S. 211.
25. Петухов Е. В. Op. cit., с. 407.
26. Тамбовкина Т. М. Дидактические взгляды И. Канта. В кн.: Вопросы теоретического наследия Иммануила Канта. Калининград, 1975, с. 176.
27. Freumann, W. Filosoofia Tartu Ülikoolis. - "Üliõpilasleht" 1921, nr. 7/8, lk. 11.
28. Vt. W. Süss. Karl Morgenstern. Tartu, 1928, S. 169.
29. Morgenstern, K. S. Op. cit., S. 49.

175 AASTAT EESTI KEELE ÕPETAMIST TARTU ÜLIKOOLIS

H. Rätsep

1978. a. sügisel 175 aastat tagasi alustati eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis, 175 aastat tagasi sai maarahva keel esimest korda ülikooli õpikееleks. Peatugem sel puhul eesti keele õpetamise ajalool Tartu ülikoolis, jättes tahaplaanile eesti keele teadusliku uurimise, mis tihti toimus õpetamistöo kõrval, sellega käsikäes.

24. septembril 1803. aastal kinnitas Aleksander I Tartu ülikooli põhikirja, milles esmakordselt filosoofiaosakonna õppejõudude loetelus on nimetatud ka eesti ja soome keele lektori ametikohta ^{1/1} 1. oktoobril 1803. a. määras ülikooli nõukogu eesti ja soome keele lektori kohale Friedrich David Lenzi ^{2/2} ja arvatavasti varsti seejärel algasid eesti keele loengud. Tolleaegse ülikooli töös oli see üpris vähetähtis sündmus, millele keegi erilist tähelepanu ei pööranud. Tänapäevast minevikku vaadates näeme selles tagasihoidlikus lektorikohas siiski algust ja võimalust eesti keelt tulevikus põhjalikumalt õpetada ja uurida, näeme eesti keele tunnustamist kõrgkooliõpetuse vääriliseks.

Academia Dorpatensises polnud maakeelt õpetatud ega uuritud, kuigi seda esialgu teha kavatseti. Sel ajal peeti ülikooliväärseteks keelteks üksnes ladina, kreeka ja heebreakeelt. Eesti ja soome keele lektorikoha, aga samuti läti keele lektorikoha loomise 1802. aastal avatud Tartu ülikoolis tingis eeskätt praktiline vajadus. Teoloogiaosakond valmistas ette kirikuõpetajaid, kellel sel ajal oli küllaltki suur osa kohalike koolide töö korraldamisel. See amet nõudis aga, et rahva hulka tööle minevad pastorid oskaksid selle rahva keelt. Eesti keele õpetamise vajadusele oli tähelepanu juhitud juba XVIII sajandil, muuseas ka A. Hupeli poolt. Arvatavasti oli eesti keele ülikoolitulekul teisigi, kaudsemaid põhjusi, näiteks estofiilide mõju.

Järgnenud 175 õppeaastat jagunevad selgesti kolme erinevasse perioodi: eesti keele õpetamine lektoraadi tasemel (1803 - 1917), eesti keele õpetamine professuuri ja leкто-

raadi tasemel (1919 - 1940) ja eesti keele õpetamine ka-
teedri kui õppejõudude kollektiivi tasemel (1940 - 1941 ja
1944 - tänini). Väiksemad erinevused on muidugi olemas ka
nende ajajätkude piires.

Esimeseks eesti keele ja soome keele lektoriks sai
Tartu linnakooli inspektor ja Tartu Jaani kiriku ülemõpeta-
ja Friedrich David Lenz (kuulsa füüsiku isa). Lenz oli üli-
koolihariduse saanud Königsbergis ja seal muuhulgas
J.G. Herderi soovitusel kuulunud Immanuel Kanti loenguid.
Eesti keelt tundis ta juba lapsepõlvest. Ülikooli nõukogu
protokoll kinnitab, et tal olid põhjalikud teadmised ka
soome keeles. Kui palju ta tegelikult soome keelt oskas,
pole teada^{3/}. Ametnimetus "eesti ja soome keele lektor" pü-
sis ainult Lenzi ajal. Tema järglast Rothi nimetatakse
loengukavades juba eesti keele lektoriks. Soome keelt ei
õpetanud Tartu ülikoolis Lenz ega tema järglased. Esimest
korda hakkas soome keelt õpetama alles Mikkel Veske
1876. a.

Eesti keele lektori amet oli Tartu ülikoolis väga ta-
gasihoidlik töökoht. Lektorid pidasid esialgu enamasti kaks
loengutundi nädalas ja see oli töö, mida tehti põhitöö kõr-
valt. Õpilasteks olid sajandi esimesel kolmel veerandil
peamiselt sakslased. Lektori töö seisnes eesti keele gramma-
tika seletamises A. Hupeli grammatika^{4/} põhjal, tõlkeharju-
tustes ja jutluste koostamise õpetuses. Eesti keele kursus
oli esialgu üheaastane: üks semester loeti morfoloogiat,
teine süntaksit.

Esimestel lektoritel tuli õpetada kaht keelt - põhja-
eesti kirjakeelt ehk tallinna keelt ja lõunaeesti kirja-
keelt ehk tartu keelt. Hiljem jääb lõunaeesti kirjakeel ik-
ka enam kõrvale, kuid loengukava kinnitab, et veel 1854. a.
tegi lektor Mickwitz üliõpilastega tõlkeharjutusi mõlemasse
kirjakeelde^{5/}.

Kui Lenz 1809. a. suri, määrati 1810. a. tema kohale
Otepää koduõpetaja Georg Philipp August v. Roth, esimese
eestikeelse nädalalehe väljaandja, Võrumaa praosti Johann
Philipp v. Rothi poeg. Rothile näikse lektorikoht olnud põ-
hiliseks töökohaks. Otsustades loengukavade järgi õpetas ta
esimestel lektoriaastatel eesti keelt 6 - 8 tundi nädalas -

erakordne arv nii eelkäija kui ka vahetute järglastega võrreldes. Roth õpetas kaks tundi nädalas põhjaeesti, kaks tundi lõunaeesti kirjakeelt ja seejärel ühel semestril veel kaks tundi eestikeelsete kirjatükkide, eeskätt muidugi jutluste koostamist, teisel semestril andis aga neli tundi lisaõpetust lõunaeesti kirjakeelest/⁶/ Hiljem näikse Rothi indragevat ja ta piirdub nelja nädalatunniga. Pärast tema surma 1817. a. sai eesti keele lektoriks Tartu Jaani kiriku ülemõpetaja Ludwig Wilhelm Moritz, kes paistab oma ülesannet üpris pealiskaudselt täitvat: ta õpetas nädalas ühe tunni põhjaeesti ja teise tunni lõunaeesti kirjakeelt. Juba 1822. a. loobus ta aja puudusel lektoriametist ja koht jäi kolmeks aastaks vakantseks.

1826. a. kinnitati eesti keele lektoriks Tartu kreiskooli inspektor ja Jaani kiriku abiõpetaja Johann Samuel Friedrich Boubrig, kes erinevalt oma eelkäijatest pooldas ühise eesti kirjakeele ideed. Boubrig kasutas õpetuses juba ka rahvalikke tekste, mida oli vaja eesti koolides, ja huvitus eesti rahvaluulest ning kombestikust /7/.

Esimese eestlasena sai 1838. a. Tartu ülikooli eesti keele lektoriks Tartu Õpetajate Seminari inspektor Dietrich Heinrich Jürgenson, kes jätkas eesti keele õpetamist A. Hupeli grammatika põhjal, kuid kasutas õppetöös tekstidena ka O.W. Masingu "Marahwa Näddala-lehte". Dietrich Heinrich Jürgenson toob esimest korda Tartu ülikooli eesti kirjanduse ajaloo. 1841. a. kevadsemestril kolmapäeviti kella 11 - 12 peab ta loenguid eesti kirjanduse ajalooest /8/. Loengud eesti kirjandusest kestsid ühe semestri ja nende kokkuvõtte on õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes ilmunud /9/. Oma loengutes on Jürgenson seletanud muuhulgas eesti rahvalaule. D.H.Jürgensoni huvid ulatusid juba eesti keelest kaugemale. Ta tegeles ka liivi keele uurimisega ja on üks vähestest, kes on kirja pannud Salatsis Liivimaa-liivi murret. Jürgenson pidas eesti keele loenguid ainult kolm aastat, 1841. a. sügisel ta suri.

1842. a. mais kutsuti eesti keele lektori kohale Friedrich Robert Faehlmann. See eesti kultuuriloo suurmees oli silmapaistev ka eesti keele lektorina. Ta ühendas eesti keele praktilise õpetamise mitte-eestlastele eesti keele gram-

matika teadusliku uurimisega, ja seda ajal, kui sakslased propageerisid eestlaste saksastamist. Lektorikohale asudes pidas Faehlmann teadusliku avaloengu eesti verbide pöördkondadesse rühmitamisest ^{10/}. Ametlike loengukavade kohaselt jätkas Faehlmann eesti keele õpetamist Hupeli grammatika järgi kaks tundi nädalas laupäeva õhtupoolikul kella 4 - 6, kusjuures kevadsemestril käsitleti vormiõpetust ja sügissemestril süntaksit. Tegelikult hakkas ta praktiliste keeletundide kõrval pidama teaduslikke loenguid eesti keele vormiõpetusest ja muudestki eesti keele probleemidest. Neist loenguist kasvasid välja tema uurimused eesti keele morfoloogia alal ^{11/}. Faehlmann on esimene eesti keele lektor, kes on samal ajal ka silmapaistev eesti keele uurija.

Kui F.R. Faehlmann 1850. a. suri, jäeti eestlase N.D.H. Mühlbergi kandidatuur kõrvale ^{12/} ja pandi baltisaksa tagurlike ringkondade poolt 1851. a. lektorikohale taas sakslane, Tartu gümnaasiumi õpetaja, hilisem inspektor Carl Ferdinand Mickwitz. Eesti keele õpetamisel see mees millegi erilisega silma ei paistnud, küll aga sai ta eesti kultuuriloos kurikuulsaks tsensorina, kes Fr.R. Kreutzwaldile "Kalevipoja" väljaandmisel palju meelehärmi sünnitas. On ilmselt, et eesti keele õpetamine ülikoolis oli Mickwitzile üksnes lisateenistuse allikaks. Ta jätkas eesti keele grammatika õpetamist: vormiõpetuses toetus ta E. Ahrensi grammatikale ja F.R. Faehlmanni töödele, süntaksis E. Ahrensi grammatikale. Alates 1864. a. sügissemestril kuni peaaegu 1874. aastani pidas Mickwitz loenguid ainult eesti keele süntaksist (Ahrensi grammatika järgi), ilmselt oli nõnda veelgi hõlpsam. Oma ülikoolitöö viimasel semestril kuulutas ta välja loengud "Kalevipoja" esimestest lauludest ^{13/}; kui võrd ta seda kava teoks tegi, pole teada.

1874. a. sügisel loobus C.F. Mickwitz ülikoolitööst ja eesti keele lektoriks valiti Mihkel Veske, kes oli Leipzigi kaitsnud esimese eestlasena doktoriväitekirja soome-ugri keelte alal. See oli rahvusliku liikumise kõrgaeg, eesti rahvusliku kirjakeele formeerumise aeg, mis nüüd leidis vastukaja ka eesti keele lektori tegevuses. Mihkel Veske muutis eesti keele lektorikoha õpetlase töökohaks. 1874. a. sügisel pidas ta oma avaloengu soome-ugri keelte ajalooli-

sest arengust indogermaani keeltega võrreldes ja eesti keele grammatika meetodist /14/. Teda kuulas peaaegu kogu ülikoolinõukogu rektori eesistumisel. Senised lektorid olid omandanud ülikoolihariduse teistel erialadel, Mihkel Veske oli saanud filoloogihariduse, ta oli tutvunud lähemalt teiste soome-ugri keeltega, tundis hästi soome keelt, millega tegelemist oli alustanud juba Tartu gümnaasiumis. Veske muutis eesti keele lektori tööprogrammi. Ta hakkas kahe tunni asemel pidama neli tundi loenguid. See võimaldas laiendada loengute temaatikat mitmetele fennougristika aladele. Alates 1876. aastast õpetas ta soome keelt. A. 1877 - 1879 pidas ta neli semestrit loenguid eeposest "Kalevipoeg", neile järgnes kursus eesti rahvalauludest (1882) ja eesti mütooloogiast (1883). Rohkesti tähelepanu pühendas ta eesti keele ajaloole. Juba esimesel tööaastal (1875) esitas ta loengusarja eesti, soome ja liivi keele võrdlevast grammatikast ja 1878. a. õpetas esimest korda soome-ugri keelte võrdlevat grammatikat. Üheksa aasta jooksul on M. Veske pidanud kokku 15 erinevat loengusarja. Koos loengutemaatika järsu muutusega toimus murrang ka kuulajaskonnas, sest pastoreiks pürgivate sakslaste kõrvale hakkas tulema keelehuvilisi eestlasi, nii et mõne loengusarja kuulajate arv ulatus kümnetessegi. M. Veske loengute kuulajaskonnas on Karl August Hermann, Hugo Treffner, Jaan Bergmann, Jakob Hurt, Jaan Jõgever, M.J. Eisen jt. Kokku on Mihkel Veske loenguile ametlikult registreerunud 56 üliõpilast /15/.

Hoolimata kitsavõitu majanduslikest oludest, tegeles M. Veske pidevalt teadusliku tööga. Ta alustas ülikoolis eesti murrete uurimist ja tegi esimesed murdeuurimisreisid ülikooli ülesandel. Esimest korda läks ta 1875. a. suvel Setu-, Võru- ja Viljandimaale. 1880. a. tegi M. Veske ülikooli toetusel välisreisi Soome, et koguda materjali teaduslikuks uurimistööks.

Mihkel Veske muutis tagasihoidliku lektorikoha eesti filoloogia ja fennougristika õppejõu ametiks. Juba 1877. a. palus ta ülikooli nõukogu muuta lektorikoht dotsendikohaks, 1882. a. taotles ta eesti keele professuuri, kuid ta ettepanekud lükati tagasi. 1885. a. läks Veske teaduslikule komanderingule Ungarisse ja siirdus seejärel 1886. a. Kaasani ülikooli soome-ugri keelte õppejõu kohale.

Taas oli eesti keele lektoraat kolm aastat vakantne. 1889. a. kevadel valiti prof. Leo Meyeri soovitusel lektori M. Veske õpilane Karl August Hermann, kes oli end 1880. a. Leipzigi doktoriks väidelnud ja 1884. a. avaldanud tunnustust leidnud eesti keele grammatika. K.A. Hermann püüdis jätkata Mihkel Veske suunda lektoritöös, kuid fennougristikas tuli tal paudu M. Veske kompetentsusest. Eesti keelele sugulaste otsimisel jõudis ta välja kaugete idamaa keelteneni ja ei suutnud hoiduda seejuures ebakeeleteaduslikest järeldustest. See torkas eriti silma ta lektoritöö algul, siis õpetas ta isegi ühe semestri hiina keelt (1890). 1890. a. alustas Hermann loenguid eesti kirjanduse ajaloo^{16/} ja jätkas neid mitmes tsükklis hiljemgi. Suurt tähelepanu pööras ta soome keelele, kuid selle kõrval õpetas ka esimest korda Tartu ülikoolis 1891. a. ungari keele grammatikat. Oma elu viimastel aastatel (1907 - 1908) pidas K.A. Hermann loenguid eesti keele võrdlevast grammatikast. Ka tema taotles lektoraadi professuuriks muutmist, kuid samuti tulemusteta ^{17/}.

Pärast K.A. Hermannini surma pürgisid eesti keele lektori kohale kolm meest: rahvaluuledoktor Oskar Kallas, vene keele ja kirjanduse kandidaat Jaan Jõgever ja õpetaja Karl Løetberg. Arvamust paluti Villem Reimanilt, kes asetas esikohale Jaan Jõgeveri ja vastavalt tema ettepanekule valiti 1909. a. sügisel lektori M. Veske õpilane Jaan Jõgever^{18/}, kes jätkas eesti keele lektori tööd traditsioonilises suunas, õpetades nii eesti keele grammatikat kui eesti kirjanduse ajalugu. J. Jõgever püüdis selgitada ka eesti keelemälestiste probleeme, huvitus eesti keele häälikuloost ja kogus murdematerjali peamiselt saarte murde alalt.

Pärast Veebruarirevolutsiooni 1917. a. taotleti Tartu ülikooli kuue õppetooliga "soome-ugri jaoskonna" loomist^{19/}, kuid see üritus luhtus. Saksa okupatsiooni ajal boikoteerisid paljud õppejõud ja üliõpilased saksakeelset Landesuniversität'i ja Jaan Jõgever loobus samuti eesti keele õpetamisest saksa keeles.

1918. aasta lõpul või 1919. aasta algul, kui Eesti Tööraha Kommuuni esindajad valmistusid eestikeelset Tartu ülikooli avama, tegi ülikooli juhatajaks nimetatud Jaan

Sarv Johannes Voldemar Veskile ettepaneku tulla Tartu Ülikooli eesti keele professoriks/20%. Järgnevad sündmused kodu- sõja käigus ei võimaldanud aga seda plaani teoks teha.

1. detsembril 1919. a. avati Tartu kodanlik Ülikool, kus filosoofiateaduskonnas olid ette nähtud eesti keele, läänemeresoome keelte, urali keelte, eesti kirjanduse ja rahvaluule professuurid ning eesti keele lektoraat. Lõppes 116 aastat kestnud olukord, kus ainsaks eesti keele õppe- jõuks oli eesti keele lektor. Nüüd muutus kardinaalselt eesti keele asend ülikoolis, eesti keelest sai ülikooli õpetuskeel ja Tartu ülikoolis hakati ette valmistama kõrgharidusega spetsialiste eesti keele alal ja emakeeleõpetajaid koolide tarvis.

Kodanlikus Tartu ülikoolis oli kaks põhilist eesti keele õppejõudu, eesti keele professor ja eesti keele lektor. Tänapäeva eesti keele õpetamine jäi lektori hooleks, eesti keele professor õpetas teaduslikumaid kursusi, mis vastavalt keeleteaduse tolleaegsele vaimule olid laadilt keeleajaloolised.

Esimeseks eesti keele professoriks Tartu ülikoolis sai senine eesti keele lektor Jaan Jõgever. Uus töökoht tingis ka Jaan Jõgeveri loengute temaatika muutumise. Ta alustas professoritööd loengusarjaga eesti murretest ja võttis eriseminaris vaatluse alla ühe vanema eesti kirjaniku keele. Sellele järgnesid loengud eesti keele häälikuloost ja eesti keele uurimise ajaloost. 1922. a. luges prof. Jaan Jõgever esimest korda kursust eesti kirjakeele ajaloost ja 1923. a. eesti rahvalaulude keelest. Jaan Jõgever on luge- nud kahesemestrilist erikursust Georg Mülleri jutluste kee- lest ja alustanud loenguid keeleteaduse põhimõtetest. Tema seminaride teemaks oli aastaid eesti keele sõnade päritolu/24. Kõik see peaks kummutama seisukoha, nagu oleks J. Jõgever tegelnud professorina endiselt ainult eesti keele grammatika küsimustega.

Eesti keele lektoriks kodanlikus Tartu ülikoolis sai Johannes Voldemar Veski, kes oma kohataotluskirja ülikooli hoolekandjale 23. oktoobrist 1919 alustas ehtveskilikult nõnda: "Hiljuti "Postimehes" avaldatud teade, et ülikooli valitsus kavatseb üliõpilaste Eesti keele praktilise tund-

mise tõstmiseks lektori ametisse seada, äratas minus mõtte ennastki Teile nim. lektoriametisse pakkuda. Sellekohase palve avaldamine ongi käesolevate ridade otstarve. Ei ole mul täh. koha peale kandideerimiseks küll erilist kutsetunnistust, kuid arvates, et Eesti keele lektoril mitte niipalju sügava erilise keeleteooria peensusi ei tule käsitada, kui just Eesti keele praeguse arenemisjärje kõrgusel seisva keelepraktika ala, julgen tähendada, et mul Eesti keele tegelikkude küsimuste käsitlemiseks teadusliste andmete alusel kogemused ei puudu. Olen nimelt tegeliku keelekäsitlejana õige mitmeti tegev olnud..." /22/ Niisugustel kaalutlustel tuleb Tartu ülikooli 46-aastane Johannes Voldemar Veski, et siia jääda 37 aastaks lektorina, professorina, eesti keele kateedri juhatajana.

Eesti keele lektori ülesandeks sai eesti keele grammatikakursuse õpetamine, eesti kirjanduse ajaloo põhijoonte lugemine, eesti keele õpetamine muulastele. Hiljem lisandus veel eesti keele metoodika kursus koos praktiliste harjutustega.

A. 1926 - 1933 töötas Tartu ülikoolis veel teine eesti keele lektor - Johannes Aavik, kes hakkas J.V. Veski asemel õpetama eesti keelt muulastele ja lugema tegeliku eesti keele kursust teiste teaduskondade üliõpilastele. Hiljem lisandus sellele veel eesti kirjanduse ajaloo peajoonte kursus. 1933. a. lektorikohad ühendati ja eesti keele lektori jäi edasi J.V. Veski, J. Aavik valiti aga eradotsendiks, kellena ta pidas ülikoolis 1934. a. paar kursust eesti grammatika küsimustest, muu hulgas objektist eesti keeles. Muude ülesannete tõttu J. Aavik järgnevail aastail ülikoolis enam loenguid ei pidanud /23/.

1938. a. sai J.V. Veski 65-aastaseks ja pidi jääma pensionile. Lektorikoht jäeti täitmata ja J.V. Veski õpetas edasi õppeülesande korras.

Pärast professor Jaan Jõgeveri surma valiti 1925. a. kevadel eesti keele professoriks Andrus Saareste, kes pani eesti keele õpetamisele ja uurimisele Tartu ülikoolis soolidsse teadusliku aluse. Ta alustas loenguid ülikoolis murdekursusega. Murded jäid edaspidigi tema loengute põhianeks. Varsti lisandus sellele teine põhikursus - eesti kee-

le häälikulugu - ja natuke hiljem kolmas - loengusari eesti morfoloogiast. Need kolm põhikursust püsisid A. Saareste loengukavades tema töö lõpuni Tartu Ülikoolis. 1928. a. võttis ta enda hoolede üldkeeleteaduse õpetamise, pidades aastaid loenguid keeleteaduse üldküsimumustast. Korduvalt luges ta erikursust eesti keele sõnajärjest /24/.

Tuginedes 1920. a. ülikooli juurde loodud Akadeemilisele Emakeele Seltsile, organiseeris prof. A. Saareste eesti murdeainestiku kogumist, kasutades selleks üliõpilasi stipendiaatidena. Tema initsiatiivil loodi 1931. a. ülikooli juurde Eesti Keele Arhiiv, mille ülesandeks jäi murdematerjali kogumine, säilitamine ja uurimine. Eesti Keele Arhiivi kauaaegseks juhatajaks oli prof. A. Saareste.

Eesti keele ainete õpetamisel kasutati tolelaegses Ülikoolis ka teiste õppejõudude ja õppeülesandetäitjate abi. Nii on läänemeresoome keelte professor L. Kettunen õpetanud foneetikat ja eesti keele lauseanalüüsi, tema järglane professorikohal J. Mägiste käsitletud oma loenguil korduvalt eesti keele laensõnu ja sõnatuletuse ajalugu. Vene keele eradotsent V. Ernits on pidanud loenguid vene laenudest eesti keeles.

1933. a. sügisel asus Tartu ülikoolis õppejõuna tööle esimene eriettevalmistusega eesti keele foneetik, äsja Hamburgist end täiendamast naasnud Paul Ariste. Ta hakkas pidama loenguid esialgu sissejuhatuses foneetikasse ja läbi viima katselisfoneetilisi harjutusi. Püsisvat õppejõukohta tolelaegsest ülikoolist Aristele ei leidunud ning ta oli sunnitud loenguid eesti foneetikast ja üldfoneetikast edasi pidama õppeülesande korras Eesti Keele Arhiivi töötajana. Paul Ariste oli esimene, kes Tartu ülikoolis on pidanud loenguid fonoloogiast: doktoriväitekirja koostades oli ta lähemalt tutvunud Praha koolkonna fonoloogide töödega ja sel alusel sündiski 1937. a. loengukursus fonoloogiast.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel 1940. a. reorganiseeriti Tartu ülikooli õppe- ja teaduslik töö. 9. novembril 1940. a. kinnitas Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Tartu Riikliku Ülikooli ajutise põhikirja, kus ülikoolitöö põhilisteks allüksusteks said kateedrid. Eesti keele õpetamises algas uus ajajärk, mida iseloomustab eesti keele kateedri

kui õppejõudude kollektiivi töö. Hariduse rahvakomissari otsusega nr. 210 26. detsembrist 1940 nimetati eesti keele kateedri juhatajaks professoriks Andrus Saareste/25/. Et eesti keele kateedri moodustamise kohta eri otsust pole senini kustki leida olnud, siis peaks seda daatumit pidama ka eesti keele kateedri sünnidaatumiks. 1. veebruarist 1941 määrati eesti keele kateedri vanemõpetajaks Johannes Voldemar Veski/26/ ja dotsendiks ning foneetikalaboratooriumi juhatajaks Paul Ariste/27/. Sel ajal hakkas ülikoolis tööle ka Arnold Kask, nimelt õpetas ta ülikooli juures olevas Pedagoogilises Instituudis õppeülesande korras eesti keele metoodikat/28/. Eesti keele kateeder sai töötada ainult pool aastat. Hakati koostama uusi õppeplaanide, loodi aspirantuuri eesti keele alal. Esimeseks eesti keele aspirandiks sai Paula Palmeos, kes prof. A. Saareste juhendamisel pidi kirjutama väitekirja Kihnu murrakust. 1941. a. suveks planeeriti kateedri ühisekspeditsioon Kihnu saarele. Kõigele sellega tõmbas kriipsu peale Suure Isamaasõja algus.

Saksa fašistliku okupatsiooni ajal kateedrid likvideeriti ja kohtadele nimetamised tühistati. Professor A. Saareste eemaldati ülikoolitööst ja tal lubati teha teaduslikku tööd ainult ühel kindlal teemal /29/.

1944. a. sügisel alustas Tartu Riiklik Ülikool taas tööd. Et mitmed eesti keele ja soome-ugri keelte õppejõud olid sõjakeerises Eestist lahkunud, siis moodustati esialgu ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder, mille juhatajaks sai professor Paul Ariste/30/. Kateedrisse kuulusid veel dotsent J.V. Veski, dotsent A. Kask ja vanemõpetaja P. Palmeos, foneetikalaboratooriumi assistendina asus tööle G. Laugaste. 1944. a. novembris algasid loengud: J.V. Veski alustas taas tänapäeva eesti keele kursust, A. Kask hakkas pidama loenguid eesti keele häälikuloost, ajaloolisest morfoloogiast ja eesti keele leksikoloogiast.

Järgnevat aastat toimunud ülikoolitöö ümberkorraldamine nõukogude kõrgkooli nõuete kohaseks tõi endaga kaasa suuri muudatusi ka eesti keele õpetamises. Viieaastane õppeplaan ja kursustesüsteem suurendasid tunduvalt eesti keele alaste loengute hulka. Eesti keele õppejõud muutusid kateedrilikmeteks, kelle täita olid igal õppeaastal kindlad

plaanis ettenähtud tööülesanded. Uute õppeplaanidega kaasnesid kindlad õppeprogrammid, mis on aluseks kateedri tööle. Eesti filoloogia üliõpilaste jagunemine nelja eriharru töö endaga kaasa eesti keele alaste kursuste jagunemise üldkursusteks, mida kuulavad kõik üliõpilased, ja erikursusteks, mida kuulavad ainult eriharu üliõpilased. Sellega suurenes eesti keele distsipliinide hulk veelgi ja see lubas õppejõududel ning üliõpilastel rohkem süveneda eesti keele üksikküsimustesse. Kaugõppeosakonna loomine töö aga juurde uusi töövorme eesti keele õpetamisel ja andis emakeeleõpetajatele võimaluse tööd katkestamata omandada kõrgharidus eesti keele alal. Need ja paljud teised asjaolud muutsid sõjajärgsetel aastatel tunduvalt eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis, muutsid selle laialdasemaks ja sügavamaks.

1946. a. sügisel ühine kateeder lahkes eesti keele kateedriks ja soome-ugri keelte kateedriks. Eesti keele kateedri juhatajaks sai J.V. Veski, kellele 1947. a. anti professorikutse. Nii algas siis veel väikesearvulise eesti keele kateedri raske töö emakeeleõpetajate ja keeleteadlaste uue põlvkonna koolitamisel.

1947. a. anti Eesti ja Soome-Ugri Keelte Arhiivi ning Emakeele Seltsi kogud üle vastasutatud Keele ja Kirjanduse Instituudile. Sinna siirdus tööle ka osa ülikooli töötajaid. Sama aasta lõpul kaitses Karl Aben esimese keeleteadlasena pärast sõda ülikooli nõukogu ees kandidaadiväitekirja "Eesti ja liivi laenu läti keeles".

Eesti keele kateedri püsivate õppejõudude arv suurenes vähehaaval. 1948. a. tuli kateedrisse tööle G. Laugas te ja hakkas lugema eesti foneetikat ning eesti keele ning kirjanduse õpetamise metoodikat. Samal aastal astus esimesena aspirantuuri eesti keele alal Aino Kiindok, 1949. aastal järgnes talle Astrid Villup.

1950. aastail saab eesti keele kateeder rohkesti täiendust, enamasti juba sõjajärgsest põlvkonnast: a. 1950 tuleb siia tööle K. Aben, 1952 - A. Kiindok, 1953 - J. Peegel, 1954 - H. Rätsep, 1955 - I. Kont, 1956 - A. Valmet, 1959 - E. Turu ja 1960 - A. Veski ja E. Koit.

1955. a. sügisel andis J.V. Veski kateedri juhatamise

üle äsja filoloogiadoktoriks promoveerunud A. Kasele ja läks järgmisel aastal pensionile. Kaksikümmend aastat juhatas professor A. Kask eesti keele kateedrit. Selle aja jooksul kasvas kateedri koosseis peaaegu kahekordseks, laienes eesti keele õpetamine ja uurimine.

1950. ja 1960. aastail toimus eesti keele kateedri töös mitmeid suuri muutusi. Kui 1952. a. Keele ja Kirjanduse Instituut Tallinnasse viidi, pidi eesti keele kateeder soetama endale oma murdearhiivi, milles on praegu üle 60 000 lehekülje murdematerjale.

1954. - 1955. õppeaastal loodi eesti keele kateedri baasil ja noore õppejõu J. Peegli eestvõttel žurnalistika eriharurühm, mis pärast rohkem kui kahekümneaastast edukat tööd on professor J. Peegli juhtimisel saanud iseseisvaks erialaks.

Ka eesti keele õpetamisel on toimunud olulisi muutusi. Torkab silma, et pearõhk on siirdunud pikkamisi tänapäeva eesti keele õpetamisele. Kunagine kaheaastane lektorikursus asendus aja jooksul seitsmesemestrilise tänapäeva eesti keele kursusega, mida ei loe enam üks vaid mitu õppejõudu. Sellesse ulatuslikku kursusesse peaks mahtuma nii puhtteaduslikku kui praktilist keelekäsitlust. Praegu on tänapäeva eesti keele kursus diferentseerumas, sest omaette õpetust nõuavad ka žurnalistika eriala ja defektoloogia osakond.

Kunagine häälikulugu ja ajalooline morfoloogia laienes neil aastakümnetel neljaosaliseks eesti keele ajaloo põhikursuseks, mis hõlmab eelnevatele lisaks veel eesti keele sõnavara ajaloo ja eesti kirjakeele ajaloo. Viimane ala, eesti kirjakeele ajalugu, on loodud eesti keelleteaduses põhiliselt alles sõjajärgsel perioodil ja eeskätt professor A. Kase poolt. Kasvas ka üldkeelleteaduse osa. Õppeplaani lisandusid erikursused strukturaallingvistikast ja keelleteaduse uutest suundadest. Keelleteooria on soodsalt mõjutanud paljusid eesti keele distsipliine. Erikursuste osa üliõpilaste ettevalmistamisel on tunduvalt kasvanud, viimane õppeplan, mis kehtestas eriharudesse jagunemise juba teisest semestrist, suurendas veelgi eriainetete hulka.

Küllaltki suureks kujunes töökoormus praktilise eesti keele õpetamisel vene õppekeelega rühmadele nii vene filoloogias osakonnas kui teistes teaduskondades.

1961. a. kevadel rakendati eesti keele kateedris esimest korda uut õppevormi - üksikute üliõpilaste õpetust individuaalõppeplaani alusel. Esimeseks individuaalüliõpilaseks oli Mati Hint, kes õppis kuusaastase õppeplaani alusel strukturaallingvistikat. Temale järgnesid 1962. a. viieaastase plaaniga Haldur Õim ja Mati Ereit rakenduslingvistika ja Kristjan Torop terminoloogia alal. Praegu on selge, et selline õpetamisviis annab häid tulemusi, olgugi et sel ajal oli ka kahtlejaid.

1966. a. alustati eesti keele kateedris uut tööd. Eelmise aasta lõpul oli peahoone põlemisel hävinud vanema kirjakeele sõnavara sedelkogu (üle 100 000 sedeli), nüüd alustati uue kogu loomist kaasaegset paljundustehnikat kasutades. Selles töös on osalenud II kursuse üliõpilasi leksikograafiapraktika raames. Praeguseks on uues kartoteegis juba üle 200 000 kaardi, s. o. kaks korda nii palju kui enne tulekahju.

Ja lõpuks, 1950. ja 1960. aastail hakati kateedris koostama eesti keele alaseid ülikooliõpikuid ja muid õppevahendeid, mis varasemas õppetöös olid täiesti puudunud. Trükimusta on näinud üle paarikümne õpiku ja õppevahendi, aga sellest pole kaugeltki küllalt.

Kahtlemata leidub uusi jooni eesti keele kateedri töös 1950. - 1960. aastail rohkemgi, kuid ilmselt pole meil veel küllaldast ajadistantsi kõige hindamiseks. Ei ole muidugi puudu olnud ka raskustest ja probleemidest, aga nende käsitus ei sobi hästi sellesse juubelihõngulisse kirjutisse.

175 aastale tagasi vaadates näeme, et eesti keele õpetamine Tartu ülikoolis on alati olnud seoses Eesti ühiskondliku arenguga, suured sotsiaalsed mullistused on kaasa toonud suuri muutusi ka eesti keele õpetamises. Eesti keele asend kõrgkoolis on sõltunud tunduvalt eesti keele kasutamissfäärast ja funktsioonidest ühel või teisel ajajärgul, aga ka keeleteaduse arengutasemest ja suundadest.

1. Устав императорского Дерптского университета. - Периодическое сочинение о успехах народного просвещения, № 4, Санкт-Петербург 1804, стр. 417.
2. Acta des Conseils und Directorium der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, betreffend Friedrich David Lenz. Anfangen d. 1803. Geschlossen d. 1810. - ENSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi (RAKA) fond 402, nim. 3, s.-ü. 970.
3. Lähemalt F.D. Lenzi tegevusest H. Vihma, Esimene akadeemiline eesti keele lektor. - Emakeele Seltsi aastaraamat 18, 1972, Tartu 1972, lk. 189 - 195.
4. A.W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für beide Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch, Riga, Leipzig 1780; A.W. Hupel, Ehstnische Sprachlehre für die beiden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche, Mitau 1818.
5. Verzeichniß der vom 20. Januar bis zum 9. Juni 1854 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, Dorpat 1854, S. 13.
6. Verzeichniß vom 1sten August 1811 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, S. 7.
7. Lähemalt J.S.F. Boubrigi tegevusest P. Ariste, "J. Boubrigi keeleurijana" käesolevas kogumikus lk. 42.
8. Verzeichniß der vom 13 Januar bis zum 10 Juni 1841 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, Dorpat 1841, S. 12.
9. D.H. Jürgenson, Kurze Geschichte der ehstnischen Literatur. - Verh. GEG I, 2, Dorpat 1843, S. 40-52, 3, Dorpat 1844, S. 61-73.
10. F.R. Faehlmann, Versuch die estnischen Verba in Conjugationen zu ordnen, Dorpat 1842.
11. F.R. Faehlmann, Ueber die Declination der estnischen Nomina. - Verh. GEG I, 3, Dorpat 1844; Nachtrag zur

- Declinationslehre. - Verh. GEG I, 4, Dorpat 1846; Ueber die Flexion des Wortstammes in der estnischen Sprache. - Verh. GEG, I, 2, Dorpat 1843; Bemerkungen über die Wortwurzellehre in der estnischen Sprache. - Verh. GEG II, 1, Dorpat 1847.
12. P. Ariste, Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis (1802 - 1952). - TRÜ toimetised 35. Ajaloo-Keeleteaduskonna töid, Tallinn 1954, lk. 87.
 13. Verzeichniß der Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat 1874 Semester I, Dorpat 1874, S. 12.
 14. M. Veske, Ueber die historische Entwicklung der finnischen Sprachen im Vergleich mit der indogermanischen und über die Methode der estnischen Grammatik. - Verh. GEG VIII, 2, Dorpat 1875, S. 13-26.
 15. M. Veske tööst Tartu ülikoolis: ENSV RAKA, fond 402, nim. 3, s.-ü. 290; H. Rätsep, Mihkel Veske Tartu ülikooli päevil. - "Sirp ja Vasar" 23. I 1953, nr. 4, lk. 6-7.
 16. Verzeichniß der Vorlesungen an der Kaiserlichen Universität Dorpat 1890 Semester I, Dorpat 1890, S. 14.
 17. P. Ariste, op. cit., lk. 96; E. Oissar, Eesti keele õpetooli loomise katse Tartu ülikoolis 1902. - "Keel ja Kirjandus" 1977, nr. 6, lk. 352.
 18. RAKA, f. 402, min. 3, s.-ü. 614.
 19. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 1525.
 20. J.V. Veaki, Mälestuste raamat, Tallinn 1974, lk. 241.
 21. Andmed pärinevad väljaandesarjast "Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemise kava" aastail 1921 - 1924.
 22. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 139a, l. 1.
 23. J. Aaviku tegevusest Tartu ülikoolis: RAKA, fond 2100, nim. 2, s.-ü. 5.
 24. Andmed pärinevad väljaandesarjast "Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemise kava" aastail 1925 - 1940.
 25. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1036, l. 301.
 26. A. Kask, J.V. Veski tööst Tartu ülikoolis. - Emakeele Seltsi aastaraamat 19-20, 1973 - 1974, Tallinn 1975, lk. 7.

27. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 34, l. 219.
 28. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 304, l. 17.
 29. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 1036.
 30. Andmed eesti keele kateedri sõjajärgse töö kohta leiduvad J. Peebo kirjutises "Eesti keele kateeder möödunud veerandsajandil". - TRÜ toimetised 259. Tõid filoloogia alalt III, Tartu 1970, lk. 159 - 183.

JOHANN SAMUEL FRIEDRICH BOUBRIG

P. Ariste

Kui 1802. aastal asutati Tartusse ülikool, siis oli üldisi tolleaegseid keelte õpetamise ja uurimise suundi arvesse võttes üsna loomulik, et uues ülikoolis ei mindud täiesti ükskõikselt mööda rahvaste keeltest, kes elavad Läänemere mail. Tartu ülikooli 1803. aasta põhiseaduses oli loodud filosoofiateaduskonna koosseis, milles oli 13 professuuri ja peale vene, saksa, prantsuse ja inglise keele õpetaja- ehk lektorikohtade ka läti keele õpetajakoht ning eesti ja soome keele õpetajakoht. Niihästi läti keele kui ka eesti ning soome keele õpetajakoht oli arvestatud kõigepealt nendel aladel tegelevate isikute ettevalmistamiseks, kus tingimata nõuti rahvakeele oskust. Tegelikult oli tollal usuteaduskond ainsaks selliseks teaduskonnaks, mille lõpetajad vajasid läti, eesti või soome keelt kas usurituaalide täitmisel või rahvakoolide juhtimisel. Et Tartu ülikoolis nõuti peale Läänemere maadel kõneldavate eesti ja läti keele õpetamise ka soome keele õpetamist, oli tingitud nn. Vana-Soome kuulumisest Vene riiki juba enne 1809. aastat. Oli ette näha, et Viiburi ümbruse soomlased tulevad Tartusse õppima. Esimene soome üliõpilane tuligi Tartusse juba 1803. aastal. Järgmistel aastatel kestis soome üliõpilaste pidev juurdevool paari aastakümne vältel isegi pärast seda, kui 1809. aastal ka Turu ülikool oli saanud Vene riigi üheks ülikooliks. See tõik, et Tartu ülikoolis oli kavas ka soome keele õpetamine, osutab omaltpki poolt, kuidas rah-

vakeelte toomine ülikooli õppekavva ei lähtunud Läänemere-
maade rüütelkondade mingisugusest erilisest heatahtlikku-
sest eestlaste ja lätlaste vastu, vaid et peamisteks tegu-
riteks asjaomaste lektoraatide loomisel olid riiklikud kaa-
lutlused ning need üldised tendentsid, mis tollal olid Ve-
nema keeltepoliitikas päevakorral. Loodud õpetajakoht, mi-
da hiljem nimetati üldiselt lektorikohaks ehk lektoraadiks,
oli üldse esimesi soome-ugri õpetajakohti kõrgkoolides. Ai-
nult Budapesti ülikoolis oli juba varem, 1791. aastal loo-
dud ungari keele ja kirjanduse õppetool. Helsingi ülikooli
asutati soome keele lektoraat alles 1829. aastal.

Tartu ülikoolis sai esimeseks eesti ja soome keele
õpetajaks Friedrich David L e n z, kes oli oma ametikohal a.
1803 - 1809. Lenz oli oma erialalt pastor ja tema keeleli-
ne tegevus piirdus Tartu ülikoolis eesti keele grammatika
seletustega, tõlkeharjutustega ja kõnelustega ning eesti-
keelse jutlustamise ja katehiseerimise õpetamisega, nagu
nähtub loengutekavadest. Ehkki Lenzi nimetati eesti ja soo-
me keele õpetajaks, ei ole ta siiski soome keelt õpetanud,
kuigi on andmeid, et ta soome keelt oskas. Lenz oli lõuna-
eesti ehk tartu kirjakeele pooldaja õppetegevuses ning kir-
janduslikus toodangus aianduse, tervishoiu ja seadusandluse
alal. Kui järgmine eesti keele õpetaja Georg Philipp August
R o t h 1810. aastal (oli ametis 1817. aastani) ametisse
astus, nimetati tedagi ametlikes dokumentides eesti ja soo-
me keele lektoriks, kuid loengutekavades on ta algusest
peale üksnes eesti keele lektorina. Roth õpetas eraldi põh-
jaeesti ja lõunaeesti kirjakeelt. Temagi õppetegevus piir-
dus ainult eesti keele grammatika harjutustega ja eesti
keele praktilise tarvitamise õpetamisega. Roth ei ole olnud
tegev eesti kirjanduse alal, nagu seda oli Lenz. Ta on üld-
se olnud silmapaistmatu isik. Pärast Rothi oli Tartu üli-
kooli eesti keele (mitte enam ühtlasi ka soome keele) lek-
toriks 1817 - 1822 Ludwig Wilhelm M o r i t z. Moritz on
igati käinud oma eelkäija jälgedes, õpetades paralleelselt
mõlemat kirjakeelt samade meetodite järgi. Moritz on oma
eelkäijast ses suhtes siiski mainimisväärsem, et ta on tund-
nud huvi eesti keele teoreetiliste küsimuste vastu. J.H.Ro-
senplänteri "Beiträgedes" on tema sulest muide ilmunud kir-

jutis mõlema kirjakeele ühendamisest. Tema pooldas ägedalt tartu kirjakeele säilitamist.

Pärast Moritzi surma oli eesti keele lektoraat kolm aastat vakantne. 1826. aastal valiti uueks eesti keele ja kirjanduse lektoriks Johann Samuel Friedrich B o u b r i g, kes täitis oma ülesandeid 1837. aasta suveni. Eesti NSV Riikliku Ajaloo Keskarhiivi fondides (fond 402, nimistu 3, säilitusüksus 191) on säilinud Johann Samuel Boubrigi (oma kolmandat eesnime pole ta üldiselt tarvitanud) kohta olevaid dokumente, millest saab muide hea ülevaate tema lektorategevusest. Arhiivianimeid täiendavad tollaegsed loengutekavad ja teatmeteosed. 24. märtsil 1825 peetud ülikooli nõukogu koosoleku protokollil ärakirjast nähtub, et vabale lektorikohale tahab paitsi canđ. Schütz ja canđ. Pabo kandideerida ka Tartu Jaani kiriku pastoriabi Johann Samuel Boubrig, kui nõukogu pole selle vastu. 9. aprillil on nõukogu Boubrigile teatanud, et ta võib kandideerida. Tahetakse siiski teada, missugune on ta eesti keele oskus. Seda peab ta näitama kirjaliku tööga. 24. aprillil tänab Boubrig nõukogu pikemas kirjas, milles ta ütleb kõigepealt, et eesti keele lektorikoht on teda ammu veedelnud, sest tal on ikka olnud kalduvust eesti keelega tegelda. Lektorina saaks ta enesele võtta peaülesandeks tungida sügavamale selle huvitava ja sageli tunnustamata keele vaimu (tiefer in den Geist dieser interessanten und oft verkannten Sprache einzudringen). Tolleaegsest terminoloogias lähtudes mõtles Boubrig keele vaimuga keele olemust. Oma vastuses kahetseb Boubrig ühtlasi, et ta ei saa otsekohe saata nõutavat tõendit keeleoskuse kohta, sest Jaani kiriku ülempastori puududes olevat tal ülirohkesti tööd. 20. detsembril 1825 on ta alla kirjutanud 44-leheküljelise uurimuse eesti keele murretest ja ühise kirjakeele loomisest, millest võetakse allpool sõna üksikasjalikumalt. Rektor G. von Ewersile saadetud kaaskirjas ütleb Boubrig, ta on oma töö koostanud selliseks, millest ka need nõukogu liikmed võivad aru saada, kes eesti keelt lähemalt ei tunne. Ta palub ühtlasi, et tema tööd tutvustatagu ainult nõukogu liikmetele, sest üldsuse hulgas on eesti keele kohta mitmeid eri arvamusi. Inimeste vaated võivad üksteisele risti vastu käia. Mida üks

peab õigeaks, seda võib teine täiesti taunida. Rektor tegi kolmele professorile, G.E. Lenzile, M. von Engelhardtile ja J.V. Franckele ülesandeks Boubrigi tööga tutvuda ja oma arvamusel öelda. Seda on professorid teinudki ning andnud uurimuse kohta tunnustava hinnangu. 21. detsembril 1825 oli Ülikooli nõukogus uue eesti keele lektori valimine. Balloteerimisel sai Johann Samuel Boubrig 21 häält ja vastu 1 hääle, can. Schütz sai poolt 6 ja vastu 16 häält, can. Pabo poolt 1 hääle ja vastu 21 häält.

Boubrigil oli naine ja kolm last. Lektori aastapalgaks oli kõigest 236 rubla. Selle palgaga polnud võimalik perekonda toita. Sellepärast pidi Boubrig edasi jääma abipastoriks ja kreiskooli õpetajaks. 26. veebruaril 1826 sai ta Rahvahariduse Ministeeriumilt krahv Lieveni allkirjaga ametisse kinnituse ning ühtlasi loa jääda endistele ametikohadele. Lektori palk oli väike, kuid töödkki oli tal vähe. Boubrig pidas vaid kaks loengut nädalas. Ka teistel lektoritel olid väikesed koormused. 23. juulil 1837 esitas Boubrig palve, et ta vabastataks lektorikohalt ning loetaks emeerituseks. Palve rahuldati 31. juulil. Asjaomasest rektori kirjas kiidetakse kohusetruuks. Eduka pedagoogitöö eest sai Boubrig 1831 Püha Anna 3. klassi ordeni ning oli seega rüütel (Ritter) ja võis oma perekonnanime ette kirjutada von, mida ta aga pole kasutanud. Enne Boubrigi lektoritegevuse analüüsi öeldagu veel üht-teist tema elukäigust.

Johann Samuel Boubrig oli sündinud 19. veebruaril (v.k.j.) 1788 Riias. Ta oli nõukogude soome-ugri keeleteadlase D. Bubrichi eellane. Nagu viimane on allakirjutanule jutustanud, oli perekonna pärimuste järgi Johann Samueli isa põlvnenud Riiga asunud Tšehhi käsitöölisest. Ema oli Jansoni-nimeline eestlanna. Algselt on perekonnanime Boubrig hääldatud diftongi ou-ga. Näiliselt prantsuspärast nime on hiljem hakatud hääldama Bubrig. Vene keeles on nime kirjutatud Бубриг ja Бубрик. Et baltisaksa murrakus hääldati kirjakeele tulitusliide -ig -ich, on hiljem nime õigekirjutus veelgi muutunud ja nõnda kujunes perekonnanimi Bubrich, mida kandis ka mainitud fennougrist. Riias õppis Boubrig alguses lütseumis ja siis Kubermangugümnaasiumis. Tartu ülikoolis õppis ta teoloogiat 1808 - 1811. Ühtlasi

oli ta ülikooli juures olnud Akadeemilise Seminari liige saamaks pedagoogiks. 1813 sai Boubrig teoloogiakandidaadiks. 1811 - 1816 oli ta õpetaja Tartu Kreiskoolis ning 1811 - 1814 ühtlasi ka Tütarlastekoolis (Töchterschule). 1817 sai ta Jaani koguduse abipastoriks (Jaani kogudus oli tollal saksa- ja eestikeelne). 1820 - 1824 oli Boubrig Kreiskooli inspektor ja 1824 - 1842 samas koolis taas õpetaja. Johann Samuel Boubrig suri Tartus 18. oktoobril (v.k.j.) 1852 ja on maetud Raadi kalmistule. Boubrig oli enne lektoriks valimist paitsi pedagoogina tuntud ka kirjamehena. Ta oli avaldanud usundliku sisuga brošüüre, lasteraamatuid, juhuluulet ja paar raamatut - "Zum Andenken an einen würdigen Greis Theodor Siegfried Gerich" (Tartu 1814, 24 lk.). Gerich oli 1744 Preisimaal sündinud Tartu magistraadi ametnik, kreiskohtu protokollist ja maakohtu arhivaar, suurte kirjandushuvidega mees, kes asutas Tartusse laenuraamatukogu, milles oli esindatud tolleaegne väärtkirjandus. "Taschenbuch für Bostonspieler" (Tartu 1818, 81 lk.) käsitles kaardimängu bostonit, mis jõudis 18. sajandi lõpul Ameerikast Euroopasse ja oli möödunud sajandi alguses haritlaste hulgas hästi populaarne.

Boubrigi ametisse astumisega algas Tartu ülikooli eesti keele ja kirjanduse lektoraadi tegevuses suur tõus. Uus lektor oli mees, kes tundis laialdast tõelist huvi eesti keele, rahvaloomingu ja mineviku ning tulevikugi vastu. Ta polnud enam maarahva kasuks tööd tegev eesti keele harastaja, vaid teadlik uurija, kes tahtis esile tuua, mida eestlastel on olemas rikkalikus rahvaluules ja milliseid väljendusvõimalusi on eesti keeles. Nagu nähtub loengukavade-st, on ta juba otse tegevusse astumise järel asunud võitlema eesti ühise kirjakeele eest. 1826. aastal on üheks loengusarja aineks otse mainitud: ühe ühise kirjakeele eest. 1833. aastal loeti Boubrigi harjutustel eestikeelseid populaarteaduslikke kirjutisi, mida tulevased maapastorid võinuksid kasutada eestikeelsete algkoolide (külakoolide) õppetöö juhendamisel oma ringkonnas. Boubrigi siht polnud enam üksnes teoloogide ettevalmistamine eestikeelsete jutluste pidamiseks, vaid ta on pööranud erilist tähelepanu just eestikeelse algkooli olukorra parandamiseks. Oli ta ju

kauaaegne hea pedagoog. Loengutekavades on öeldud, et Boubrigi loengud olid üliõpilastele tasuta (unentgeltlich).

Boubrigi vaated eesti keelele on esile toodud kahjuks avaldamata jäänud uurimuses "Ueber die Dialecte der ehstnischen Sprache und ihre mögliche Vereinigung zu einer allgemeinen Schriftsprache" (käsikiri Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis, fond 402, nim. 3, s.-ü. 191, l. 10 jj.). Uurimuse motoks on sit venia verbo - olgu lubatud nõnda öelda - ja selles esitab Boubrig uusi ning tolle aja kohta julgeid mõtteid. Nagu ülal on mainitud, oli uurimus esitatud lektorikohale kandideerimisel osutamaks teadmisi eesti keele alal. Boubrig vaatleb ainult kaht peamurret, millel olid kirjakeele traditsioonid, kuigi mainib ka teiste murrete olemasolu. Ta eltab kahe eesti keele olemasolu. On vaid üks keel, millel on murdeid, nagu neid on muudelgi keeltel. Boubrig on õigesti tuletanud sõnad murre ja paiguti esinev murd tegusõnast murdma, millega on algselt tähistatud keelt omamoodi rääkima, murdma. Selle väite tõestuseks toob ta lõunaeesti murdest väljendi lats nakkap jo keelt murdma ('das Kind fängt schon an zu sprechen'). Uurimuses on antud lühiülevaade Põhja- ja Lõuna-Eesti murdealadest ning viidatud sellele, kuidas põhjaeesti murre levib Lõuna-Eesti aladele. Õigesti on väidetud, et põhja- ja lõunaeesti murre on arenenud samaaegselt, ega pole teineteisest lahku läinud. Boubrig loodab, et tulevikus lahendatakse eesti rahva ja keele kujunemislugu. Üsna ulatuslikult on analüüsitud mõlema peamurde häälikulisi, morfoloogilisi, semantilisi ja sõnavaralisi erinevusi peamiselt Hupelilt hantitud näidete varal. Võrdlusainestik on esitatud ülevaatlike tabelitena. Et saada igakülgne ülevaade keelest, selleks soovitab Boubrig jälgida kõikide murrete väljendusvõimalusi. Eesti keele põhjalik uurimine osutaks ühtlasi, et see keel pole saamatu, toores ja kombetu, nagu mitmelt poolt on väidetud. Boubrig tõestab, et just vastupidi, eestlane räägib kujundirikkalt ja peenetundeliselt. Eesti keele kujundirikkusest on toodud mitukümmend tabavat näidet: taewas pirab koitma ('es fängt an zu tagen'), ta ei ole sest kimburst ('er gehört nicht zu dieser Sippschaft'), liwa Peter, nurme Tomas ('Tod') jne.

Lõunaeesti murret peab Boubrig mahedaks, põhjseesti oma aga karedamaks, kuid siiski väljendusvõimelisemaks. Tallinna ja tartu kirjakeelest nendib Boubrig, et neis on palju halbu saksapärasusi. Tarvitatakse eestoniseeritud saksa keelt (ehstonisiertes Deutsch). Saksapärasused tuleksid kirjakeelest kõrvaldada. Teadmaks, mis on eestipäraselt õige, võiks eesti keelt kõrvutada soome keelega ja soome keele sugemetega eesti keelt rikastada. Boubrig sedastab, et saksapärasusi toovad eesti keelde need isikud, kes ei usu eesti keele tulevikku ning usuvad, et kord saksa keel asendab eesti keele. Ta peab keelt rahva pühaduseks. Rahvas on nii kaua olemas, kuni tal on oma keel. Keel elab edasi pisirahvastelgi, nagu liivlastel. Keelt ei saa väevõimuga hävitada. Oma uurimuses võitleb Boubrig eesti ühise kirjakeele eest, milleks tema arvates peab saama tallinna keel. Ta arvab aga seda barbaarsuseks, kui keelataks tartu keel. Ta tuleb õigele järeldusele, et iga murre rikastab kirjakeelt, eriti selle sõnavara. Lõunaeestlased siirdugu järk-järgult põhjseesti kirjakeelele. Siirdumise hõlbustamiseks soovib Boubrig kasutada kõrvuti mõlema murde sõnavara: õdde ehk sõssar, särk ehk amme. Nõnda rikastuks kirjakeel ühtlasi paljude uute sõnadega. Morfoloogias pooldab Boubrig põhjseesti vorme. Ta arvab, et raamatute kaudu õpivad noored ühise kirjakeele. Ühist arenenud kirjakeelt peab Boubrig juba sellepärast vajalikuks, et kunagi jõuab kätte aeg, kui gümnaasiumideski õpetatakse eesti keelt ning seda hakatakse kasutama praktilises seltskonnaelus ja ametlikus asjaajamises. Ainult piiratud silmaringiga inimesed ei saa sellest aru.

Kuigi siin refereeritud uurimus on jäänud sellisena avaldamata, on temas esiletoodud mõtted siiski ilmunud. Õpetatud Eesti Seltsi Toimetiste (Verhandlungen der Gelehrten Estnischen Gesellschaft) I. köite 2. vihikus (1843: 30 - 36) on ilmunud Boubrigi kirjutis "Beiträge zur Charakteristik des Ehsten und seiner Sprache". Selles kirjutises osutatakse, et eestlane pole toores oma käitumiselt ega kõnelt, nagu tollal sakslaste ringkonnas üldiselt väideti. Ta ütleb, et eesti keele meloodia on peen. Eestlane elab ja toimib hoopis teises keskkonnas kui need sakslased, kes te-

da arvustavad. Eestlane kasutab oma keelt loomupäraselt. Ta ei karda nimetada esemeid ega tegevusi nende õigete nimedega. Boubrig ütleb, et Goethe teoses "Goetz von Berlichingen" kõnelevad rüütlid palju jõhkramalt kui kes tahes eesti talupoeg. Eestlane on rikkumata looduslähedane inimene, kes oskab igale asjale anda õige nimetuse. Eestlane pole aga kuidagi häbematu. Ta tarvitab oma kõnes eufemisme ja kaudseid väljendeid, kui on kõnet ebamugavaist asjadest. Ta ei ütle otseselt, kui on olnud peccatum contra sextum, vaid väljendab seda lausega on wallatamist minno maias olnud. Boubrig julgeb isegi väita, et eestlane on alles sakslaselt saanud roppuse ja ropenduse mõisted, sest sõna ropp, kadakate keeles kropp, on lähtunud saksa sõnast grob. Kui keegi räägib ebaviisakalt, siis ütleb eestlane ta on rohke, rohkeste räkima, raske ehk rasse, ta on laia suga, kibbe, rabbe, pahha wisiga, harrimata ehk harrinemata, üllemelinne ehk üllemelik jne.

Boubrig pooldas arenenud eesti kirjakeelt. Ta pooldas üldse korrektset kirjakeelt. See tuleb ilmekalt esile tema huvitavas raamatus "Ueber zwei geistliche Liedersammlungen unserer Zeit, die man in den evangelischen Gemeinen mit besonderem Eifer verbreitet und sogar zum Range kirchlicher Bücher zu erheben versucht hat" (Riga 1835, 68 lk.). Raamat on kirjutatud hernhuutlaste ehk vennastekoguduslaste kahe lauluraamatu keele vääratuste kohta. Need raamatud on "Geistliche Gesänge N 53" (Berlin 1830) ja "Geistlicher Liederschatz" (Berlin 1832). Boubrig toob ohtrasti näiteid sellest, kuidas nois lauluraamatuis esineb vulgaarseid ning mõttetuid värsse, nagu Jeesusest lauldes: Du heiss gebratnes Osterlamm, du meiner Seelen Bräutigam, lass mich dich recht geniessen (lk. 48) 'Sa kuumalt praetud lihavõttetall, sa mu hinge peig, lase mind sind hästi nautida'. Boubrig nõuab, et iga luule, ka vaimulik olgu kaasaegses korrektses keeles, milles poleks labast sentimentaalsust ega vi-gurdusi.

Pärast Boubrigi emeriteerumist asutati Tartu ülikooli juurde Õpetatud Eesti Selts. Boubrig oli seltsi asutajaid ja hiljem selle aktiivseid liikmeid. Ta on pidanud ettekan-deid eesti murretest, tallinna ja tartu kirjakeele ühenda-

misest, eestlastest ja eesti keele omapäras, Otepää muis-
tendeist, Võru ala vanadest kalmetest ja kirikuasemetest,
arheoloogialeidudest, ühest vanast eesti jutustajast, Põhja-
Eesti rahvaluulest jne. Mitmed ettekanded on hiljem ilmunud
Õpetatud Eesti Seltsi Toimetistes, nagu juba mainitud "Bei-
träge zur Charakteristik des Ehsten und seiner Sprache".
Teistest kirjutistest nimetatagu "Zur näheren Kenntniss der
Volkssagen und des Aberglaubens der Ehsten aus dem Kirch-
spiele Odenpää" (Verhandlungen I, 2: 79-93), "Volkssagen und
Traditionen aus dem eigentlichen Estlande, besonders aus
Harrien und der Wieck" (II, 2: 50-75), "Notizen über alte
Gräber in der Umgegend Werro's und einige daselbst unter-
nommenen Ausgrabungsversuche, so wie über Spuren alter Kir-
chen im Kirchspiele Neuhausen" (I, 3: 87-99), "Erläuternde
Bemerkungen, ein zu Pöddes in Ehstland ausgegrabenes Metall-
becken betreffend" (I, 4: 52-63), "Ueber zwei sehr merkwür-
dige bei der St. Johanniskirche zu Dorpat befindliche, alte
Taufbecken, nebst einer dazu gehörigen Abbildung" (III, 1:
20-28) jne.

Boubrigi arheologia-alased kirjutised on ajendunud
heast tahtest, ent on jäänud asjaarmastaja töö tasemele.
Tema rahvajuttude, -kommete, -uskumuste jne. kohta olevais
töödes kajastub aga õige arusaam eesti rahvaloomingu olemu-
sest. Neid töid võib folkloristika kasutada tänapäevalgi.

Johann Samuel Boubrig ülikooli pelga lektorina ei suut-
nud oma õppetegevust ning uurimissfääri ulatuslikumaks aren-
dada ega olnud tal võimalusi ennast veelgi enam trükis väl-
jendada, ent ta on siiski saavutanud mainimisväärse koha
eesti kultuuriloos.

K i r j a n d u s

P. Ariste, Eesti keele ja soome-ugri keelte õpetamisest ja
uurimisest Tartu ülikoolis (1802 - 1952). - Tartu
Riikliku Ülikooli Toimetised 35. Ajaloo-Keeleteadus-
konna Töid, Tallinn 1954: 82-83.

Das Inland 1852, nr. 44: 836, Dorpat.

J.Fr. von Recke, K.E. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller-

und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland I, Mitau 1827: 230-231.

J.Fr. von Recke, K.E. Napiersky, Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Ehstland und Kurland. Nachträge und Fortsetzungen I, Mitau 1859: 73-74.

Verzeichniss der vom 23. Julius bis zum 19. December 1826 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, Dorpat 1826.

Verzeichniss der vom 24. Julius bis zum 19. December 1833 zu haltenden halbjährigen Vorlesungen auf der Kaiserlichen Universität zu Dorpat, Dorpat 1833.

Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Под ред. Т.В.Левитского. Т. II. Юрьев, 1903, стр. 630-631.

ANGLISTIKA ARENGUST TARTU ÜLIKOOLIS

O. Mutt

Filoloogia harudest on Tartu ülikoolis rahvusvahelise tunnustuseni jõudnud fennougristika ja eriti eesti filoloogia. See on ootuspärane rahvusliku kultuuri juhtiva keskuse puhul. Märkimisväärseid saavutusi on Tartu ülikoolil ka üldkeeleteaduse ja indoeuropeistika valdkonnas, eeskätt slavistikas ja kitsamas mõttes germanistikas, s. o. saksa keele ja kirjanduse uurimise alal. Maailma mastaabis tuntakse ju nimesid nagu Jan Baudouin de Courtenay, Leo Meyer, Dmitri Kudrjavski, Max Vasmer, E. Kieckers, kes pikemat või lühemat aega elasid ning töötasid Tartus.

Sellel taustal on Tartu anglistide töö tulemused üsna tagasihoidlikud. Pealegi pole siinsel anglistikal veel põhjust tähistada mingit väärikamat juubelit, sest inglise keele ja kirjanduse tõsisema uurimisega on Tartus tegeldud alles vähem kui pool sajandit. Filoloogia eriharuna on anglistika üldse tunduvalt noorem kui näiteks germanistika, ro-

manistika või slavistika. Esimesed inglise keele grammatikad ja sõnaraamatud ilmusid küll juba 17. sajandi algul, kuid inglise keele ja kirjanduse süstemaatilisem uurimine (meie mõttes kateedri tasemel) on suhteliselt hiljutise päritoluga.

Inglismaal oli alates 1795. aastast olemas anglosaksi (s. o. vanainglise) keele professor Oxfordi ülikoolis, kuid kaasaegset inglise keelt ja kirjandust hakati Inglismaal järjekindlamalt uurima tublisti hiljem. Vastav professor loodi esimesena Londoni ülikoolis 1826. aastal (Thomas Dale), seejärel Cambridge'is 1869. aastal (Walter Skeat) ja Oxfordis alles 1885. aastal (Arthur Napier). Siitpeale algab anglistika hoogne areng Inglismaal, mis on seotud 19. sajandi viimasel veerandil ja 20. sajandi algul nimedega nagu Alexander Ellis, Walter Skeat, Henry Sweet, Joseph Wright jt.

Esimesed inglise filoloogia õppetoolid moodustati Saksamaal peaaegu täpselt sada aastat tagasi. Kolmes praeguse Saksa DV ülikoolis - Halles, Leipzigin ja Berliinis loodi inglise filoloogia professorid 1876. aastal. Umbes samal ajal (1870-ndatel aastatel) avati anglistika uurimis- ja õpetamiskeskused ka nüüd Saksa FV territooriumil paiknevates ülikoolides Heidelbergis, Bonnisis, Göttingenis ja mujal. Niisuguse omamoodi "Gründertumi" ühiskondlik-poliitiliseks taustaks oli Prantsusmaa üle äsja saavutatud võidu järel toimunud Saksamaa ühendamine ja Preisi kuninga Wilhelm I kuulutamise Saksamaa keisriks. Preisi-Saksa suurkodanlus ja militaristlikud ringkonnad asusid nüüd vahetult konkureerima imperialistliku Briti maailmariigiga. Niisuguses olukorras kasvas huvi Suurbritannia vastu ja see põhjustas inglise keele ja kirjanduse kateedrite loomise. Sajandivahetusel rajati inglise filoloogia õppetoolid ka Skandinaavias (näit. Johan Storm Norras, Otto Jespersen Taanis jt.). See-ga tekkis ja arenes anglistika eeskätt just germaani keeli kõnelevates maades.

Tsaari-Venemaal ei tuntud inglise keele vastu erilist huvi ei kesk- ega kõrgkoolis. Tunnustatud võõrkeelteks olid teatavasti prantsuse ja saksa, vähemal määral itaalia keel. Ülikoolides oli küll võimalik õppida inglise keelt, kuid

praktilisest lektorikursusest see võimalus 19. sajandil üldreeglina kaugemale ei ulatunud.

Tartus loodi mittekoosseisuline inglise keele lektoraat varakult, juba 1803. aastal. Esimeseks inglise keele lektoriks meie ülikoolis oli Benjamin Beresford (töötas siin 1803 - 1806). Ta oli Oxfordi ülikooli kasvandik, filosoofiadoktori kraadi omandanud Halles. Tartus õpetas ta nii praktilist inglise kui ka itaalia keelt ja siirdus seejärel Peterburi ülikooli, sealt Harkovisse, edasi ülikooli professoriks Berliinis, kus ta ka suri. Tartu ülikooli järgmine inglise keele lektor John Montague tuli siia omakorda Berliinist. Ta töötas Tartus ajavahemikul 1807 - 1812, ja läks siis üle Peterburi ülikooli. J. Montague lahkumisel jäi inglise keele lektoraat viieks aastaks vakantseks. Aastal 1817 kinnitati sellele kohale sakslane Johann Fr. Thörner, kes jäi siia ligemale 20 aastaks. Lisaks praktilise võõrkeele õpetamisele pidas ta ka üksikuid teoreetilisi loenguid inglise grammatikast, eriti süntaksist. Neid loenguid võiksime tinglikult pidada esimesteks sammudeks inglise filoloogia õpetamisel Tartus.

Lisaks nimetatud kolmele isikule töötasid Tartu ülikoolis inglise keele õpetajana 19. sajandi jooksul ja 20. sajandi algul veel kümnekond lektorit. Oli ka mitu mitmeaastast ajavahemikku, kus lektorikoht oli vakantne. Enamik lektoreid tegeles vaid praktilise keele õpetamisega. Huvi teoreetiliste küsimuste vastu üldkeeleteaduse või inglise keele ja kirjanduse valdkonnas ilmutasid lisaks juba mainitud J. Thörnerile vaid kaks-kolm tema järglast. Seega ei ole meil alust rääkida inglise keele ja kirjanduse uurimisest Tartus käsitletud perioodil.

Mõnevõrra tõsisemat tööd anglistikas hakati tegema Tartus pärast kodanliku ülikooli avamist 1919. aasta lõpul. Esimene kodanliku ülikooli inglise keele lektor oli Jenny Leidig (muide Lydia Koidula lähedane sugulane). Mõnda aega enne Willy E. Petersi asumist lektori kohale õpetas praktilist keelt ka Maria Kreutzberg. Saksamaalt tulnud W. Peters oli võimekas foneetik, kes avaldas mitmeid töid ja organiseeris Tartu ülikooli esimese foneetika laboratooriumi. Ta lahkus ülikoolist ja Eestist 1932. aastal. Samal aastal tu-

li ülikooli inglise keele lektoriks Indias Madrasi ülikooli lõpetanud Henry C.C. Harris, kes töötas sel kohal 1940. aastani. H. Harris tegeles ainult praktilise keele õpetamisega.

Sisukam teaduslik töö inglise keele uurimise alal Tartus algas pärast riigisakslase Heinrich Mutschmanni valimist inglise filoloogia professori kohale 1920. aastal. H. Mutschmann oli laialdaste huvidega keeleteadlane. Tema tähtsamad avaldatud tööd on inglise dialektoloogia (Yorkshire'i murre, inglise keele ameerika variant) ja eriti foneetika alalt. H. Mutschmanni "A Glossary of Americanisms" (Tartu-Dorpat 1931) on küll suhteliselt väike, kuid oma aja kohta arvestatav töö. Tema Tartu perioodil koostatud foneetika õpik ("Praktische Phonetik des Englischen. Einführung in ihre Theorie und Praxis", Leipzig 1930) ja hilisem "Englische Phonetik" (kaasautor G. Scherer, Berlin 1956) on ilmunud korduustrükkides ja ehkki nüüd loomulikult mõnevõrra vananenud, viidatakse neile erialastes kirjutistes üsna sageli veel tänapäevalgi. H. Mutschmann oli reaktiooniliste ja sealjuures ka Briti-vastaste vaadetega. Ta lahkus Eestist 1938. aastal ja suri 1955 Marburgis (Saksa FV), kus ta oli pikemat aega töötanud kohaliku ülikooli inglise filoloogia professorina.

Inglise kirjanduse uurimine kodanlikus ülikoolis on seotud eeskätt Ants Orase nimega. Lõpetanud 1923. aastal Tartu ülikooli, täiendas ta ennast Oxfordis. Aastal 1928 määrati ta Tartu ülikooli õppejõuks ja valiti 1934. aastal inglise filoloogia professoriks. Oma Oxfordis valminud väitekirjas käsitles ta Miltoni varasemaid töid, hiljem uuris ta eriti T.S. Elioti loomingut. A. Oras avaldas rohkearvuliselt kirjutisi inglise kirjanduse kohta. Ühtlasi oli ta produktiivne tõlkija (Vergilius, Shakespeare, Molière, Puškin, Goethe jt.). Ta emigreerus 1943. aastal ja töötas 1949 - 1972 professorina Florida ülikoolis (USA). Paguluses on ta esinenud Nõukogude-vastase publitsistina.

Kodanliku perioodi algul toimus ka TRÜ praeguste inglise keele ja kirjanduse õppejõudude enamiku vahetu õpetaja Johannes Silveti kujunemine anglistiks. J. Silvet oli juba lõpetanud Tartu Õpetajate Instituudi 1919. aastal ajaloo-

ja vene keele õpetaja kutsega, omandanud saksa ja prantsuse keele ning põhjalikult tutvunud klassikalise filoloogiaga, enne kui ta asus õppima inglise keelt vanuses, mil meie üliõpilased on kõrgkooli tavaliselt juba lõpetanud. Seda üllatavam on see, et J. Silvet suutis täiskasvanuna ja suhteliselt lühikese ajaga kujuneda väljapaistvaks anglistiks, kes harukordse põhjalikkusega süvenes nii keelde, kirjandusse kui ka kultuurilosesse. Töötanud pikemat aega PEN-klubi Eesti keskuse sekretärina, oli tal suuri teeneid inglise ja ameerika kirjanduse tutvustamisel eesti lugejale. Lisaks kümnetele artiklitele ja arvustustele tegutses ta ka tõlkijana. J. Silveti mitmekülgne ettevalmistus ja filoloogiline eruditsioon on olnud suurepäraseks eeldusteks leksikograafilises töös. 1935. aastast pärineb tema inglise põhisõnavara esimene väljaanne. Kapitaaalse ning üldtuntud inglise-eesti sõnaraamatu kõrval (1939, 1948²) on temalt ilmunud veel eesti-inglise sõnaraamat (1965). Tööd leksikograafia alal jätkas ta suure järjekindluse ning armastusega kuni oma surmani (1979). J. Silvet kujutas endast elavat silda eesti 1930-ndate aastate anglistika ja eesti nõukogude anglistika vahel. Ülikooli õppejõud oli ta mõningate vaheaegadega aastatel 1931 - 1960.

1940. aastal pärast nõukogude võimu taaskehtestamist Eestis moodustati TRÜ-s Lääne-Euroopa rahvaste filoloogiate kateeder, mille ülesandeks oli ka inglise keele ja kirjanduse vahendamine. Kateeder oli aga sunnitud oma tegevuse peatselt katkestama seoses Suure Isamaasõja puhkemisega. 1944. aasta lõpul moodustati ülikoolis lääne-euroopa filoloogia kateeder. Inglise keele õppejõududeks olid tollal vanemõpetaja Maria Kreutzberg ja õpetaja Salme Kirotar. 1945. aasta kevadel tuli kateedri juurde tööle Arthur R. Hone (rahvuselt inglane, Cambridge'i ülikooli lõpetanu), sama aasta oktoobris aga Leopold Kivimägi ja Johannes Silvet, kellest viimane sai ühtlasi kateedri juhatajaks. Alates jaanuarist 1946 asus kateedri vanemlaborandi kohale Helga Hansen (kes oli äsja TRÜ lõpetanud inglise ja saksa filoloogia alal).

Järgnevatel aastatel toimusid võõrkeelte õpetamises mitmed muudatused ja nimetamisväärset teadustööd anglistika

alal ülikoolis ei tehtud. Vahepeal katkestati üliõpilaste vastuvõtt romaani-germaani filoloogia erialal (vastav osakond avati Tallinna Pedagoogilises Instituudis). Uuesti hakkas ülikool sel erialal üliõpilasi vastu võtma 1956. aastal. Siit peale, s. o. viimase 21 aasta jooksul, on inglise keele ja kirjanduse õpetamine ja sellealane teaduslik-metoodiline töö pidevalt laienenud ning süvenenud. Organisatsioonilised tähised sel teel on 1) iseseisva inglise keele kateedri moodustamine 1961. a. (mille ülesandeks oli nii inglise filoloogide ettevalmistamine kui ka inglise keele õpetamine üldainena kõigis teaduskondades) ja 2) viimati mainitud tööloõigu üleandmine 1971. a. loodud võõrkeelte kateedri. Alles nüüd, s. o. 1971. aastal saab vahepeal inglise filoloogia kateedriks ümbernimetatud kollektiiv võimaluse tõsisemalt spetsialiseerumiseks. Käesoleval ajal vahendavad keelt, kirjandust ja kultuurilugu inglise filoloogia eriharu üliõpilastele 15 koosseisulist õppejõudu inglise filoloogia kateedris, kuna praktilist inglise keelt õpetab kõigis üheksas teaduskonnas kümnekond võõrkeelte kateedri koosseisulist õppejõudu.

Oma olemasolu 16 aasta vältel on inglise filoloogia kateedris tehtav uurimistöö olnud valdavalt õppetöö teenistuses. Kuna enamik selle eriharu lõpetanuid (üle 90 %) on läinud (ja läheb edaspidigi) pedagoogilisele tööle, on kateedris intensiivselt tegeldud inglise ja eesti keele kõrvutava uurimisega. Selle töö tulemusena on kateeder viimase 16 aasta jooksul avaldanud ligemale 50 õppevahendit ja õpikut (TRÜ rotaprindis ja kirjastuse "Valgus" liinis) praktilise inglise keele, aga ka kõige tähtsamate teoreetiliste ainete alal. Nendes publikatsioonides on püütud silmas pida eesti emakeelega üliõpilaste spetsiifilisi raskusi võõrkeele omandamisel. Kateedri juures on aastaid tulemusrikkalt töötanud tõlketeooria ja -praktika fakultatiivne seminar. Viimase töökogemuste põhjal on ilmunud arvestatavaid kirjutisi õppejõududel ja koostatud diplomitöid, mis on tublisti kaasa aidanud inglise keelest eesti keelde tehtava tõlketöö kvaliteedi parandamisele vabariigi kirjastustes. Leksikograafia alal on kateedris viimistlemisjärgus suure inglise-eesti fraseoloogiasõnaraamatu käsikiri.

Tähtsaks tööloiguks on viimastel aastatel kujunenud efektiivsema meetodika väljaarendamine võõrkeele õpetamiseks kõrg- ja keskkoolis. Erilist tähelepanu on pööratud testimisele, tekstiraskuse mõõtmisele ja nn. vigadeanalüüsile (error analysis). Koos TRÜ võõrkeelte osakonna teiste kateedritega on alates 1972. aastast välja antud kuus kogumikku "Methodica". Sellealase uurimistöö tulemusi on esitatud ka teaduslikel konverentsidel ja seminaridel ning avaldatud ka teistes väljaannetes. Eesti NSV Haridusministeeriumi tellimusel on kateedri õppejõud koostanud mitmeid õpikuid vabariigi üldharidus- ja inglise keele erikoolidele. Nimetada tuleks samuti ulatuslikku abi, mida kateeder on iga aasta andnud ettekannete ja loengute näol vabariigi võõrkeeleõpetajatele aineseksioonides, suvekursustel ja teistel kokkutulekutel.

Inglise keele grammatika, foneetika, stilistika, leksikoloogia ja kirjanduse alalt on kateedri õppejõud avaldanud uurimusi TRÜ mitmesugustes väljaannetes ("Linguistica", "Töid romaani-germaani filoloogia alalt" jne.) kui ka üleliidulistes kogumikes ja välismaal (Soome, SDV).

Iseseisva inglise filoloogia kateedri olemasolu 16 aasta jooksul on kandidaadiväitekirja kaitsnud 7 praegust kateedriliiget (2 Tartus, ülejäänud Moskvas, Leningradis ja Kiievis). On ühtlasi loodud teaduslikke sidemeid NSV Liidu tähtsamate inglise filoloogia uurimiskeskustega nii ametlikult, eeskätt kvalifikatsiooni tõstmise korras kui ka eraviisiliselt. Kateedril on olnud võimalus välisretsensendina korduvalt avaldada arvamust teistes liiduvabariikides valminud väitekirjade kohta, samuti üleliiduliste kirjastuste poolt avaldamisele tulnud õpikute suhtes.

Kateedri teoksilolevatest ettevõtmistest tähtsamad on järgmised: 1) suure inglise-eesti sõnaraamatu koostamise eeltööd (rida viimastel aastatel kaitstud diplomitöid on leksikograafia-alased), 2) uue ajakohase inglise-eesti keele kõrvutava grammatika õpiku koostamine Eesti NSV kõrgkoolidele ja 3) meie vabariigi nõuetele vastavate võõrkeeltestide (sealjuures ka prognostiliste testide) komplekti loomine keeleõpetamistaseme tõstmiseks.

Anglistika areng ülikoolis viimase veerandsajandi jook-

sul on toimunud peamiselt praktilise õppe-kasvatustöö vajadusi silmas pidades. Sealjuures osutus vältimatuks teatud temaatiline killustatus, sest suhteliselt väikesel kollektiivil tuli ette valmistada ning läbi viia õppetöö kõigis ettenähtud erialaainetes. Nüüd, kus kateedril on välja antud ulatuslik kohalikke nõudeid arvestav õppekirjandus ja iga keeleaspekti kohta on välja kujunenud 2 - 3 spetsialisti, võib hakata lahendama probleeme omavahelises koostöös või koopereerumise teel teiste anglistidega Eesti NSV-s ja mujal NSV Liidus.

Edasiminekuks on eriti oluline tundma õppida ning rakendada keeleteaduse, sealhulgas rakenduslingvistika, ja keelteõpetamise uusimaid meetodeid. Senisest rohkem peab tähelepanu pöörama inglise keelt kasutavate maade (eriti USA) kultuuriloo lingvistilisele läbimõtestamisele ning vahendamisele (ЛИНГВО-СТРАНОВЕДЕНИЕ), mis on ühtlasi ülimalt tähtis kateedri praeguste ja tulevaste kasvandike ideoloogilise karastamise seisukohalt. Anglosmeerika kirjanduse uurimise ja õpetamise vajaliku taseme kindlustamiseks tuleks ülikoolis tingimata taastada väliskirjanduse kateeder või luua mingi muu inglise keelt kasutavate maade kirjanduse õpetamist koordineeriv keskus.

x x x

TRÜ inglise filoloogia eriharu on sõjajärgsel perioodil lõpetanud ligemale 600 spetsialisti. Nende hulgast võrsunud vanemasse ja keskmisse põlvkonda kuuluvate praeguste TRÜ inglise filoloogia õppejõudude kõrval on olemas mitmeid arenemisvõimelisi noori õppejõudusid ja aspirante. Nende olemasolu lubab loota, et Tartu Riikliku Ülikooli järgmisel suurjuubelil aastal 2002 saab tagasi vaadata eelnenud 25 aasta tunduvalt suurematele saavutustele eesti nõukogude anglistikas kui seekordse juubeli puhul.

K i r j a n d u s

1. Lehnert, M. 100 Jahre Anglistik an der Berliner Universität. - "Zeitschrift für Anglistik und Amerikanistik", 26. Jahrgang (1977), S. 101-106.

2. Palmer, D.J. *The Rise of English Studies. An Account of the Study of English Language and Literature from Its Origin to the Making of the Oxford English School.* London 1965.
3. Tasa P.Э. *Общезыковедческие направления в развитии германистики Тартуского университета в 1802 - 1918 гг. (Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук).* Тарту 1962.

INGLISE KEELE ÕPETAJATE ETTEVALMISTAMISEST
TARTU ÜLIKOOLIS

L. Hone

Õige varsti pärast Tartu ülikooli taasavamist hakati siin õpetama ka inglise keelt (alates 1. aug. 1803.a.) /1/. Inglise keele lektor, nagu ka teiste võõrkeelte (ehk uute keelte, nagu neid nimetati, s. o. saksa, inglise, prantsuse ja itaalia keele) lektorid, nagu ka muusika ja tantsu õpetajad, ei kuulunud kuni 1850. aastani otseselt ühegi teaduskonna juurde, kuigi nende kohad olid ette nähtud ülikooli üldises koosseisude plaanis. 1850. aastast alates kuulusid kõik keelte lektorid ajaloo-keeleteaduskonna alla /2, lk. 159/. Inglise filoloogiat kui eriala tsaariaegse ülikooli õppeplaanis ei olnud. Uusi keeli õpiti üldainena kaks korda nädalas à üks tund. Lektoriteks olid välismaalased, enamasti inglased /3/, kes õpetasid praktilist keelt (foonetikat, grammatikat, konversatsiooni) ja peale selle, samuti kaks tundi nädalas, lugesid, tõlkisid ja analüüsisid üliõpilastega inglise kirjandusteoseid. Inglise keele tunnid olid sageli tasuta, kuid keelt õppivate üliõpilaste arv oli väga väike /2, lk. 161/. Loengukavadest nähtub, et kirjandustundides loeti ja analüüsitigi selliseid klassikalisi teoseid nagu Shakespeare'i "Macbeth" ja "Hamlet", Miltoni "Paradise Lost", Pope'i luuletusi jne. /1/, mis eeldab üliõpilaste küllalt head keeletundmist. Võib arvata, et osa

neist oli inglise keelt õppinud juba kas koduõpetajalt või gümnaasiumis käies.

Koduõpetajatena tegutsesid väga erinevad inimesed, keelte alal enamasti välismaalased. Mitte kõik nendest ei olnud saanud vajalikku ettevalmistust. Seetõttu anti 1834. a. välja valitsuse määrus erakasvataja ja eraõpetaja kutsetunnistuse saamise korra kohta /4, lk. 7-8/, mis avaldati ajalehes "St. Peterburgische Zeitung" (31. juuli - 12. aug. ja 1. - 15. aug. numbrites). Määruse järgi said isikud, kellel oli ülikooli või vaimuliku akadeemia diplom, kutsetunnistuse ilma katseteta. Ülejäänud pidid sooritama katse kohaliku ülikooli, või kui kubermangus ülikooli polnud, siis kohaliku gümnaasiumi juures. Kõigis ainetes, mille õpetamiseks taheti tunnistust saada, tuli sooritada katse vastava ala professori juures. Katse oli suuline ja kirjalik. Tuli vastata reale eksamineerija suulistele küsimustele, osa võis neist eksamineeritav ise valida talle ettelõetud küsimuste hulgast. Seejärel tuli kirjutada lühike töö põhiaine teemal. Kirjutada võis kas vene keeles või ühes "uutest keeltest".

1848. a. 4. - 16. mai "St. Peterburgische Zeitung" avaldas valitsuse määruse kreiskoolide õpetaja, kasvataja ja koduõpetaja kutse omistamise kohta /4, l. 93-95/. Ilmselt ei piisanud ülikooli või gümnaasiumi lõpetanuid nende kohtade täitmiseks ja diplomi puudumisel võis kutse omandada ülikooli või kubermangu gümnaasiumi juures vastavaid katseid sooritades. 1834. a. määruses võõrkeelesõpetajaid veel eraldi ei mainitud, 1848. a. määrus sisaldas aga terve rea paragrahve, mis käsitlevad võõrkeelesõpetaja kutse saamist, kusjuures rõhutatakse, et peamiseks valitavaks võõrkeeleks võib olla ka itaalia või inglise keel.

Kutse taotlejatel tuli sooritada katsed üldainetes ja peaaimes. Võõrkeele õpetajalt nõutavad üldained olid 1) usuõpetus, piibli ja kiriku ajalugu, 2) vene keel (kaasa arvatud grammatika kõrgem osa), 3) prantsuse ja saksa keel, nende grammatika laiemas mõttes, kirjandus ja kirjanduse ajalugu, 4) aritmeetika, 5) geograafia, 6) ajalugu. Välismaalasi, kes hiljuti olid välismaalt saabunud, võis haridusringkonna juhatuse äranägemisel vene keele oskuse kontrollist vabastada.

Peaaine osas nõuti vastava võõrkeele põhjalikku oskust. Kontrolliti ka grammatikareeglite tundmist, mida kreiskooli õpetajal töös tarvis läks. Peaaine katsel tõmbas eksamineeritav loosiga viis küsimust suuliseks ja kaks kirjalikuks vastamiseks. Need olid võetud kõigist aine programmi osadest. Peale selle nõuti mingi teema lühidat kirjalikku esitust ja üht proovitundi. Proovitunnis jälgiti, et eksamineeritav esitaks õpilastele materjali selgesti, täpselt ja ladusalt, et tema esitusviis vastaks õpilaste eale ja oleks neile arusaadav.

Kreiskoolis õpetamise loa said ainult need, kes peaaine katsel said hindeks "5", kasvatajakutse saamiseks piisas hindest "4". Isikutelt, kellel oli atestaat keskastme õppeasutuse või kreiskooli eduka lõpetamise kohta, nõuti võõrkeeleõpetaja kutse taotlemisel katsel ainult peaaimes ja proovitunni andmist.

11. jaan. 1961. a. saabus Peterburist korraldus pedagoogiliste kursuste läbiviimiseks Tartus, eesmärgiga valmistada ette tublisid õpetajaid eelkõige Tartu kooliringkonna gümnaasiumide, progümnaasiumide ja kreiskoolide jaoks /5, l. 5-7/.

Kursus kestis kaks aastat. Vastuvõtt oli kaks korda aastas (jaanuari ja augusti algul). Ilma katseta võeti vastu ülikooli teoloogia, ajaloo-keele- ja füüsika-matemaatikateaduskonna lõpetanuid, Tartu ülikooli nõuete ulatuses gümnaasiumi või progümnaasiumi ülemõpetaja katse ja kreiskooli õpetaja katse sooritanuid ja Tartu Õpetajate Seminari eeskujulikult lõpetanuid. Ülejäänuil tuli sooritada sisseastumiskatsed. Selleks tuli anda proovitund kuraatorite nõukogu ees ning esitada kaks kirjalikku tööd valitud peaaine kohta (üks puhtalt teadusliku, teine pedagoogilise sisuga). Neid tuli nõukogu ees kaitsta, et oleks näha, et need on iseseisvalt tehtud, ja selguks, millisel määral kandidaat valdab antud teadusala ja pedagoogikat. Kümme kõige paremat kandidaati said kuraatorite nõukogu otsusega riikliku stipendiumi. Iga stipendiumiaasta eest pidi stipendiaat pärast lõpetamist kolm aastat õpetajana töötama. Kursuste aeg looti tööstaaži hulka neil, kes pärast lõpetamist vähemalt neli aastat õpetajana töötasid. Vastuvõtmiseks oli nõutav

tõend laitmata käitumise ja elukommete kohta. Uute keelte õpetaja kutse omandamiseks võis võtta vastu ka välismaalasi, kes ei olnud Vene riigi alamad.

Kõigis osakondades olid kohustuslikeks õppeaineteks pedagoogika ja didaktika. Kursantide tegevus oli nii teoreetiline kui ka praktiline. Teoreetiline tegevus seisnes pedagoogika ja didaktika loengute külastamises ning valitud peaaone ja pedagoogiliste ainete iseseisvas õppimises vastava ala professori juhendamisel. Selleks oli kursantidele võimaldatud vaba pääs ülikooli raamatukokku, kabinetidesse, laboratooriumidesse jne. Praktiline tegevus seisnes praktiliste harjutuste tegemises, tundide kuulamises ja andmises kogenud õpetajate juhendamisel. Atestaat lõpetamise kohta saadi pärast vastavate katsete sooritamist.

Edukad lõpetajad, kes polnud füüsiliselt sobivad koolis töötamiseks, said eraõpetaja kutse. Atesteeritud võeti kohasoovijate nimekirja. Töökohtade määramisel eelistati neid õpetajatele, kes polnud kursustel käinud. Kõige paremad lõpetajad said eelistatult ülikooli adjunktideks ja dotsentideks. Neid võidi saata riigi kulul välismaale end teadustes ja pedagoogikas täiendama.

Hoolimata ülikoolis korraldatud kursustest ja kutseeksamitest, ei piisanud ilmselt siiski koduõpetajaid. 1868. a. anti välja määrus, mis andis riiklike keskkoolide kolme viimase klassi õpilastele ja kõrgemate koolide üliõpilastele õiguse töötada koduõpetajatena /4, l. 170/. Loa saamiseks tuli üliõpilasel rektorile esitada teaduskonna tõend eeskujuliku käitumise kohta ja eeskujuliku õppeaduse kohta ainetes, mille õpetamiseks ta soovis luba saada. Õpilaste vanemate poolt esitatavad kaebused üliõpilastest koduõpetajate kohta tuli väga tõsiselt läbi vaadata. Kui kaebus oli põhjendatud, võidi õpetamisluba ära võtta. Ilma loeta õpetajana töötamise eest heideti süüdlane õppeasutusest välja.

3. juunil 1911. a. andis Rahvaharidusministeerium välja määruse Tartu ülikooli juures kursuste korraldamiseks Riia õpperingkonna keskoõppeasutuste jaoks /6, l. 27 - 31/. Töö kursustel kestis sügissemestril 1. sept. kuni 15. dets. ja kevadsemestril 20. jaan. kuni 20. maini. Kursustele võe-

ti vastu kõrgema haridusega isikuid. Võõrkeelte alale soovijailt nõuti vähemalt keskharidust tingimusel, et nad vastavat keelt praktiliselt valdavad. Selle oskust kontrolliti sisseastumiskatsetel. Seekord oli veel tingimuseks, et õppida soovijad peavad olema Vene riigi alamad ja ristiusk.

Neil, kes hiljem töötasid õpetajana vähemalt kaks aastat, arvati kursuste aeg tööstaaži sisse. Kursandid võisid saada stipendiumi (mitte üle 600 rbl. aastas). Iga stipendiumiaasta eest tuli hiljem töötada poolteist aastat määratud kohal õpetajana või kasvatajana. Kes määratud kohale ei soovinud minna, pidi stipendiumi tagasi maksma.

Kursustel tuli kuulata loenguid üldainetes ja eriainetes, mis kuulusid keskkooli kursusesse. Üldaineteks olid pedagoogika, psühholoogia ja loogika põhialused, lühike pedagoogiliste ainete ajalugu, koolihügieeni alused. Lisaks esitasid kursandid neil aladel teaduslik-pedagoogilisi referaate. Eriala raames õpiti vastava aine metoodikat ja tutvuti põhiaine kohta käiva teadusliku kirjandusega. Selle kõrval esineti teaduslikes seminarides ettekannete ja referaatidega valitud eriala õpetamise praktiliste nõuete koolis rakendamise kohta ja tehti praktilisi õpetamisharjutusi. Need seisnesid juhendajate ja teiste õpetajate näidistundide küllastamises ja arutamises ning nende kohta aruannete koostamises, vastava aine näitlike õppevahenditega tutvumises, tunnikonspektide koostamises ning juhendaja valve all praktikatundide andmises.

Metoodika, õppeainete ja praktiliste tööde eest võis saada hinded "täiesti rahuldav", "rahuldav" ja "mitterahuldav". Kui kõik praktilised harjutused olid rahuldavalt täidetud, tuli anda vähemalt kaks proovitundi igas aines, mille kohta taotleti kutset. Ühel juhendajal oli grupis 10-12 inimest. Kursantidele anti välja kursuste juhataja allkirjaga piletid, mis andsid neile õiguse küllastada keskkoolide ainetunde. Tunde võis küllastada ainult aineõpetaja nõusolekul. Ühes tunnis ei tohtinud korruga viibida üle nelja kursandi.

Kursuste lõpetajad said tunnistused, kuhu olid märgitud eriala metoodika ja üldainete hinded ning praktikatundide teemad ja hinded.

Nagu eelnevast näeme, on Tartu ülikoolis tegeldud võõr-keeleõpetajate ettevalmistamisega juba vähemalt 19. saj. kolmekümnendatest aastatest peale, olgugi et tollal puudus siin võõrkeelte osakond ja võõrfiloloogia kui eriala. Kui palju oli neid, kes siin omandasid inglise keele õpetaja kutse, pole teada, kuid neid siiski oli. Üheks näiteks võib tuua Robert Boyle'i, kes hiljem töötab Tartu ülikoolis inglise keele lektorina /3, lk. 618/. Ta oli sündinud Šotimaal ja 1868. a. lõpetanud Londoni Ülikooli B. A. kraadiga. Õpetanud mõnda aega Riias inglise keelt, tuli ta 1874. a. Tartusse ja sooritas siin ülikooli juures katsed inglise keele vanemõpetaja kutsele. Selleks esitas ta teadusliku töö "Essay On The Principles Of English Pronunciation". 1875. a. lõpul valiti ta ülikooli inglise keele lektoriks. Sellele kohale jäi ta 1879. aastani. Siin töötades avaldas ta kaks inglise keele õpikut ja ajalehes "Dorpaten Stadtblatt" rea artikleid inglise kirjandusest.

Tsaarivalitsuse ajal õpiti keskkoolis vene keele kõrval peamiselt saksa ja prantsuse keelt, aga vähemalt kolmandaks võõrkeeleks oli reas gümnaasiumides (näiteks Tartu Puškini Gümnaasiumis) ka inglise keel. Kodanliku perioodi alguses vähenes tunduvalt vene ja prantsuse keele osatähtsus, asemele tuli inglise keel. Hästi ettevalmistatud inglise keele õpetajatest oli aga suur puudus. Seetõttu pöördus Haridusministeerium 14. veebruaril 1919. a. Tartu ülikooli valitsuse poole ettepanekuga korraldada ülikooli juures kõige lähemal ajal kahekuulised inglise keele õpetajate kursused, kus selle keele õpetajaile antaks õige fonetiline alus, näidataks kätte otstarbekohane meetod ja nii palju, kui lühikese ajaga võimalik, täiendataks ka keeleoskuslikku külge. Ministeerium oli valmis kursusi finantseerima. Õpetajatele oleks kursustest osavõtt tasuta /7, l. 1/.

Ülikooli valitsus oli ettepanekuga nõus ja 7. aug. kuni 6. sept. 1919. a. korraldati siin inglise keele õpetajate kordamis- ja täienduskursused /7, l. 65/. Osavõtuks avaldas soovi 36 inimest. Neist 16 ei saanud vastu võtta puuduliku inglise keele mõistmise pärast. Ülejäänud 20-st said 13 päriskuulajateks ja 7 jäid vabakuulajateks.

Õpetust andis prl. Jenny Leidig, (endine Tartu Puškini Gümnaasiumi inglise keele õpetaja). Teisi õpetajaid ei läinud korda leida. Kursustel loeti foneetikat, grammatikat, inglise keele ajalugu, inglise kirjandust ja Inglismaa ajalugu. Peale selle andsid osavõtjad 22 tunni jooksul 44 proovitundi, mille arvustamisel aitas kaasa inglise keele õpetaja pr. Leed.

Eksamikomisjoni kuulusid prl. Jenny Leidig, prof. Leonhard Masing, dots. Bärtel Baumann ja prof. kt. Jaan Sarv. Eksamil kirjutati foneetiline ja grammatiline diktaat, grammatikatöö ja "ainekirjutus" (kirjalik töö kirjanduse alal). Eksami sooritasid kõik 13 kursuste päris kuulajat (nende hulgas Elizabeth Kibbermann, kes hiljem, 1946 - 1950, oli ülikooli lääne filoloogia kateedris inglise keele õppejõud) ja omandasid inglise keele kooliõpetaja kutse, mis võrdus endise kodukooliõpetaja kutsega.

Järgmisel 1920. aastal korraldati ülikooli juures kahe korral, 17. - 21. maini ja 18. aug. - 1. sept., inglise keele kodukooliõpetaja kutseeksamid. Komisjoni esimees oli dots. B. Baumann, eksamineerija prl. J. Leidig (nüüd ülikooli inglise keele lektori kt.). Aluseks võeti 1910. a. Tsaari-Venemaal Haridusministeeriumi poolt väljaantud vastav programm, mis nägi ette järgmised katsed: 1) kirjeldava, jutustava või kirjandusliku iseloomuga kirjalik töö, 2) kirjalik töö grammatika elementaarkursusest ja 3) suuline eksam grammatikas ja kirjanduses. Kirjanduse osas nõuti klassikute teoste lugemist originaalis (Shakespeare'ist kuni Byronini). See eeldas keele vaba valdamist, nagu oli reeglilik tsaariaegsete võõrkeeleõpetajate puhul.

1920. a. sooritasid kodukooliõpetaja kutseeksami mais 13 ja augustis 8 isikut. Eksamile pääsesid ainult need, kel oli keskkooli lõputunnistus. Eksami sooritanuile anti ülikoolist välja ajutine tunnistus, mis neil tuli Haridusministeeriumis lõpliku tunnistuse vastu ümber vahetada. 1920. a. omandas kutsetunnistuse ka Maria Kreutzberg, kes 1944. a. - 1949. a. oli ülikoolis lääne filoloogia kateedris inglise keele õppejõud.

1921. a. tegi Haridusministeerium Tartu ülikoolile korralduse hakata regulaarselt läbi viima ajutisi pedagoog-

gilis-metoodilisi suvekursusi inglise ja saksa keele õpetajatele /8, l. 1-15/. Lektoriteks määrati ülikoolist prof. Heinrich Mutschmann ja inglise keele lektor Jenny Leidig ja Tartu Tütarlaste Gümnaasiumi inglise keele õpetaja H. Vestberg /8, l. 13/.

Vastavalt sellele korraldusele viidi läbi inglise keele õpetajatele viienädalased suvekursused 11. juulist - 20. augustini 1921. a. Need kursused jätkusid järgmisel suvel (I ja II kursus) ning seal õpetati keskkooliõpetaja II liigi kutseeksami programmi ulatuses. Kursustele võeti vastu isikuid, kelle eelharidus andis neile õiguse Tartu Ülikooli astumiseks ja kes olid inglise keelt keskkoolis õppinud vähemalt kolm aastat esimese võõrkeele ulatuses, omasid inglise keele kodukooliõpetaja kutsetunnistust või sooritasid sellele vastava eksami.

Kursustel loeti üldaineid (pedagoogika ajalugu, hingedeadust, üleüldist didaktikat ja kooliteadust, koolitervishoidu ning inglise keele erigrupile võõrkeelte üldmetoodikat). I kursuse lõpetajad omandasid õiguse kahel järgmisel õppeaastal õpetaja kohusetäitjana keskkoolides inglise keelt õpetada.

Erialaeksami sooritamisel oli aluseks endine 1910. a. gümnaasiumiõpetaja kutseeksami programm. See eeldas inglise keele täielikku oskust kõnes ja kirjas. Programm hõlmas fonetikat, grammatikat, inglise keele ajaloo ja kirjandusloopeajooni. Originaalis pidi loetud olema terve rida klassikute teoseid Shakespeare'ist kuni Kiplingini. Kirjalikult tuli sooritada kaks tööd, üks grammatikast, teine kirjandusest. Tuli sooritada eksamid pedagoogikas (või pedagoogika ajaloos) ühes didaktikaga, koolitervishoius, ühe võõrkeele üldmetoodikas ja inglise keele erimetoodikas koos õpikute tundmisega ning tuli anda kaks proovitundi.

Peale keskkooliõpetajate kursuse korraldati 1921. aastast alates veel suvekursusi algkoolide inglise keele ja saksa keele õpetajate jaoks /8, l. 5/. Kursused kestsid kolm suve järgemööda, igal suvel kuus nädalat ehk 180 õppetundi, ja õppesuvede järgi nimetati neid esimeseks, teiseks ja kolmandaks kursuseks. Pärast teise kursuse lõpetamist võisid kursandid juba algkoolis kahe esimese õppeaasta

klassides asendusõpetajana võõrkeeletunde anda. Kursuste juhatajaks määrati Jenny Leidig.

Selliseid keskkoolide ja algkoolide inglise keele õpetajate suvekursusi korraldati 1929. aastani. Alates 1922. aastast oli vastuvõtu tingimuseks, et kursustele astuda soovija pidi olema kas tegelik kooliõpetaja, õpetajakutseks valmistuv abiturient või Tartu ülikooli inglise keele osakonna täieõiguslik üliõpilane, kellel on inglise keeles sooritatud eksam lektori kursuse eest. Kursustel võis olla ka vabakuulajaid, nii palju kui auditooriumi ruum võimaldas.

Alates 1922. aastast oli suvekursuste juhatajaks professor H. Mutschmann, kes luges ka metoodikat. Inglise keele lektoriteks olid Eesti Tütarlaste Gümnaasiumi õpetaja, pärastine ülikooli õppejõud Maria Kreutzberg, H. Westberg, S. Sivers, Tom Oakes Hirst, A. Tschertkoff, E. Hünerson, ülikooli inglise keele lektor Willy Ernst Peters, Põltsamaa Reaalkooli õpetaja C. Saube, Võru Saksa Keskkooli juhataja Paul Bokowneff, Rakvere Õpetajate Seminari õpetaja pr. Rohde, kes omas Oxfordi tunnistusi, 1925. aastast mag. phil. Johannes Schwalbe (Silvet), Treffneri Gümnaasiumi õpetaja, pärastine ülikooli lääne filoloogia kateedri juhataja ja 1929. a. ülikooli ajutine ülemääraline abiõppejõud Ants Oras /9, l. 40; 10, l. 1, 6; 11, l. 2; 12, l. 10/.

Tung kursustele oli väga suur, näiteks 1922. a. esitati üle 260 avalduse. Suurest innust hoolimata osutus siiski (nagu märgitakse kursuste aruandes), et Eestis oli vähe kompetentseid inglise keele õpetajaid. Et õpetus koolides läks üle reformi- (s. o. direktsele) meetodile, oli vaja, et õpetajad valdaksid keelt vabalt ja idiomaatiliselt. Leiti, et olukorra parandamiseks tuleks siia kutsuda rohkem inglasi keelt õpetama, saata siinseid õpetajaid Inglismaale end täiendama ja kohapeal korraldada õpetajatele kursusi veelgi laiemas ulatuses /13, l. 10/.

Kõigi aastate kursuste kohta pole protokolle säilinud, kuid olemasolevatest nähtub, et igal aastal oli edukalt lõpetajaid üle 20 (näit. 1922. a. - 28, 1924. a. - 21, 1925. a. isegi 36). 1921. a. olid lõpetajate hulgas pärastine ülikooli lääne filoloogia kateedri juhataja Johannes

Schwalbe (Silvet) ning pärastine Tallinna Polütehnilise Instituudi võõrkeelte kateedri juhataja Paul Vaarask, 1927. a. lõpetas keskkooliõpetajate kursused hilisem ülikooli inglise keele õppejõud Elizabeth Kibbermann /8,1. 32, 43; 14, 1. 28/.

Juba tegutsevate õpetajate kvalifikatsiooni tõstmise kõrval hakkas ülikool ka üliõpilasi ette valmistama õpetajakutseks. Selleks loodi 1922. a. sügisel Tartu ülikooli juurde didaktilis-metoodiline seminar /15, 1. 2a - 5/, milles oli ka uute keelte osakond. Selle juhatajaks sai professor Heinrich Mutschmann. Seminarist osavõtt oli kohustuslik kõigile, kes soovisid sooritada keskkooli õpetaja I liigi kutseeksami.

Seminari astumiseks tuli eelnevalt õiendada kõik õppekavades ettenähtud loengud, seminarid ja harjutused ja eeleksamid oma ainetes ning ka eeleksamid psühholoogias, loogikas, pedagoogika ajaloos ühes Eesti kooli ajaloo ja koolitervishoius.

Seminar kestis algul sügissemestril 10. septembrist 10. detsembrini (alates 1925. aastast 20. septembrist kuni 20. detsembrini) ja kevadsemestril 20. jaanuarist 10. maini. Uute keelte alal tehti seminariga sageli algust hiljem, kuna õppejõud oli välismaale komandeeritud.

Seminari jooksul kuulasid osavõtjad iga nädal kaks tundi inglise keele õpetamise metoodikat (lektoriks oli prof. H. Mutschmann). Loengute kõrval kuulati ja arutati ka üliõpilaste referaate õppeviiside, kehtivate õppeplaanide, õpikute ja õppevahendite kohta, kusjuures igaüks pidi vähemalt üht õpikut põhjalikumalt tundma õppima. Metoodiku juhtimisel käidi rühmiti kuulamas vilunud õpetajate eeskujulikke tunde. 1 - 3 tunni kirjalikke analüüse arutati osakonna koosolekutel. Hiljem kuulati tunde ilma metoodikuta. Iga osavõtja pidi kuulama 40 tundi, kahe keele õppimisel nõuti 50 tundi. Metoodiku ja kaasüliõpilaste juuresolekul anti kaks proovitundi, mis ühiselt läbi arutati. Võimaluse korral oli soovitav ajutiselt mõne kooli juures asendusõpetajana töötada või õppevaheaegadel praktiseerida teiste linnade koolides.

Aastate jooksul suurendati seminarist osavõtjatele esi-

tatavaid nõudeid. Alguses oli referaatide kirjutamine uute keelte osakonnas vabatahtlik. 1924/25. õ.-a. esineti ainult kolme referaadiga. Hiljem tehti see kõigile kohustuslikuks. Õppejõu poolt esitatavate loengute arvu vähendati, hiljem piirduti ainult sissejuhatavate loengutega. See-eest asetati suurem rõhk üliõpilaste referaatidele ja nende arutelule. Sedamööda kuidas seminarist osavõtjate seas tõusis selliste isikute arv, kes koolis ei olnud veel õpetanud, hakati rohkem tähelepanu osutama tunnikonspetide koostamisele ja proovitudunde ettevalmistamisele /15, l. 16-57/. Alates 1929. aastast hakati korraldama kollokviume kooliprogrammi kuuluva materjali tundmise kontrollimiseks, sest oli ilmnenud, et seminari astujad tunnevad seda pahatihti puudulikult. 1932. aastast alates hakati seminari astujatele korraldama katseid eesmärgiga selgitada välja, kas neil on kutsetaotlemiseks tarvilikke eeldusi /15, l. 34, 115/.

Algul moodustasid uute keelte seminarist osavõtjad ühe rühma. Paljud neist õppisid nii inglise kui saksa keelt ja omandasid ka õpetaja kutse mõlemal alal. Hiljem, huviliste arvu kasvades, 1927/28. õ.-a. anti uute keelte metoodika jaoks juurde üks lisatund /15, l. 22/ ja 1928/29. õ.-a. jagati osavõtjad kaheks grupiks, inglise ja saksa keele rühmaks /15, l. 35/.

1924/25. õ.-a. oli uute keelte seminaris 9 osavõtjat (1 mees ja 8 naist), 1926/27. õ.-a. oli neid 10 (1 mees ja 9 naist), 1927/28. õ.-a. 16 (1 mees ja 15 naist). 1928/29. õ.-a. oli uutes keeltes kokku 28 osavõtjat (4 meest ja 24 naist). Rühmadeks jagamise järel oli saksa keeles 15 ja inglise keeles 13 liiget. 1930/31. õ.-a. oli uutes keeltes 2 meest ja 24 naist /15, l. 16, 20, 22, 35, 56/. Torkab silma, et juba enne sõda oli enamik võõrkeeleõpetajatest naised ja väga vähesed mehed astusid seminari, et seda kutset omandada.

1938. a. tegi Haridusministeerium ülikooli valitsusele ettepaneku luua õpetajatele kutsealase ettevalmistuse andmiseks ülikooli juurde kaheaastane pedagoogiline instituut /16, l. 33-34/. Ülikooli valitsus ei pidanud seda sammu vajalikuks, küll aga leiti tarvilik olevat teha muudatusi mõne aine õpetajate ettevalmistamisel /16, l. 35/.

Pärast Suurt Isamaasõda reorganiseeriti nii erialalise kui ka pedagoogilise ettevalmistuse andmine ülikoolis põhjalikult. Kõigis inglise filoloogia õppeplaanides esinevad psühholoogia, pedagoogika, inglise keele õpetamise metoodika ja pedagoogiline praktika kõigile üliõpilastele kohustuslike ainetena. Erand tehakse vahel ainult mõnele individuaalplaani järgi õppivale üliõpilasele, kes spetsialiseerub mingil kitsal filoloogilisel erialal.

Sõjajärgsete aastate jooksul on õppeplaanid korduvalt muudetud. Üha enam tähelepanu on pööratud tulevastele õpetajatele parema inglise keele oskuse andmisele. Kui 1944/45. õ.-a. õppeplaanis hõlmas põhikeele kursus 1. - 8. semestri ni vaid 560 tundi, siis 1948/49. õ.-a. õppeplaanis oli see arv 1. - 9. semestri ni 1230 tundi, 1959/60. õ.-a. õppeplaanis 1. - 10. semestri ni 1726 tundi ja 1975/76. õ.-a. õppeplaanis 1. - 10. semestri ni 1883 tundi /17, 18, 19, 20, 21/. Tehniliste vahendite kasutuselevõtt 1960-ndatel aastatel oli murrangulise tähtsusega fonetika õpetamisel. Suurenenud tundide arv ja üliõpilaste väiksem hulk rühmades võimaldavad nüüd osutada tähelepanu kõneharjumuste kujundamisele ja õpitud grammatilise ja leksikaalse materjali praktilise kasutamise vilumuste väljaarendamisele. Kõik need oskused ja vilumused on hädavajalikud eeldused hilisemaks edukaks tööks võõrkeeleõpetajana.

Inglise keele metoodika õpetamisel on kursuse kestus enam-vähem sama püsinud (60 tundi), välja arvatud periood 1948 - 1955, mil selleks oli ette nähtud ainult 30 tundi. Sõjajärgsel perioodil luges metoodikakursust kuni 1950. aastani vanemõpetaja Elizabeth Kibbermann, 1950-1959. a. dots. Leopold Kivimägi ja 1960. aastast alates vanemõpetaja Laine Hone.

Käsikäes koolis kasutatava metoodika pideva muutumise ja arenemisega sõjajärgsel perioodil on tulnud pidevalt muuta ja ajakohastada ka ülikooli metoodikakursust. Tänu sellele, et viimastel aastatel on kateeder saanud kõik koolides kasutusel olevad õpikud ja töövihikud vajalikus arvus eksemplarides, on üliõpilastel võimalik neid hästi tundma õppida. Siamaani puudub aga osakonnal veel võõrkeelte metoodika kabinet, kuhu oleks võimalik muretseda ja

koondada kõik koolides kasutatavad materjalid ja näitlikud vahendid ja kus saaks läbi viia praktilisi metoodika seminare.

Ka pedagoogilise praktika osas on toimunud sõjajärgsel perioodil positiivsed nihked. 1944/45. õ.-a. õppeplaani järgi kestis see 7. semestril ainult 4 nädalat. Siis sai üks üliõpilane anda praktika jooksul ainult 3-4 proovitundi. 1948/49. õ.-a. õppeplaani eraldas praktika jaoks 8. semestril juba 8 nädalat. 1959/60. õ.-a. õppeplaani tähendas praktika osas tagasiminekut. Praktika kestus pikenes küll 8 nädalalt 16 nädalale, kuid metoodikakursus ei eelnenud praktikale, vaid toimus sellega paralleelselt 7. ja 8. semestril, mis tähendas seda, et üliõpilased praktikat alustades ei olnud saanud veel peaaegu mingisugust metoodilist ettevalmistust. 1959. aastast alates lisandus pedagoogilisele praktikale ka suvine pioneerilaagripraktika. 1963/64. õ.-a. õppeplaani viis praktika alguse jälle 8. semestrile ja olukord normaliseerus.

1977/78. õ.-a. oli praktika viimast korda 1964/65. õ.-a. õppeplaani järgi, mille alusel see jaguneb kolmeks etapiks. I etapp (4 nädalat) hõlmab 5. - 8. klassi, II etapp (4 nädalat) 8. - 11. klassi ja III etapp (8 nädalat) on stažöörpraktika, kus üliõpilased töötavad iseseisvate õpetajate-na, andes 8 - 12 ainetundi nädalas ja olles ühtlasi klassijuhatajaks.

Praktika I ja II etapp viiakse läbi ülikoolipoolsete metoodikute otsesel juhendamisel. Sõjajärgsel perioodil juhendasid praktikat algul Elizabeth Kibbermann ja Leopold Kivimägi, hiljem dots. kt. Heino Liiv ja Nora Toots ning vanemõpetajad Helgi Pulk, Amanda Kriit, Hella Laan, Leili Kostabi, Laine Hone ja Tallinna VII Keskkooli õppealajuhatajad Leida Vahtra ja Tõnu Seene. I ja II etapi algul toimuvad metoodikute juhendamisel koolis õpetajate tundide ühiskülastused ja arutelud. Seejärel külastavad üliõpilased tunde iseseisvalt ja lõpuks annavad ise praktikatunde. Kummalgi etapil kuulab iga üliõpilane vähemalt 35 õpetajate ja kaaspraktikantide tundi ja annab ise 10 tundi, millest osa külastavad metoodik ja kaaspraktikandid. Praktika kohta peavad üliõpilased päevikut, milles analüüsivad kuulatud

tunde. Iga antava tunni kohta nõutakse üksikasjalikku konsepti. Pärast teist etappi toimub pedagoogika kateedri õppejõu sm. Kanni Indre juhendamisel 30-tunnine pedagoogilis-metoodiline seminar, kus iga üliõpilane esitab referaadi, mis koos läbi arutatakse.

1975. a. kinnitatud õppeplani alusel lühenes praktika jällegi 8 nädalale. Jäi ära stažööripraktika. See siiski ei tohiks kahjuks tulla, sest kogemused on näidanud, et põhilised oskused omandatakse I ja II etapil. Üliõpilased, kes oma ülesannetesse tõsiselt suhtuvad, saavutavad enamasti väga häid tulemusi. Stažööripraktika kasutegur ei ole koolides, kus puudub kompetentne juhendaja, kuigi suur. Selle asemel saavad üliõpilased edaspidi viimasel kursusel rohkem tähelepanu osutada põhikeele õppimisele.

1968/69. õppeaastast alates viidi inglise keel lisaspetsiaalsusena sisse ajaloo-osakonda. Peale süvendatud inglise keele kursuse loeti neile 7. semestril 30 tundi inglise keele metoodikat ja 8. semestril sooritasid nad nelja nädala jooksul 5. - 8. klassides pedagoogilise praktika, mis toimus täpselt niisama, nagu inglise filoloogidel. Inglise keele lisaspetsiaalsuse omandanud ajaloo-osakonna üliõpilased said 8-klassilise kooli inglise keele õpetaja kutse. Lisaspetsiaalsuse omandas 7 lendu üliõpilasi. Viimased neist lõpetasid ülikooli 1975/76. õ.-a. kevadel.

Peale üliõpilaste ettevalmistamise õpetaja kutseks on enamik inglise filoloogia kateedri õppejõududest pidevalt aidanud kaasa ka juba töötavate inglise keele õpetajate kvalifikatsiooni tõstmisele, esinedes neile loengutega ja viies läbi seminare nii linnade ja rajoonide ainesektsioonides kui ka suvekursustel, mida korraldatakse peaaegu igal aastal.

V i i t e d

1. Verzeichniß der Vorlesungen (1802 - 1847).
2. R. Tassa. Võõrkeelte õpetamisest ja germanistika arengust Tartu ülikoolis a-il 1802 - 1917. "Tartu ülikooli ajaloo küsimusi" I (TRÜ ajaloo komisjoni materjalid). Tartu, 1975, lk. 159-167.

3. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802 - 1902). Под ред. Т.В. Левицкого. Т. II. Юрьев, 1903, стр. 619.
4. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), fond 402, nim. 4, s.-ü. 587.
5. RAKA, fond 402, nim. 4, s.-ü. 835.
6. RAKA, fond 402, nim. 5, s.-ü. 1833.
7. RAKA, fond 2100, nim. 4, s.-ü. 118.
8. RAKA, fond 2100, nim. 4, s.-ü. 134.
9. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 973.
10. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 977.
11. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 985.
12. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 1006.
13. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 969.
14. RAKA, fond 2100, nim. 12, s.-ü. 997.
15. RAKA, fond 2100, nim. 4, s.-ü. 151.
16. RAKA, fond 2100, nim. 4, s.-ü. 201.
17. TRÜ fond, nim. 3, s.-ü. 1.
18. TRÜ fond, nim. 2, s.-ü. 8.
19. TRÜ fond, nim. 2, s.-ü. 48.
20. TRÜ fond, nim. 2, s.-ü. 230.
21. TRÜ fond, nim. 2, s.-ü. 327.

ÜLEVAADE TARTU KEISERLIKU ÜLIKOOLI
ÕIGUSTEADUSKONNAST

L. Leesment

Kestvate eeltööde ja pikkade debattide järel hakkas 1802. a. pidulikult taasavatuna töötama keiserlik ülikool Tartus. Vahepeal konkurentidena kerkinud Miitavi (praegu Jelgava) ja Pärnu jäeti lõplikult kõrvale. Taasavatud Tartu ülikoolis oli ette nähtud juba keskajast pärinev, kõikjal ulatuslikult läbilõõnud jaotus neljaks fakulteediks - quattuor facultates in universitate sunt, s.o. usu-, arsti-, õigus- ja filosoofiateaduskond.

Tartu õigusteaduskonnas õpetatavate ainete ning nendega seoses olevate õppetoolide jaotus polnud algul kuigi otstarbekas, sest ülikooli seaduse väljatöötamisest ja viimistlemisest mõtteerksad õigusteadlased nähtavasti osse ei võtnud. Tartus oli alates 1802. a. neli professuuri: 1) rooma ja germaani (saksa) õiguse, eeskätt tolle aja vaadete kohaselt tsiviil- ehk sisuliselt võttes eraõiguse; 2) Liivimaa kubermangus kehtiva õiguse (seoses praktilise ehk tegeliku õigusteadusega); 3) Kuramaa kubermangu õiguse; 4) Eestimaa kubermangu ning Soome õiguse (eelkõige tsiviilõiguse) õppetoolid. Muide, Soome tsiviilõiguse, mis sisult oli enamasti Rootsi õigus, õpetamine ühel ja samal õppetoolil Eestimaa kubermangu õigusega oli põhjendatud eelkõige sellega, et Narva linna õigus baseerus pea tervikuna Rootsi õigusel. Aga ka mitmed teised kohalikud normid Eestimaal põhinesid Rootsi õigusallikatel.

Peatselt tuli juurde teisigi õppeaineid, eesotsas positiivse (kehtiva) riigiõigusega. Alates 1820. aastast juhinduti õigusteaduskonnas uutest programmidest. Peaaineks jäi traditsiooniliselt rooma õigus kui tollase jurisprudenti alus. Tsiviilõiguse (eraõiguse, ius privatum) lähtena nähti kaht elementi: ühelt poolt Rooma ja teiselt poolt Germaani (Saksa) algupäraga õigust. Iseseisva distsipliini na tuli õpetada ka tegelikku (praktilist) õigusteadust, samuti õiguse ajalugu ning anda ülevaadet õiguskirjandusest.

1820. - 1869. a. eksisteeris Tartus Vene õiguse ja Ve-

ne kehtiva õiguse kateeder. Seda distsipliini õpetati lahus teistest ainetest. Algul oli selle õppejõud Johann (Ivan) Georg Neumann, andekas, kuid sageli haiglane professor. Sündinud Marburgis 1780. a., suri ta Tartus 1855. a. Neumanni üksikasjalik loengute manuskripti säilitatakse TRÜ Teaduslikus Raamatukogus (Mscr. 584, 593 jt.).

Dissertatsioonide kaitsmist puudutav normistik oli esialgu liiga üldsõnaliselt ja puudulikult välja töötatud, mis kutsus esile väärnähteid, isegi kuritarvitusi. Üksikasjaliku "položeniye" teaduslike kraadide saamise kohta kin-nitas tsaar alles 20. jaanuaril 1819. aastal /1/.

Ülikooli tegutsemisajal XIX sajandil toimus pidevalt olulisi muutusi ülikooli tegevuse õiguslikus reglementatsioonis. Neist tähtsamad peale 1803. a. leidsid aset 1820., 1865., 1884. ja 1889. aastal. Ülikooli 1865. aasta põhikiri osutus seejuures mitmeti sammuks tagasi sellele vaatamata, et suured sündmused - pärisorjuse kaotamine Venemaal 1861. a. ning sellega seoses teised juriidilised muutused - töötasid just vastupidist.

1830. aastaist alates kuulus õigusteaduskonda (varem lühikest aega filosoofiateaduskonda) ühe osana ka kameraal-osakond, hiljem muudetud nimega diplomaatiaosakond. Selles loeti mitut liiki kursusi, nagu poliitiline ökonomia, fi-nantsõigus, politsei- (nüüdisajal nimetusega administratiiv-ehk haldus-) õigus, lisaks Venemaa ajalugu, füüsika ja ma-temaatika alused, süvendatud ulatuses vene keel jt. 1859.a. võeti ette uus programmimuudatus, hakati nõudma ulatusliku-malt riigiõigust, rahvusvahelist õigust, geograafiat, aga ka lääne võõrkeeli ning uuendusena ka kaubandusõigust. Nende õpetamisega oli sagedasti raskusi, sest vähe oli vasta-vaid spetsialiste. Lühidalt, selles osakonnas oli tihtipea-le õppeplaani muutusi, nii täiendamist kui ka kärpimist, kuni osakond 1889. a. likvideeriti.

Kui Venemaal 26. juulil 1835. a. ilmus ülikoolide üld-põhikiri (общий устав), siis Peterburi kõrgemad ringkonnad soovisid sellele allutada ka Tartu ülikooli. Kuid 9. aprilli 1837. a. "Kõrgeim Tahe" ("Высочайшая Воля") avaldas soovi, et Tartu ülikoolis jääks kõik endiseks, säiliks tema omapära. Juba Tartu ülikooli 25 aasta juubelil tuletas rek-

tor Ewers oma peokõnes meelde Katariina II soovi, et venelased peavad hästi õppima saksa keelt ning saksa rahvusest Venemaa alamad vene keelt. Ta lisas, et käesoleval ajal, s. o. 1827. a. on see kasulik ja soovitatav venelastele teadusliku hariduse avardamiseks, sakslastel aga tegeliku elu vajaduseks.

Õigusteaduskond oli üliõpilaste arvult Tartu ülikooli suurim teaduskond. Kuid kuni 1865. aastani kannatas ta kõige enam õppejõudude puuduse all. Samal ajal töötas seal mitmeid silmapaistvaid teadlasi, kelle elu ja tegevus väärrib lähemat käsitlemist.

Esimene ja ainus õigusteaduskonna professor ülikooli taasavamisel möödunud sajandi alguses oli Johan Ludvig M ü t h e l - mitmekesise diapasooniga jurist. Ta oli ühtlasi ka dekaan. Teised juuraprofessorid polnud veel kohale jõudnud. Müthel oli sündinud Liivimaa kubermangu lõunapoolses osas maapastori pojana 20. veebruaril 1764. aastal. Juriidilise hariduse sai ta peamiselt Halle ja Göttingeni ülikoolides. Selle järel oli Müthel kohtuasutuste ametite teenistuses Riia linnas. Kui Tartus oli loomisel ülikooli õigusteaduskond, siirdus Müthel oma perekonnaga Tartusse. Ta põhieriala oli Liivimaa provintsiaalõigus, kuid õppejõudude puudusel tuli tal õpetada ka paljusid teisi juriidilisi õppeaineid. Teiselt poolt osutas Müthel suurt huvi majandusasjade vastu ja sellealast andekust, mistõttu äsja tegevust alustanud ülikoolis tõmmati teda pidevalt kaasa majandusküsimuste lahendamisele. See aga ei lasknud tal publitseerida oma teaduslikke töid. Töökas Müthel sai ametis olla kümme aastat. Ta suri ootamatult Tartus 24. mail 1812. aastal, olles 48 aastat vana.

Alles 1827. a. jõudis professor dr. iur. F.G. Bunge avaldada trükis Mütheli saksakeelse manuskripti pealkirjaga "Liivimaa kriminaalõigusõpetuse käsiraamat" (esimene osa) /2/. Väljaandja varustas teose oma hoolikate märkmete ning täiendustega, sest aeg oli vahepeal kaugele edasi läinud. Mütheli käsikirjaline pärand asub TRÜ Teadusliku Raamatukogu manuskriptide hulgas.

Friedrich Georg B u n g e oli kahtlemata silmapaistvamaid jõude Tartu keiserliku ülikooli õigusteaduskon-

nas XIX sajandi esimese veerandi lõpust kuni 1842. aastani, mil ta arusaamatu konflikti tagajärjel, mille kohta on palju kirjutatud, vallandati. F.G. Bunge sündis 1802. a. Kiievis ametniku peres. Varakult kaotanud oma isa, siirdus ta ühes perekonnaga 1815. a. Tartusse. Siin lõpetas F.G. Bunge 1818. a. gümnaasiumi. Suur andekus ja hool avasid talle tee Tartu ülikooli. Ta tundis huvi eelkõige Baltimaade mineviku vastu. Pärast õigusteaduskonna lõpetamist 1822. a. jäeti Bunge õigusteaduskonna teenistusse õppejõuna, esialgu vene keele lektorina. 1831. aastal valiti ta Liivi-, Eesti- ja Kuramaa õiguse professoriks /3/. Olles teedrajav uurija Balti õiguse ajaloo alal, haaras Bunge viljakalt ja organiseerivalt Balti kultuuri teisigi alasid. Kui Bunge 1842. a. Tartu ülikoolis ametist tagandati ning viidi üle Kaasani ülikooli professoriks, läks ta selle asemel erru ja asus elama Tallinnasse, kus ta peatselt valiti bürgermeistriks. 1856. a. kutsuti ta Peterburgi juhtima Balti eraõiguse kodifitseerimistööd /4/, kuhu ta peatselt kogu perega koliski /5/. Seal viis ta kodifitseerimise niikaugemale, et 1864. a. kinnitati keisri poolt Balti eraõigus, mis kehtis Liivi-, Eesti- ja Kuramaal.

1865. aastal uuesti erru läinud, siirdus Bunge, arvesse võttes ka tervisliku seisukorra halvenemist, Saksamaale, kus jätkas innukalt teaduslikku tööd eelkõige Balti õiguse ajaloo alal. Ta suri Wiesbadenis 9. aprillil 1897. a., olles 95 aastat vana.

Püsivat väärtust oma eelkõige Bunge õigusallikate ajalugu käsitlev töö "Einleitung in die liv-, est- und kurländische Rechtsgeschichte und Geschichte der Rechtsquellen", mis trükiti Tallinnas 1849. aastal. Temalt on ilmunud üks esimesi teaduslikke töid Vene kaubandusõiguse alal "Darstellung des heutigen russischen Handelsrechts mit Rücksicht auf die deutschen Ostseeprovinzen" (Riia 1829). Kohalikku eraõigust sisaldab Bunge mahukas "Das liv- und estländische Privatrecht". See ilmus kahes trükis, millest teine (aastast 1847) on märksa täielikum. Leipzigin avaldas ta Vana-Liivimaa keskaegseid õigusraamatuid - "Altlivlands-Rechtsbücher". Nimetagem siinkohal temalt veel ainukest täielikku tööd Balti kohtukorralduse ja protsessi ajaloo

kohta "Geschichte des Gerichtswesens und Gerichtsverfahrens in Liv-, Est- und Kurland", mis ilmus Tallinnas 1874. aastal. Põhja-Eesti varasemat ajalugu käsitlev "Das Herzogtum Estland unter den Königen von Dänemark" ilmus 1877. aastal Gothas.

Huvitava pärandi on meile jätanud eeskätt kriminaalõiguse viljeleja Eduard Osenbrüggen. Sündinud 17/29. detsembril 1809. a. Holsteini hertsogkonnas Saksamaal, õppis ta mitmes saksa ülikoolis. 1835. a., saanud Kieli ülikoolis dr. phil. kraadi, jäi ta sinna eradotsendina (s. t. teadusliku kraadiga mittekooesseisulise õppejõuna) filosoofiast ja Rooma õigusest loenguid pidama. 1843. a. valis Tartu ülikooli nõukogu ta kriminaalõiguse ja -protsessi, õiguse ajaloo ja juriidilise kirjanduse korraliseks professoriks. Tartus luges ta ka rooma õigust, võrdlevat õigusteadust, õiguse entsüklopeediat, rahvusvahelist õigust, kriminaalõiguse ja -protsessi üldosa, lõpuks ka tsiviilprotsessi. Viis aastat oli ta õigusteaduskonna dekaan ja kaks aastat Tartu ülikooli apellatsioon- ja revisjonikohtu eesistuja. Kuid 1851. a. oli Osenbrüggen sunnitud Tartust lahkuma vastuolude tõttu Nikolai I ja Vene valitsevate ringkondadega.

Siirdunud Tartust Zürichisse, tegeles Osenbrüggen seal ses ülikoolis 28 aastat professorina, lugedes peamiselt kriminaalõigust ja -protsessi, ka tsiviilprotsessi. Kolmel korral oli ta Zürichi ülikooli rektor. Suri samuti Zürichis 1879. aastal.

Eduard Osenbrüggen on avaldanud palju töid kriminaalõigusest, õiguse dogmast, Saksa keskaja kriminaalõigusest, rooma õigusest, juriidilisest folkloorist. Tegeles ka ilukirjandusliku loominguga. Meile on kõige olulisem Osenbrüggeni saksakeelne uurimus Liivimaa, Eestimaa ja Kuramaa kriminaalõiguse teooriast ja praktikast "Theorie und Praxis des livländischen, estländischen und kurländischen Kriminalrechts", Dorpat 1846 - 1847.

Aleksander Stepanovitš Žirjajev nimetati Tartu ülikooli õigusteaduskonna korraliseks professoriks (1846. aastast professori kohusetäitja) ülesandega lugeda Vene õigust (riigi-, kriminaal- ja tsiviilõigust) vene kee-

les /6/. Žirjajev (Жиряев) oli sündinud 1815.aastal /7/. Tartu ülikoolis ta ei olnud kuigi kaua. Saanud doktorikraadi 1855. a. põhjaliku uurimuse eest pealkirjaga "Теория улик", viidi ta 18. juulist 1856. a. üle Peterburi ülikooli, kus ta juba 12. detsembril samal aastal suri.

Üks Tartu ülikooli endisi rektoreid Jevgeni Vjatšeslavovitš P a s s e k oli sündinud 1860. a. Harkovi kubermangus mõisnike perekonnas. 1879. a. astus ta Moskva ülikooli matemaatikat õppima, peatselt aga läks üle õigusteaduskonda, lõpetades selle edukalt kandidaadina 1886. aastal. Ta jäeti Moskva ülikooli juurde aspirandiks (stipendiaadiks) tsiviilõiguse alal. Vahepeal komandeeriti ta Berliini, et ta täiendaks end eelkõige rooma õiguse alal.

Naasnud Moskvasse, sai Passek seal 1890. a. eradotsendiks rooma õiguse alal ning järgmisel aastal viidi ta üle Tartu ülikooli õigusteaduskonda. 1893. a. sai ta Tartus õigusteaduse magistri kraadi ja valiti rooma õiguse erakorraliseks professoriks. 1901. aastast on Passek korraline professor Tartu ülikoolis, pidades loenguid ja juhatades praktilisi töid rooma õiguse ajaloos ning vahepeal ka Balti kubermangude, s. o. Liivimaa, Eestimaa ja Kuramaa kohaliku õiguse (õieti ainult tsiviilõiguse osas) alal.

Revolutsioonilisel 1905. aastal kehtestati Tartu ülikoolis autonoomia. Rektoriiks valiti professor J.Passek. Kui ülikoolis puhkesid meeleavaldused, leidsid varsti tsaarivõimud, et Passek osutus saamatuks korratustele lõppu tege-ma. Tema vastu alustati kriminaaljälitust, süüdistades teda selles, et ta ei võtnud tarvitusele õigeaegseid ja resoluutseid abinõusid. Passekil tuli professuurist loobuda. Nõnda seisab kirjas Peterburis ilmunud venekeelses ajalooajakirjas /8/. Passek suri Moskvas 1/14. oktoobril 1912. a. Elavalt on kirjutanud eelnimetatud sündmuste kohta vene kirjandusloolane A. Amfiteatrov (vt. Эхо , М., 1913, с. 129 - 160).

Mitmekesise ja kireva eluga oli tsiviilõiguse profes-sor parun Alexander (Axel) F r e y t a g h - L o r i n g - h o w e n, kes sündis 18. novembril 1878. a. Arensburgis (hiljem Kuressaare, nüüd Kingissepa). Lõpetanud 1903. a. Tartu (Jurjevi) ülikooli õigusteaduskonna I järgu diplomii-

ga, jäi ta sinna kaheks aastaks aspirandiks omal kulul, s. t. ilma palgata. Vahepeal täiendas ta end ka Müncheni ülikoolis. Ühtlasi kandis ta Dvinski kindluses (Dünaburg, tänapäeval Daugavpils) kuuekuulist vanglakaristust duelli pärast. 1908. a. sai Freytagh-Loringhowen Peterburi ülikooli eradotsendiks. Sealt läks ta peatselt Jaroslavlis asuvasse Demidovi-nimelisse õigusteaduse lütseumisse tsiviilõiguse loenguid pidama. 1910. a. saab ta Peterburi ülikoolis tsiviilõiguse magistri kraadi. 1911. a. siirdub Freytagh-Loringhowen Tartu ülikooli, 1916. a. sai temast Tartu ülikooli õigusteaduskonna korraline professor pärast doktoriväitekirja kaitsmist Harkovi ülikoolis 1915. a. Ta oli Tartus ametis ka dekaanina.

Pärast 1917. a. Veebruarirevolutsiooni oli Freytagh-Loringhoweni asukoht algul teadmata, kuni saabus kiri Rootsi linnast Karlstadist, milles Freytagh-Loringhowen palus end vabastada Tartu ülikooli teenistusest. Esitisele tuldi vastu, nagu selgub Riikliku Ajaloo Keskarhiivi Loringhoweni isiklikust toimikust /9/.

Sõitnud Karlstadist Saksamaale, sai ta peatselt, 1918. aastal slaavi õiguse professoriks Breslaus (Wroclaw). Hiljem on Freytagh-Loringhowen Preisimaa riiginõunik ja Saksa Vabariigi Riigipäeva liige.

Publitseerinud on ta eeskätt tsiviil-, eriti pärimisõiguse alaseid töid, mis meie ajal enam tähtsust ei oma. Huvi pakub vahest tema toimetusel ilmunud töö "Das Mandatsrecht in den deutschen Kolonien", mis käsitleb olukorda pärast Esimest maailmasõda Saksa endistes asumaades. Axel Freytagh-Loringhowen suri Breslaus 19. oktoobril 1942. a.

Kriminaalõiguse ja -protsessi professor Pjotr Pavlovitš P u s t o r o s l e v (1854 - u. 1919) põlvnes vanaast vene põlisaadlist. Lõpetanud 1878. a. edukalt Moskva ülikooli õigusteaduskonna kandidaadikraadiga, jäi ta samasse ülikooli ennast täiendama. 1885. a. sai ta eradotsendikutse ja õpetas Moskva ülikoolis seitsme aasta vältel põnoloogiat (vanglateadus, тюрьмоведение). 1890. a. kaitses Pustoroslev Harkovi ülikoolis magistri- ja 1893. a. Moskva ülikoolis doktorikraadi kriminaalõiguse alal. 1892. a. nimetati P. Pustoroslev Tartu ülikooli kriminaalõiguse pro-

fessoriks. See oli aeg, mil Dorpati ülikoolist sai Jurjevi ülikool ja loenguid hakati pidama vene keeles. 1894. - 1899. a. oli Pustoroslev õigusteaduskonna dekaan ja 1915 - 1917 Jurjevi ülikooli rektor. Ühtlasi tegutses see vilunud kriminalist alates 1898. aastast ka Tartu-Võru ringkonnakohtu aurahukohtunikuna. Teaduslikul otstarbel viibis ta mitu korda lühemat aega välisriikides, eeskätt Saksamaal.

P. Pustoroslevi teaduslik tegevus kuulus kriminaalõigusse, kriminaalprotsessi, eriti aga põnoloogiasse.

Et ta oli rektoriks Esimese maailmasõja tõttu majanduslikult ikka raskemaks mineval ajal, pidi hoolt kandma ülikooli varade evakueerimise eest, mäletasid teda mitmed ülikooli teenijad ja töölised hiljemgi. Nähtavasti liikus rektor Pustoroslev rohkesti ringi, suheldes ka ülikooli teenijaskonnaga, ning polnud nii reserveeritud kui mõned teised tollaegsed juhtivad töötajad.

Kui 31. augustil 1918. aastal teostus Tartu ülikooli isikkoosseisu lõplik evakueerimine Voroneži, oli ka professor Pustoroslev kaasas. Ta suri pärast evakueerimist 1918. või 1919. aastal Voronežis.

Tsivilist Johannes (Ivan Jegorovitš) Engelmann oli Tartu ülikooli õppejõud üle 40 aasta. Sündinud 25. juunil (7. juulil) 1832. a. Jelgavas (Mii-tavis) Kuramaal, astus ta 1851. aastal Peterburi ülikooli õigusteaduskonda. Teadmishimuline noormees kirjutas üliõpilaspõlves silmapaistva auhinnatöö "Pihkva feodaalaeagne kohturamat", mille eest sai kuldmedali. See uurimus ilmus trükkis 1855. aastal Peterburi ülikooli väljaandes. 1859. a. on Engelmann tsiviilõiguse magister. Märtsis 1860. a. valiti ta ühel häälrel Tartu ülikooli nõukogu poolt Vene õiguse ning tsiviilõiguse ja -protsessi professoriks. Siirdunud Peterburist Tartusse õppejõuks, õpetas Engelmann õppetöö koormuses ettenähtud tsiviilõiguslikke distsipliine kuni 1900. aastani. Ta suri Tartus 1912. a.

J. Engelmann oli korduvalt õigusteaduskonna dekaan. 1868. a. sai ta doktorikraadi pikema uurimuse eest aegumise kohta. Selle õpetlase ulatuslik teaduslik toodang on ilmunud peamiselt vene keeles. Nimetagem siinkohal Engelmanni tsiviilprotsessi õpperaamatut, mis ilmus trükkis kor-

duvalt ning oli Tsaari-Venemaa juhtivamaid õpikuid sel alal.

Tartu ülikoolis töötas ka selliseid koosseisulisi õppejõude, kellel puudusid teaduslikud kraadid. Aleksander Serafimovitš Nevzorov sündis 1861. a. õigeusu vaimuliku pojana Lõuna-Uuralis. 1891. a. sügissemestril sai temast esimene kaubandusõiguse (ka vekslit- ja merekaubanduse) õppejõud Tartu ülikooli ajaloos. Ta töötas dotsendi kohusetäitjana, sest ei omanud teaduslikke kraade. Olles väljapaistvate organisaatorlike võimetega, kutsus ta 1898. a. Tartus ellu esimese üliõpilaste kodusöökla. Nevzorov oli ka üks esimesi, kes Tartu ülikoolis hakkas 1892. a. pidama avalikke loenguid vene keeles. Ühtlasi aitas ta energiliselt kaasa venekeelse kirjanduse suurendamisele Tartu raamatukogudes. Kui Nevzorov 1918. a. Saksa okupatsiooni ajal koos paljude teiste meie ülikooli õppejõududega lahkus Tartust, siis oli ta ametlike kirjade järgi ikkagi alles and. iur. ja kaubandusõiguse erakorralise professori kt. °

Nagu mujalgi, nii olid ka Tartu ülikoolis ametis mitte ainult erialateaduste õppejõud-professorid, vaid noorsoo igakülgseks arendamiseks ka mitmed "kunstide" õpetajad-meistrid. Et neid õppeaineid (välja arvatud joonistuskooli) pole seni märkimisväärselt käsitletud ning kuna nende ainete vastu on alati suurt huvi tundnud just eeskätt juurüliõpilased, siis olgu neist siinkohal ühtlasi antud põgus ülevaade.

Napid andmed näitavad, et juba Tartu ülikooli tegevuse varasemal etapil, 1699. a., kui meie ülikool Tartust Pärnusse evakueerus, sõitis ametisolev vehklemismeister (Fächtmästare) kaasa. Tantsumeister (Dantzmästare) ega keelteõpetaja (Språkmästare) Pärnusse ei sõitnud ja nad ei olnud enam ka palgal.

1803. aasta põhikirja järgi oli ülikoolile ette nähtud suplemis- ja ujumisasutus, kuid teoks sai see alles 1820-ndate aastate algul. Emajõe paremale kaldale, praeguse Kreutzwaldi ausamba ja Mitšurini tänava vahelisele lõigule püstitati puust supelhoone. Enne seda oli seal ülikooli puuhoov. Ülikooli valitsus määras ametisse ujula valvu-

ri, kelle hoole alla anti ka päästapaat. Suplemine oli üliõpilastele ja õppejõududele tasuta, kõrvalistele isikutele aga ainult ujumisõpetaja loal ja vastava tasu eest. Emajõel oli olemas peale selle teisigi erasupelhooneid.

1820. a. põhikirja järgi oli Tartu ülikoolile ette nähtud üliõpilaste kehalise arendamise jaoks maneež, kus võis õppida ratsutamist. Seda juhtis Stallmeister, kes ülikooli kulul pidi pidama vähemalt kaheksat ratsahobust. 1821. a. ehitatigi uus maneež nüüdse võimla kohale fassaadiga praeguse Võimla tänava poole. Selleks ettenähtud summad ülikooli eelarves kustutati 1860. aastate algul. Kavatseti kaotada ka ratsasõidu õpetaja koht ja maneeži ülalpidamine anda ülikoolilt Liivimaa rüütelkonnale.

Üliõpilastel oli võimalus õppida ka vehklemist, tantsimist, muusikat. Tõllal arvati, et vehklemine kasvatab vaprust, osavust, jõudu, silmamõõtu, painduvust, külmavereisust. Vehklemiskunsti õpiti üüritud ruumides. Ei tohi unustada, et vastavalt aja vaimule sellised juhtivad õppejõud nagu rektorid G.F. Parrot ja G. Ewers ning tuntud kirurg N.J. Pirogov, valitsedes ise rapiiri, nägid meeeldi, et üliõpilased vehklemisega tegelevad. 1857. a. ehitati nüüdsele Vanemuise tänavale teatrihoone vastu puumajake, kus hoiti vehklemisriistu.

Üliõpilased, kes tundsid suuremat huvi muusika, eriti muusikaliste harjutuste ja orkestri vastu, leidsid selleks võimalusi muusikaringides, mille juhtideks olid tihti muusikaõpetajad. Vajaduse korral võtsid neist osa ka muusikaharrastajad väljastpoolt ülikooli. Muusikagruppe kutsuti ülikooli valitsuse poolt pidustustele ja aktustele esinema.

Ülikoolis võis saada ka õpetust tehnikaalases tegevuses, mida juhtis ülikooli koosseisuline Mechanicus.

Ülikooli 1865. a. koosseisus oli ratsasõidu- ja vehklemisõpetaja aastapalk 450 rubla, ujumisõpetajal 200, tantsuõpetajal 100 rubla. Kuid juba paar aastat hiljem tantsuõpetaja palk kustutati ülikooli eelarvest ja määrati võimlemisõpetajale. 1878. a. vähendati ujumisõpetaja palka 100 rubla peale, ülejäänud 100 rubla ennistati tantsuõpetajale.

2. detsembri 1891. a. otsusega kaotati tantsu-, uju-

mis-, ratsasõidu- ja vehklemisõpetaja ametikohad. Maneež töötas kuni likvideerimiseni 1896. aastal eraettevõttena. Supel- ja ujumisasutuse õpetaja koht kaotati juba 1862. a., kuid ülikooli valitsus määras ka hiljem veel ajutisi abirahasid selle toetuseks. Vehklemine lähenes aja jooksul võimlemisele ning 1902. a. sai viimane Tartu ülikoolis ainsaks finantseeritud harrastuseks, milleks palgati üks õpetaja.

Mis puutub õigusteadlaste teaduslike tööde avaldamisse, siis ajavahemikus 1869 - 1892 ilmus Tartu ülikooli õigusteaduskonna saksakeelne ajakiri "Zeitschrift für Rechtswissenschaft, herausgegeben von der juristischen Fakultät" I - XI.

Seoses üleminekuga venekeelsele õpetusele hakkasid 1893. a. ilmuma üleülikoolilised "Acta et Commentationes", mille jätk ilmub tänapäevalgi. Untlasi jätkus esialgu, aastail 1893 - 1895 (1896), ka saksakeelne ülikooli õigusteadlaste väljaanne muudetud pealkirjaga "Dorpatser juristische Studien". Seda andsid välja professorid J.Engelmann, C.Erdmann ja W. Rohland. Viimast väljaannet ilmus neli köidet, mis trükiti C. Mattieseni juures.

Teaduslikke kraade on õigusteaduse alal kogu kirjeldatud aja jooksul välja antud 85, nendest 25 doctor iuris, 54 magister iuris ning kuuele isikule doctor honoris causa, s. t. audoktor /10/.

V i i t e d

1. Петухов Е.В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский Университет. I, Юрьев 1902, стр. 275.
2. Handbuch der livländischen Criminalrechtslehre von Dr. Johann Ludwig Müthel (herausgegeben ... Friedrich Georg Bunge). Dorpat 1827.
3. Diederichs, H. Friedrich Georg Bunge (Baltische Monatschrift, 39/XLIV). Reval 1897, lk. 363.
4. Diederichs, H., op. cit., lk. 381.
5. Greiffenhagen, Th. W. Erinnerungen des Revaler Stadthauptes. Hannover-Beren. Hirscheydt, 1977, lk. 29.

6. Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Под ред. Т.В.Левичкого. Т. I. Юрьев, 1902, стр. 594.
7. Tema autobiograafias on öeldud, et ta on sündinud "mitte hiljem kui 19. augustil 1815. aastal".
8. Исторический Вестник. Ноябрь 1912. Петербург, стр. 89I.
9. Allkirja andmisel tarvitas Freytagh-Loringhoben tavali-selt, nagu näha arhivaalides tema toimikus, vaid ai-nult viimast nimeosa.
10. Leesment. L. Tartu ülikooli õigusteaduskond 1802-1918. - "Nõukogude Õigus" 1977, nr. 6, lk. 424; Oissar, E. Tartu ülikoolis kaitstud väitekirjad 1802-1918. Tar-tu, 1973, lk. 44 jj.

PROFESSORITE INSTITUUT TARTU ÜLIKOOLI JUURES

V. Tamul

Professorite Instituudi, Tartu ülikooli juures aastatel 1828 - 1838 tegutsenud aspirantuurilaadse õppeasutuse asutamislöö tagapõhja mõistmiseks tuleb heita pilk olukorrale Vene kõrgemas hariduses XIX sajandi esimesel kolmandikul.

Feodaal-pärisorjusliku korra lagunemise algus ja kapitalismi elementide teke Venemaa majanduselusel XVIII sajandi lõpul ja XIX sajandi algul viisid vene rahvusliku eneseteadvuse ja rahvusliku kultuuri tõusule /1/. Selle üks väljendusvorme oli vajaduse suurenemine ülikooliharidusega kaadri järele. Olukorda teravdas asjaolu, et varasema vajaduse haritlaste järele oli suures osas rahuldanud vene noormeeste õppimas käimine välismaal, eriti Pariisis.

Seoses Suure Prantsuse kodanliku revolutsiooniga rakendas juba Katariina II abinõusid, et tõkestada revolutsiooniideede levikut Venemaal /2/. Paul I, jätkates Katariina II sisepoliitilist kurssi, keelas venelastel välismaa ülikoolidesse õppima mineku 1798. aastal /3/.

Sellises olukorras oli tsaarivalitsus sunnitud asutama rea uusi ülikoole: Kaasanis (1803), Harkovis (1805) ja Peterburis (1819) ning taastama Tartu ülikooli (1802).

Heatasemelise ja arvuka rahvusliku õppejõudude kaadri puudumisel vastavatud Vene ülikoolide jaoks oldi sunnitud kutsuma õppejõududeks välismaalasi. Näiteks 47 Harkovi õppejõust olid 29 välismaalased, suurem osa (18) sakslased /4/. Välismaalaste hulgas oli kindlasti mitmesuguse teadusliku potentsiaaliga professoreid, kuid nende halb vene keele oskus või selle üldse mitte oskamine, võõras ümbrus ja väljakistus oma harilikust keskkonnast muutis nad vene ülikoolides omaette kolooniakts ning viis pidevate konfliktideni vene õppejõududega, mis muidugi ei tõstnud teadusliku töö taset /5/. Keelebarjäär, mille tõttu üliõpilased ei mõistnud õppejõude ja vastupidi, takistas suurel määral õppetöö korraldamist /6/.

Teiselt poolt mõjus juba niigi nõrgale õppe- ja teadusliku töö baasile lausa laostavalt rahvahariduse ministri A.S. Šiškovi ajal alanud ametliku rahvusluse ideoloogiast kantud reaktsioon hariduses.

1821. a. Peterburi ülikooli kuraatoriks saanud D.P. Runitš asus seal kohe võitlusse "vabamõtlemisega". Süüdistused lähtusid peamiselt usuliste tunnete ja õigeusu puhutuse kaitsmise loosungist ning olid sihitud esmajoones ühiskonnateadusi õpetavate professorite vastu. Üksteist paremat õppejõudu olid sunnitud lahkuma /7/.

Veelgi drastilisemalt avaldus reaktsiooni tegevus Kaasani ülikoolis. Õppeasutuste Peavalitsuse liige M.L. Magnitski revideeris 1819. a. Kaasani ülikooli ja leidis, et ülikoolis pööratakse vähe tähelepanu jumalasõna õpetamisele, raamatukogus leidub Prantsuse vabamõttelejate teoseid ja loengutes on tunda jumalavallatut vaimu. Varsti pärast seda, saanud Kaasani õpperingkonna kuraatoriks, sundis ta ülikoolist lahkuma suurema osa paremaid professoreid, nende hulgas ka Chr.F. Neue, J.G. Neumanni, J. M. Bartelsi ja J.F. Erdmanni, viimane aga kutsuti kohe tööle Tartu ülikooli /8/.

Kaasani ülikoolis kehtestati õpetamisel ranged klerikaal-monarhistlikud ettekirjutused, keelati anatoomia õpe-

tamine ja lasti anatoomiapreparaadid kiriklikult maha mat-
ta, raamatukogust kõrvaldati palju raamatuid jne. /9/.

Peterburi ja Kaasani ülikoolide kõrval langesid reakt-
siooni ohvriks ka Harkovi ja Moskva ülikoolid, kuigi vähe-
mal määral: Moskva ülikoolis seati sisse usuõpetus, keelati
filosoofia õpetamine, tõhustati järelevalvet üliõpilaste ja
loengukursuste sisu üle. Siiski ei saadud siin tegutseda
nii avalikult kui mujal, kuna Moskva ülikoolil olid juba
poole sajandi pikkused demokraatlikud traditsioonid /10/.

Peale vallandamisi uute õppejõudude töölevõtmine, sa-
muti lõpetajate jätmine ülikoolide juurde ei andnud soovit-
tud tulemusi. Vähestele kogemustele ja nõrgale teadmistepa-
gasile lisandusid veel otsustusvõimetus, hirm ja kahtlused,
mis olid tingitud nende silme all toimunud "arveteõiidamis-
test" progressiivsete õppejõududega /11/.

Niisiis oli juba varemgi mitte eriti tugev Vene üli-
koolide professorite kaader veelgi nõrgenenud ja üha tera-
vamalt kerkis kõrghariduse nõudlejate suureneva arvu juures
päevakorrale uute, hea ettevalmistusega vene rahvusest õp-
pejõudude leidmise probleem.

Probleemi teravust mõistsid paljud Vene eesrindlikud
haritlased. Eriline koht nende hulgas kuulub aga G.F. Par-
rotile, kes pööras sellele tähelepanu juba sajandi algul.

Oma kirjas Aleksander I-le 15. septembrist 1803. aas-
tast ütleb ta: "Eesmärgiks peaks olema vene rahvusele töö-
liselt rahvuslike ülikoolide andmine. Et haridus muutuks
sünnipäraselt omaseks, peab ette valmistama terve hulga ha-
ritud inimesi, kellele võiks rahvuse valgustamise usaldada
välismaalastele toetumata. Kuid välismaalased peaksid looma
sellele baasi." /12/. Niisiis nägi Parrot tekkinud olukor-
rast väljapääsu vaid heal Lääne-Euroopa tasemel rahvusliku
teadlas- ja õppejõudude kaadri ettevalmistamises.

Samas kirjas esitab ta ka konkreetse plaani selle üles-
ande lahendamiseks, tehes ettepaneku viivitada uute ülikoo-
lide loomisega kuus aastat ja kasutada selleks määratud va-
hendid teisiti: valmistada ette hooned, raamatukogud, sis-
seseaded jne, kuid eelkõige ülikooliprofessorid. Tuleks va-
lida umbes 100 võimekat noort ja saata nad 5 - 6 aastaks
Saksamaale edasi õppima. Esimesel aastal õpiksid nad saksa

keelt ja täiendaksid end vanades keeltes, teisel aastal täiendaksid end saksa keeles ja tegeleksid filosoofia, matemaatika ja bioloogiaga, kolmandal ja neljandal aastal õpiksid professorite äranägemisel spetsiaalteadusi. Neljanda aasta lõpul toimuks eksam, kus sajast valitakse 30 andekamat noort Vene ülikoolide professoriteks ja jäetakse veel kaheks aastaks välismaa ülikoolide juurde, kus nad omandaksid ka teadusliku kraadi, ülejäänud 70 aga saadetakse tagasi Venemaale, gümnaasiumiõpetajaks. Siinjuures esitas G.F. Parrot ka küllaltki konkreetse ja reaalse rahalise kalkulatsiooni /13/.

Projekt jäi aga, hoolimata Parroti soojadest suhetest Aleksander I-ga, tähele panemata.

1805. aastal tuletab Tartu ülikooli rektor oma ettepanekuid keisrile meelde, kuid ka nüüd ei leia need toetust ja ellurakendamist /14/. Sellest hoolimata näitas G.F. Parrot oma ideede ja seisukohtade eest võitlemisel üles suurt visadust. Kahekümne aasta jooksul esitas ta pidevalt läbi mitmesuguste instantside ja otse keisrile hulganisti kõrgharidust puudutavaid märgukirju, mis aga kõik jäid tagajärjetuks /15/.

Alles 1827. aastal, kui objektiivne olukord oli veelgi halvenenud (20. aastate reaktsiooni tegevus), võeti lõpuks tema viimane projekt pealkirja all "Memoire sur les universités de l'interieur de la Russie" ("Mõtteid vene ülikoolide üle") kõrgemal pool kaalumisele /16/. Projekt sisaldas taas konkreetse plaani võimalikult kiiresti ette valmistada heal Lääne-Euroopa tasemel olev vene rahvuslik ülikooliõppejõudude kaader. Autor pidas silmas Moskva, Harkovi ja Kaasani ülikooli, millistest tema arvates igale ühele läheks vaja 32 uut professorit. Võimaliku sobimatuse ja väljalangevuse kompenseerimiseks pani G.F. Parrot ette valida 52 lõpetajat igast ülikoolist. Neist pidid saama ettevalmistuse loodusteadustes 12, meditsiini alal 11, õigusteaduses 8, poliitilistes teadustes 6, filoloogias 6, tehnilistes teadustes 5 ja filosoofias 4 inimest. 156 väljavalitud kandidaati pidi saadetama viieks aastaks Tartu ülikooli ja sealt edasi kaheks aastaks Berliini, Göttingeni või Pariisi. Juurdelisatud väga detailsest majanduslikust kalkulatsiooni

sioonist nähtub, et 156 kasvandiku täielik ülalpidamine 7 aasta jooksul, samuti ametnike ja õppejõudude palgad moodustaksid kokku 1 500 000 rubla. Lõppotsuse kandidaatide suhtes pidi langetama Peterburi Teaduste Akadeemia koos Rahvahariduse Ministeeriumiga: parimatest pidid saama ülikooliprofessorid, ülejäänutest gümnaasiumidirektorid ja -õpetajad.

3. septembril 1827. a. esitati G.F. Parroti projekt läbivaatamiseks nõuandvasse, õppeasutuste korraldamise komiteesse. Projekti arutamine seal ja juhtivas Õppeasutuste Peavalitsuses oli üsnagi elav /17/. Projekti vastu oli meelestatud M.M. Speranski, kes igati toetas Peterburi Pedagoogilist Peainstituuti kui ainsat õppejõude ettevalmistavat keskust, S.G. Stroganov ja rahvahariduse minister A.S. Šiškov. Projekti toetasid riigisekretär D.N. Bludov, Tartu õpperingkonna kuraator, hilisem rahvahariduse minister K. Liven ja tuntud meresõitja J.F. Krusenstern. Nende sõna saigi otsustavaks ja heakskiidetud projekt läks keiser Nikolai I-le kinnitamiseks. Viimane kirjutas 14. oktoobril 1827. a. sellele oma resolutsiooni: "Professorid on väärikad, kuid neid on vähe ja neil pole järeltulijaid; neid peab ette valmistatama ja selleks parimaid üliõpilasi, inimest 20 saata kaheks aastaks Tartusse, aga pärast Berliini või Pariisi, ja mitte üksi vaid kindla ülemusega, samuti kaheks aastaks. Kõik see täita viivitamatult." /18/.

Resolutsioon on tähtis mitmest aspektist. Ühelt poolt määratles ta kogu edasise organiseerimistegevuse mastaabid, vähendades tunduvalt G.F. Parroti projektis toodud arve (Parrotil 156 kandidaati, nüüd 20, Parrotil 5 aastat Tartus, nüüd 2). Teiselt poolt võime lugeda 14. oktoobrit 1827 (v.k.j.) Professorite Instituudi asutamise kuupäevaks.

Ettevalmistused Professorite Instituudi töö tegelikuks alustamiseks toimusid mitmel pool. Juba 15. oktoobril arutati Õppeasutuste Peavalitsuses läbi tegevuskava ministri ette seatud ülesande täitmiseks. Otsustati pöörduda Peterburi, Moskva, Kaasani ja Harkovi ülikoolide poole, et nad valiksid välja kokku umbes 20 parimat üliõpilast. Kinnitati kolmeastmeline eksamite süsteem tulevastele Professorite Instituudi kasvandikele: oma ülikoolis; Peterburi TA

juures, nn. range eksam (строгое испытание; strenge Prüfung) - see pidi olema põhiline selekteeriv sõel, ja kolmas Tartu ülikooli juures eesmärgiga saada andmeid kasvandiku võimeid arvestavate individuaalsete õppeplaanide koostamiseks. Tartu ülikooli juures viibimise aega pikendati 3 aastani (saksa keele parema omandamise huvides) ja välismaal stažeerimise aeg määrati 2 aastale /19/.

Novembris 1827 määras Rahvahariduse Ministeerium kasvandike üle järelevalve teostamiseks nende Tartus viibimise ajal V.M. Perevoštšikovi[✱], kes sai direktori tiitli /20/.

Direktori esimeseks ülesandeks, mille ta ülikooli nõukogult 19. jaanuaril 1828. a. sai, oli instruksioonide koostamine, mis määratleksid kogu Professorite Instituudi tegevuse administratiivse aluse. V.M. Perevoštšikov koostas kahe dokumendi, "Rektori ja direktori omavahelistest suhetest" ning "Direktori ja kasvandike suhetest" projektid, mis väikeste muudatustega ka ministeeriumis kinnitati.

Nagu hilisem Professorite Instituudi tegevus näitas, olid küllaltki põhjalikud eeskirjad koostatud asjalikult ja kohalikke olusid arvestavalt /21/.

Lahendati ka Professorite Instituudi finantsprobleemid: kasvandike aastane ülalpidamisraha kinnitati 1200 assignaatrublale (natuke üle 300 hõberubla) aastas, direktori palgaks määrati 3000 assignaatrublale aastas. Kasvandike poolt 1200 rubla kulutamine toimus rangelt kindlaksmääratud alajaotuste kaupa (raamatud, kirjatarbed, korter, toit jne.), milledest üks oli "honorar", s.t. õppemaks kuulata-vate loengute eest (150 assignaatrubla aastas). Seega esinesid Professorite Instituudi kasvandikud formaalselt professorite suhtes kui tavalised üliõpilased, mistõttu professoritele erilisi lisatasusid ei määratud. Selles osas asuti seisukohale, et peale kogu kursuse lõppemist vastavalt rahvahariduse ministri esildisele määrab keiser neile ühekordse preemia-tasu /22/.

[✱] Vassili Matvejevitsš Perevoštšikov (1785-1851). 1820. aastast Tartu ülikooli vene keele ja kirjanäiduse ajaloo professor. Professorite Instituudi direktor kuni oma erruminekuni 1830. a. Tema järglaseks sellel kohal sai arstiteaduskonna professor J.F. v. Erdmann (1778-1864).

Ülikoolisisesed ettevalmistused seisnesid vakantsete professuuride täitmisel. 1828. a. märtsis saadi kokkuleppele F. Krusega, ajaloo- ja geograafiaprofessoriga. Filosoofiateaduskonnas oli veel tühi keemia kateeder, kuhu samal aastal valiti professor C.C.T.F. Goebel /23/.

1828. a. juulis teatas Tartu ülikooli rektor G. Ewers ringkirjaga kõigile professoritele uue institutsiooni loomisest ülikooli juurde ja andis ka omad soovitusel õppetöö organiseerimiseks /24/.

Sisuline töö Professorite Instituudis sai alguse alles 1828. a. II semestrist, kui ülikooli immatrikuleeriti esimesed Professorite Instituudi kasvandikud /25/.

Seega alustas tööd üks omapärasemaid õppeasutusi Tartu ülikooli juures, Professorite Instituut, mis andis kodumaisele teadusele terve plejaadi silmapaistvaid ülikooliprofessoreid, nagu N. Pirogov, F. Inozemtsev, G. Sokolski, I. Šihhovski, M. Kutorga, D. Krjukov, G. Sabler, A. Savitš ja paljud teised.

V i i t e d

1. Познанский Ф.А. Основные тенденции развития Русской национальной культуры в связи с ростом национального самосознания. (Автореферат). М., 1970, стр. 4.
2. Французская буржуазная революция 1789-1794. М., 1941, стр. 160.
3. Полное Собрание Законов Российской Империи с 1649 года. Т. XXV, стр. 186-187.
4. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования. Харьков, 1906, стр. 48.
5. Сухомлинов М. Материалы для истории образования в России в царствования Императора Александра I. Ст. Петербург, 1866, стр. 135-137.
6. Пайна Э.С. Профессорский Институт при Тартуском университете (1828 - 1839) и Русско-Прибалтийские научные связи. - Из истории естествознания и техники Прибалтики. Т. I, Рига, 1970, стр. 135-136.

7. История Ленинградского университета. Очерки. Ленинград, 1969, стр. 35-39.
8. Мартинсон Э.Э. Исторические связи Тартуского (Б.Дерптского) университета с русской наукой. Таллин, 1951, стр. 42.
9. История Московского университета. Т.И.М., 1955, стр. 97-99.
10. Там же, стр. 99-101.
11. Григорьев В.В. Императорский Ст.Петербургский университет в течение первых 50 лет его существования. Ст.Петербург. 1870, стр. 83.; История Ленинградского университета. Очерки. Ленинград, 1969, стр. 40-41.
12. Bienemann, F. Der Dorpater Professor Georg Friedrich Parrot und Keiser Alexander I. Reval, 1902, lk.327 (lisades).
13. Samas, lk. 327 - 329.
14. Мардарев М. Письма и записки Георга Фр. Паррота к императорам Александру I и Николаю I. - Русская Старина. 1895, № 4, стр. 194.
15. Пайна Э.С. Tsit. teos, lk. 135.
16. NSVL RAKA (Leningradis), f. 733, nim. 56, s.-ü. 655, l. 6-13.
17. NSVL RAKA (Leningradis), f. 737, nim. 1, s.-ü. 49 959; Пайна Э.С. Tsit. teos, lk. 136.
18. NSVL RAKA (Leningradis), f. 733, nim. 56, s.-ü. 655, l. 40.
19. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 488, l. 3; Пайна Э.С. Tsit. teos, lk. 137.
20. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 488, l. 26.
21. Samas, l. 17 - 22; 48 - 50.
22. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 512, l. 28; ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 488, l. 27.
23. Мадиссон Ю. Молодой Купорга. - TRÜ toimetised. Vihik 43. Tln., 1956, lk. 12.
24. ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 488, l. 33-38.
25. ENSV RAKA, f. 402, s.-ü. 512, l. 8.

M.G. GRENZIUSE TEGEVUSEST ÜLIKOOLI TRÜKKALINA
AASTAIL 1802-1817

E. Jaanson

Esimene raamat Eesti aladel trükiti asutatava *Academia Gustaviana* trükikojas 1631. a. detsembris. Vaheaegadega tegutsenud trükikoda viidi 1699. a. Pärnusse. Trükitegevuse elustajaks Tartus pärast 90 aastat kestnud vaheaega sai Johann Michael Gerhard Grenzius.

Grenzius sündis Saksamaal Stendalis 16. jaan. 1759 maksuametnik Martin Grenziuse pojana /1/. 1784. a. saabus Grenzius Baltimaale ning asus tööle selline Mitavis Steffenhageni trükikojas. Peagi siirdus Grenzius Põltsamaale, kus rentis koos G. Kupzauga 1786. a. lossiomaniik W.J. von Lauw'le kuuluva trükikoja. 1789. a. tõi Grenzius trükikoja üle Tartusse ning ostis sisseseade 1791. a. 250 rbl. eest Lauw' varanduse oksjonilt.

Aprillis 1792 sai Grenzius linnakodaniku õigused /2/. 3 gildi kaupmehena maksis ta makse 1010 rbl. suuruselt kapitalilt /3/. Järgmisel aastal mainitakse teda juba majajomaniikuna /4/. Grenziuse puust elumaja koos kõrvalhoonetega, mille ta omandas kellasepp Fr.W. Frostilt, asus Toomemäe jalamil I linnajaos, päruskrundil nr. 150 (praeguse TRÜ administratiivhoone, V. Kingissepa 18 kõrval) /5/. Samas töötas ka trükikoda.

5. augustil 1793 abiellus Grenzius Tartu Jaani kiriku diakoni D.G. Mülleri tütre Maria Catherina Mülleriga /6/.

Tartus hakkas Grenzius trükkima ajalehte "Dörptsche politisch-gelehrte Zeitung". Aasta pärast võttis ta ka ajalehe väljaandmise enda kätte ja nime all "Dörptsche Zeitung" ilmus Tartus esimene ajaleht 1875. aastani. Saksa keelt kõnelevale elanikkonnale trükiti Grenziuse juures aastail 1786 - 1801 üle 40 väljaande. Eesti kultuuriloos omandas Grenzius silmapaistva koha lõunaestikeelsete raamatute kirjastajana ja trükkijana. Tema trükikojas nägid trükivalgust (1786 - 1817) üle 40 eestikeelse raamatu, alates 1796. aastast - "Eesti-Ma (resp. Tarto Ma) Rahwa Kalender" ja 1806. a. - 41 numbrit "Tarto maa rahwa Näddali-Lehte". Pea-

le selle müis Grenzius komisjonitasu eest raamatuid, korraldas trükiste ettetellimist, avaldas oma ajalehes müügile saabunud raamatute nimestikke. Trükikoja juures tegutses laenuraamatukogu.

Kui tehti plaane ülikooli taasavamiseks Tartus, nähti ette ka trükikoja ja raamatukaupluse avamine ülikooli juurde. Ülikooli asutamisaktis oli see fikseeritud järgmiselt: "Ülikooli täielikus käsutuses on trükikoda ja raamatukauplus. Nende asutiste juurde kuuluvad isikud seisavad vahe- tult ülikooli alluvuses, kasutades võrdselt ülikoolile antud eesõigusi" /7/.

Grenzius jälgis pingsa tähelepanuga ettevalmistusi üli- kooli taasavamiseks, mis töötas laialdast tööpõldu ja kind- lat sissetulekuallikat. Ta esitas korduvalt palvekirju, taot- ledes ülikooli trükikaliks ja raamatukauplejaks nimetamist. Lõpuks rahaldas kuratoorium osaliselt Grenziuse palve, va- lides ta 12. veebr. 1802 "ülikooli trükikaliks" /8/.

Rahalised vahendid trükikoja rajamiseks ja trükkali palkamiseks ülikooli eelarves puudusid. Seega pidi vajalik- ke töid tegema eratrükikoda. Vahekord trükikojaga määrati kindlaks statuudis /9/ järgmiselt: "Ülikooli juures asub ka trükikoda; selle omanik on kohustatud kindlaksmääratud hin- naga trükkima kõike seda, mida ülikool soovib anda trükki- miseks; selliste teoste paljundamiseks, mida annavad välja kõrvalised isikud, peab ta paluma luba ülikooli nõukogult." Kirjatööde trükkimiseks võis ülikool kulutada 800 rbl. aas- tas. Seda raha kasutati peale tasu trükikalile veel gravee- rimis- ja köitetöödeks, paberi ostmiseks, kuulutuste aval- damiseks ajalehtedes jms.

Siit nähtub, et olles nimetuse poolest seotud ülikoo- liga, ei saanud Grenzius palka ja võis loota ainult telli- muste täitmisele teatud tasu eest. Selline vahekord mõjus- tas otsustavalt trükikoja edasist käekäiku /10/.

Grenziuse ette kerkis ülesanne arendada oma trükikoda vastavalt ülikooli kasvavatele vajadustele. Tuli täiustada sisseseadet, palgata juurde töölisi. Majanduslikult kind- lustamata Grenziusele polnud aga see jõukohane ning ta oli sunnitud korduvalt ülikoolilt laenu paluma. 1803. a. laena- ti trükikalile 1000 rbl., samal aastal osteti ülikooli arvel kogus trükitüüpe ja -press /11/.

Ülikooli suhtumine trükkalisse oli igati heatahtlik. Professorid mõistsid trükikoja tähtsust arenevale ülikoolile. Rektor Balk kirjutab (14. veebr. 1804) oma kaaskirjas kuraator Klingerile, kellelt paluti luba laenu andmiseks Grenziusele: "Paluja on vaene mees, kes iga võimaliku eneseohverdamisega püüab oma trükikoda päev-päevalt suurema täiuse poole viia ja teda välja arendada, nagu see on väärtiline keiserlikule ülikoolile" /12/.

Viibides 1805. a. mais ülikooli nõukogu istungil, kus arutati kreeka ja idamaa keelte tüüpide muretsemist, tegi kuraator ettepaneku kaaluda, kas pole mitte otstarbekas asutada ülikoolile oma trükikoda, määrates selle juhatajale kindel aastapalk või teatud osa sissetulekust /13/.

Grenzius nõudis oma trükikoja üleandmise eest 5000 rbl. Aastapalgaks trükikoja juhatamise eest tahtis ta 1000 rbl. ja 25 % sissetulekust, millele lisanduks veel palk kolmele sellile à 300 rbl., ja üürina töökojaruumide eest paarsada rubla, seega kokku üle 2000 rbl. /14/.

Asja uurinud komisjon jõudis arvamusele, et trükikojaga seoses olevad kulutused tasuksid end, kui trükitöödest saadav tulu ulatuks vähemalt 2000 rublani aastas. Nii suur tellimuste arv polnud tollel ajal mõeldav. Etteväetud abinõudest on lähemalt sama autori artiklis "M.G. Grenzius, Tartu ülikooli trükkal aastail 1802 -1817", lk. 40-41, (TRÜ Teadusliku Raamatukogu 5. teadusliku konverentsi materjalid. Tartu, 1972)/15, 16/.

Kui Grenzius 1802. a. oma tegevust ülikooli trükkalina alustas, koosnes trükikoja sisseseade 1 pressist ning fraktuuri- ja antiikvaskkirjade kogusest /17/. 1806. a. leidus seal 40 liiki tüüpe kogukaaluga 6000 naela /18/. Suurem osa oli fraktuuri ehk nn. gooti kirja - saksa-, eesti- ja läti-keelsete tekstide jaoks, peale selle veel antiikvat ja kurssiivi peamiselt ladina tekstide jaoks. Grenziusel oli fraktuurtsiitserot 540 naela, fraktuurkorpust 400 naela, teisi liike märksa vähem. Tähed ja pressid muretseti Saksamaalt. Aastail 1805 - 1807 telliti ülikooli arvel Saksa firmalt "Breitkopf ja Härtel" idamaa keelte, vene ja kreeka tähed. Osa vene trükitüüpe viidi 1812. a. sõjalistel eesmärkidel koos professor A. Kaissarovi ja prof. Fr.E. Rambachi koman-

deerimisega välismaale Barclay de Tolly sõjategevuse piirkonda. 1817. a. moodustas ülikoolile kuuluv osa tähti (26 liiki) 1593 naela.

Trükipresse oli 1811. aastaks kolm, kusjuures käigus oli tavaliselt kaks, kolmandat kasutati harva /19/. Samal aastal koostatud ülikooli teenistujate nimekirjast nähtub, et trükikojas töötas 7 selli, kõik pärit Saksamaalt, välja arvatud 1 tallinlane /20/.

Suurt puudust tunti headest ladujatest. Nende palkamine välismaalt oli raskendatud sõjaolude tõttu. Kes ületas õnnelikult piiri, jäi juba teel peatuma Riia või Miitavi trükikodades. Tartusse jõudsid ainult sealt minema aetud "päevavargad" /21/. Tööpuuduse korral ei saanud neid valandada nagu omamaalasi.

Esiailgu pidurdas tööpuudus trükikoja hoogsamat arengut. 1806 Grenzius kirjutab: "Kogemus õpetab, et ei kohalikega ümberkaudne publik ei suuda trükikojale anda küllaldaselt tööd" /22/. Täie kindlusega võis trükikal loota ainult igasemestriliste loengukavade trükkimisele. Tartu linn oma väikesearvulise haritlaskonnaga ja vastavate ülikooli suutisid tööpooldest luua vähe publitseerimiseks sobivaid töid. Teiselt poolt ei mõjunud trükiasjanduse arengule kuigi soodsalt asjaolu, et autor ei olnud kunagi kindel, kas tema teos leiab ostjaid. Sellel ajal ei ilmunud ükski raamat ilma, et autor oleks ajalehe kaudu teatanud oma teose väljaandmise kavatsusest ja kogunud ettetellijaid koos raamatu hinna ettemaksmisega.

Tartu trükikoja puhul tuleb võtta arvesse tugevat konkurentsi, mida pakkusid Riia ja Miitavi, isegi Leipzigi trükikojad, mis ületasid sisseseade ja tööjõu osas tunduvalt Grenziuse nigelaid võimalusi. Trükitegevus oli seal selleks ajaks hoogsalt arenenud. Nii mõnigi ahvatlev tellimus libises Grenziusel käest. Tundub isegi reeglina, et vähegi ulatuslikumad teosed trükiti väljaspool Tartut. Nii olid lood W.Fr. Hezeli keeleõpikutega ja tema uurimustega Vene riigi ajaloo kohta. Põhjusti, miks eelistati ülikooli trükikojale väljaspool Tartut asuvaid, on käsitletud allakirjutatuna eelnimetatud artiklis lk. 42 - 43.

Eriti raskeks läks trükikoja olukord sajandi esimese

aastakümne lõpuks. Majanduslik madalseis ja rahakursi langus panid kõikuma Grenziuse niigi ebakindla aluse. Ta ei suutnud täita kõiki tellimusi /21/.

Sageli kaasnes aga raamatute väljaandmisega riigi teistes kohtades või välismaal korrektoori halb kvaliteet. Et sellest veast hoiduda, alustas prof. G.F. Parrot oma teoreetilise füüsika õpiku ("Grundriss der theoretischen Physik") trükkimist Tartus, kuid ei saanud veebruarist detsembrini valmis. 2. osa väljaandmiseks pöördus ta Miitavi trükkali Steffenhageni poole, kuid oli sunnitud sellest ettevõttest esialgu loobuma üle jõu käivate postikulude tõttu.

Selleks ajaks oli Grenzius majanduslikult täiesti laostunud. Tema juba varem panditud elumaja läks 1810. aastal võlgade katteks Anna Maria Majori valdusesse 4500 rubla eest /23/. Ülikooli huvi tema vastu oli kadunud, enam ei tõusnud häáli trükkali kaitseks /24/. Peterburist taotleti luba teise trükikoja avamiseks Tartus. Nii oligi Johann Christian Schünmannil võimalik 1814. a. avada eratrükikoda Tartus.

Grenzius jäi esialgu oma ametisse ning sai palka eelmainitud üüri kujul. Kuid kord juba kaotanud usalduse, ei suutnud Grenzius seda enam tagasi võita ja tema tööpõld läks üha enam üle Schünmanni kätte. 17. detsembril 1817. a. lahkus ta ülikooli teenistusest, müües oma trükikoja sisseseade Schünmannile koos ajalehe väljaandmise õigusega /25/.

Viimased eluaastad elas Grenzius väimehe juures Friedrichstadtis (praegu Jaunjelgava Läti NSV-s). Ta suri pärast pikaajalist haigust 1. veebruaril 1822. a. Riias 63 aasta vanuses, kus ta maeti Gertrudi kiriku koguduse surnuaeda.

Grenziuse trükikoja iseloomustamisel pakub kõigepealt huvi, milliseid töid tehti ülikooli tellimisel ja kulul.

Ülikooli jaoks valmistati mitmesuguseid rakendustrükiseid, trükiti ametlikke väljaandeid, õppekasvatustööd korraldavaid eeskirju, loengukavu, professorite kõnesid. Trükikiloa andis ülikooli nõukogu. Kõiki autorite soove lasta trükkida oma teos ülikooli kulul ei rahuldatud.

Ettekujutuse trükitööde laadist, tiraažist ja hindadest annab ülikooli aruanne 1812. - 1913. aastate kohta haridusminister Razumovskile /26/. Selle järgi maksti 1812. a. tasu Grenziusele järgmiste trükitööde eest:

1. I - II semestri saksakeelsed loengukavad, 8 lk., 4 ^o , 500 eks.	Rbl. 72.-
2. I semestri ladinakeelsed loengukavad, X, 8 lk., 4 ^o , 450 eks.	Rbl. 124.-
3. Ülikooli kroonika lisa, 2 lk., 4 ^o , 450 eks.	Rbl. 10.-
4. G. Huthi kõne "Über den großen Kometen von 1811", 55 lk., 8 ^o , 400 eks.	Rbl. 116.-
5. G.F. Parroti kõne "Trauerrede auf Johann Ludwig Müthel", 18 lk., 8 ^o , 500 eks.	Rbl. 53.-
6. Grafeeritud raamatud rentei jaoks, 10 eks.	Rbl. 10.-
7. Kutsed mitmesugustele pidustustele	Rbl. 24.-
8. Matrikliraamatud, 9 eks.	Rbl. 35.50
9. Eeskirjad üliõpilastele, 4 pg., 4 ^o , 300 eks.	Rbl. 92.-
10. Aukirjade blanketid	Rbl. 13.50
11. Grafeeritud raamatud tsensuurikomitee jaoks, 6 eks.	Rbl. 11.-
12. Mitmesuguste kuulutuste avaldamise eest Tartu, Riia, Pärnu lehtedes	Rbl. 30.50
	<hr/> 591.50

Et saada ettekujutust ülikooli trükikoja toodangust vaadeldaval ajavahemikul (1802 - 1817), koguti andmeid trükiste kohta bibliograafiatest, tolleaegsetest ajalehtedest /27/ ja Eesti NSV ja NSV Liidu RAKA-st. Kahjuks on Tartu ülikooli tsensuurikomitee aruanded lünklikud (1804 - 1813), puuduvad andmed ülikooli õppejõudude töödest, kuna need ei kuulunud tsenseerimise alla /28/. Käsitlusest on välja jäetud eestikeelsed trükised ja "Dörptsche Zeitung".

Kokku on registreeritud 266 nimetust (trükiüksusi - 333), 33 nimetuse puhul polnud võimalik kindlaks teha, kas need trükiti Grenziuse juures. Pealkirja järgi otsustades olid need enamikus juhuväljaanded ja ei peaks sisuliselt muutma üldpilti.

Põhiosa - 172 nimetust - moodustasid saksakeelsed väljaanded, ladinakeelseid oli 88 (enamik neist dissertatsi-

oonid), venekeelseid - 2, prantsuskeelseid - 3, läti-
keelseid - 1.

Mahult jagunesid trükised järgmiselt:

kuni	8 lk.	-	14 %
9	- 50 lk.	-	62 %
50	- 100 lk.	-	18 %
100	- 200 lk.	-	3 %
üle	200 lk.	-	3 %

Ülikooli või ülikooliga seotud autorite jaoks trükiti 203 väljaannet (trükiüksusi 275). Trükiste laad ja trüki-
üksuste jagunemine aastate lõikes on toodud tabelis 1.

Suur osa tolleaegsetest publikatsioonidest kujutas en-
dast teaduslikke kõnesid ja õppetöösse sissejuhatavaid loen-
guid. Avaldati kõned, mis peeti ülikoolis mitmesuguste täht-
päevade tähistamisel, Vene vägede auks Napoleoni-sõdades,
kolleegide muldasängitamisel ja muude sündmuste puhul.

Grenziuse juures trükiti enamik Tartus kaitstavatest
dissertatsioonidest - arvult 72, üliõpilaste paremad auhin-
natööd.

Ülikooli algaastate teaduslik mõte peitus tavaliselt
väiksemahuliste brošüüride lehekülgedel. Noor ülikool al-
les võttis hoogu intensiivseks teadustööks. 1809. a. ilmus
rida prof. D.H. Grindeli keemiaalaseid käsitlusi, järgmisel
aastal aga 2. köide koos prof. J. Giesega väljaantavast
"Russisches Jahrbuch für die Chemie und Pharmacie". 1812.a.
trükiti tema laiemale lugejaskonnale mõeldud teaduste uusi-
maid saavutusi populariseeriv "Briefe über die Chemie zur
belehrenden Unterhaltung für Dilettanten".

Prof. G.Fr. Parroti sulest ilmusid peale tema akadee-
miliste kõnede mõned füüsika-alased tööd, millest mahukam
on "Grundriss der theoretischen Physic zum Gebrauch für
Vorlesungen". Kõige varasemaks Eestis avaldatud teadusli-
kuks seeriaväljaandeks loetakse prof. J.W.A. Pfaffi "Astro-
nomische Beyträge" 1 - 3 (1806 - 1807), kuhu on koondatud
tema astronoomiliste vaatluste tulemused ajal, mil Tartu tä-
hetorn polnud veel rajatud.

Viljakamatest autoritest tuleks nimetada prof. K. Mor-
gensterni, kes avaldas trükis mahuka reisiräpiviku "Auszüge
aus den Tagebüchern und Papieren eines Reisenden". 1814. a.

T r ü k i s t e l a a d	Trükiüksuste arv														Kokku		
	1802	1803	1804	1805	1806	1807	1808	1809	1810	1811	1812	1813	1814	1815		1816	1817
1. Ülikooli tegevust ja õppe-kasvatustööd korraldavad juhenddokumendid	3	3	2		2	1	1								1		13
2. Loengukavad saksa ja ladina keeles	3	3	4	4	4	4	4	4	4	4	3	4	4	3	4	3	59
3. Teaduslikud kõned, õppetöösse sissejuhatavad loengud	7	3		2	2		1	1			1	2	2	1		1	23
4. Tähtpäevakõned, pidustuste kirjeldused, ülevaated	2	3	4	2	2	1				2	1					1	18
5. Õppekirjandus	1	1	1		2	1		1	1		1					1	10
6. Dissertatsioonid	1	5	3	7	4	2	4	4	1	9	8	1	6	5	11	1	72
7. Uurimused, ms. probleemide käsitlelused, praktilised nõuanded, leiutised					3	4	3	3	4	1						2	20
8. Avalikud kirjad, kriitilised sõnavõttud	1			1	2		2		1								7
9. Koolikorraldusse puutuvad kõned ja materjalid	2	5	3		3	1	1										15
10. Üliõpilaste teadustöö ja looming			1	1		3		1	4		2		1				13
11. Jätkväljaanded, ajalehed	1				2	10			2				1				16
12. Reisikirjad								1		2	1						4
13. Raamatukaupluste ja -oksjonite kataloogid			1	1		1					1	1					5
K o k k u	21	23	19	21	27	27	16	16	14	17	18	8	14	9	16	9	275

hakkas ilmuma tema poolt väljaantav ajakiri "Dörptsche Beyträge für Freunde der Philosophie, Litteratur und Kunst", mis sisaldas artiklite kõrval ülikooli kroonikat. Teisest vihust alates läks aga selle trükkimine Schünmanni kätte.

Tihti takistas elanikkonna üksikõikne suhtumine ja huvipuudus mõnegi kavatsuse teokssaamist. 1806. a. kuulutas Grenzius "Dörptsche Zeitungis" uue ajalehe "Der russische Volksfreund" ilmumisest, mille väljaandjaks pidi saama idamaa keelte ja eksegeetika professor W.Fr. Hezel. 1807. a. ilmus sellest vaid 8 numbrit. Sama edutult lõppes ka prof. Fr.E. Rambachi ettevõtte hakata välja andma Balti provintside jaoks aadresskalendrit ja statistika ning ökonoomika aastaraamatut. 1807. a. ilmus isegi eelreklaam, kus oli toodud kavatsetava väljaande sisukord ja maht - 24 trükipoognat /29/. Peterburist saadi küll luba, kusjuures peeti otstarbekaks jätta ära kõige olulisem - aadresskalendri osa ja see osa, mis pidi sisaldama keisrikoja genealoogiat. Sellisel kärbitud kujul jäi kalender kahjuks ilmumata /30/.

Mitmel korral tuli Grenziusel tegemist teha politsei-võimudega. 1806. a. ilmus tulevase kauaaegse rektori õigusajaloolase G. Ewersi brošüür "Vom Zustande der Bauer in Livland und Ehstland", kus kritiseeritakse August von Kotzebue taganemist oma esialgsest seisukohast rüütelkonna esimehe Rosenthali survel (Kotzebue võrdles Liivi- ja Eesti-maa 1804. a. talurahvaseadusi viimaste kahjuks). Ewers näitas, et talupoegade 1805. a. rahutused on esile kutsutud mõisnike ebaõigluse poolt. Talupoegade olukord oli antud niivõrd masendav ja kriitika niivõrd salvav, et raamatu ilmumine kutsus esile tõelise segaduse. Liivimaa kubermanguvalitsus andis Tartu politseile korralduse: "Konfiskeerida trükkal Grenziuse majas kõik selle teose eksemplarid, võtta ära, pitseerida ja viia politseisse." /31/. Ülikooli nõukogu protesteeris kuraator Klingeri kaudu raamatu omavolilise keelamise vastu. Samaaegselt keelati ka eestikeelse "Tartomaa rahva Näddali-Lehe" trükkimine ja müük.

1803. a. loodi Tartu õpperingkond, mille alla kuulusid Liivi-, Eesti-, Kuramaa ja Soome koolid. Selle pedagoogiline juhtimine oli tehtud 1804. aastast ülikooli juurde loodud komisjoni ülesandeks. Üks komisjoni liikmeist juhtis

aastail 1804 - 1814 direktorina Tartu kubermangugümnaasiumi, kreis- ja tütarlastekooli tööd. Seoses sellega ilmusid trükist koolide inspekteerimise aruanded ja koolikorralduse puutuvad juhendmaterjalid. Eriti agaralt täitis oma kohustuse prof. G.Fr. Pöschmann, kelle ajalooline ülevaade ("Einige historische Bemerkungen in Beziehung auf das Schulwesen in den Ostsee-Provinzen") toob olulisi andmeid Baltimaade koolidest enne 1804. a.

Grenziuse trükikojas ilmus kirjutisi tehnika, ehituse, põlluharimise ja metsakasvatuse alalt. Oma mitmesuguseid ideid püüdis propageerida eksegeetika ja idamaa keelte prof. W.Fr. Hezel. Peale selle, kui tal ebaõnnestus erakooli elukutsumine, avaldas ta trükis nõuandeid ehituse alalt, soovitas maisikasvatust Vene riigis, teatas mullatampimise masina leiutamisest, mille eest sai Aleksander I-lt teemantsõrmuse.

Peale selle trükiti ülikooli trükikojas akadeemilise raamatukaupluse nimestikke, raamatuksjonite katalooge. Ilukirjanduslikud teosed peaaegu puudusid.

Ülikooliga mitteseotud isikute sulest ilmus üle 60 trükise, neist 28 väljaande autorid olid Tartu kubermangugümnaasiumi, kreis- ja tütarlastekooli õpetajad.

Ümberkaudsetelt mõisnikelt ilmus peamiselt tarbelise iseloomuga käsiraamatuid. Näiteks koostas Liivimaa mõisnik A. Sievers põllupidaja käsiraamatu, mõisnik K. Bruiningk jagas soovitusi talumajade ehitamiseks. Tervishoiu alalt ilmus 1808 Chr.B. Vietinghofi poolt saksa keelest tõlgitud ja täiendatud "Краткое наставление разного рода ремесленникам, как предохранять себя от угрожающих здоровью их опасности", mida peetakse esimeseks raamatuks tööhügieenist Venemaal. Linna ja ümberkaudsed kirikuõpetajad avaldasid trükis jutlusi ja kõnesid.

Kokkuvõtteks võib öelda, et Grenziuse trükikoja tööand ei ole kuigi suur ei nimetuste arvu ega ka trükiste mahu poolest. Isikliku kapitali vähesus, sõjaaja raskused, kvalifitseeritud abiliste puudumine ei võimaldanud Grenziusel saavutada oma ettevõtte hoogsamat arengut. Sellegipoolest on ja jääb tema teeneks trükitegevuse taaselustamine Tartu linnas pärast pikka vaheaega, mil sajandi eest ärga-

nüd kultuuritraditsioonid olid peaaegu kustunud. Pakkudes oma teeneid noorele ülikoolile, kellel ei olnud materiaalseid vahendeid tema toetamiseks, aitas ta sellel üle saada algaastate raskustest.

V i i t e d

1. Deutschbaltisches biographisches Lexicon 1710 - 1960. Köln-Wien, 1970, S. 258.
Kõik kuupäevad on antud vana kalendri järgi.
2. ENSV Riiklik Ajaloo Keekarhiiv (RAKA), f. 995, nim. 1, s.-ü. 1415, l. 80.
3. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 371, l. 51.
4. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 1476, l. 18.
5. RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 807, l. 3.
6. RAKA, f. 1253, nim. 3, s.-ü. 3, l. 489.
7. Полное собрание законов Российской империи. Т. XXVII, № 2055I, Спб., 1830.
8. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 4847, l. 37.
9. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т. I. Спб., 1875, с. 139.
10. M.G. Grenziuse vahetõrka ülikooliga on käsitletud W. Stieda oma töös: "Die Entwicklung des Buch-Gewerbes in Dorpat". Leipzig, 1888 (Archiv für die Geschichte d. Deutschen Buchhandels, VII).
11. RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 516, l. 1 - 3.
12. RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 516, l. 5.
13. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 25, 27.
14. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 31, 32.
15. RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 516, l. 44.
16. RAKA, f. 402, nim. 3, s.-ü. 516, l. 39.
17. RAKA, f. 384, nim. 1, s.-ü. 21, l. 12.
18. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 33.
19. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 4885, l. 9.
20. RAKA, f. 995, nim. 1, s.-ü. 1541, l. 7.
21. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 63, 63^a.
22. RAKA, f. 402, nim. 4., s.-ü. 125, l. 33, 34.
23. RAKA, f. 2381, nim. 2, s.-ü. 807, l. 3.

24. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 71.
25. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 125, l. 121.
26. RAKA, f. 402, nim. 4, s.-ü. 83, l. 42, 43.
27. Nendest tähtsamad on:
 Catalogue de la section des Russica ou écrites sur la Russie en langues étrangères. T. 1-2. St.-Pétersbourg, 1873. (Bibliothèque imperiale publique de St.-Pétersbourg.)
 "Dörptsche Zeitung". Dorpat, 1804, 1806 - 09, 1811 - 1818.
 J.Fr. Recke und K.E. Napiersky. Allgemeines Schriftsteller- und Gelehrten-Lexikon der Provinzen Livland, Esthland und Kurland. Bd. 1-4. Mitau, 1827 - 1832. Nachträge und Fortsetzung. Bd. 1-2. Mitau, 1859.
 TRÜ õppejõudude, teenistujate, kasvandike biobibliograafia (kartoteek) 1802 - 1917.
 Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Под ред. Т.В. Левицкого. Т. I-2. Юрьев, 1903.
 А. К. Шторх. Аделунг Ф.П. Систематическое обозрение литературы в России в течение пятилетия, с 1801 по 1806 год. Т. I-2. Спб., 1810-II.
28. Kõige täielikum komplekt selleaegseid trükiseid peaks leiduma Leningradis TA raamatukogus, kellel oli õigus alates 1783 saada 1 eks. kõigist Vene riigis trükitud raamatutest (Полное собрание законов Российской империи. Т. XXIV, № 18094).
29. Fr.E. Rambach. Ankündigung eines allgemeinen Addresskalenders und statistisch ökonomischen Jahrbuchs für die Ostseeprovinzen des russischen Reichs Liv-, Ehst- und Kurland. Dorpat, 1807.
30. NSVL RAKA Leningradis, f. 733, nim. 118, s.-ü. 105.
31. NSVL RAKA Leningradis, f. 733, nim. 118, s.-ü. 988, l. 5.

EESTI ÜLIÕPILASORGANISATSIOONIDEST TARTU ÜLIKOOLIS

1905. - 1917. AASTAL

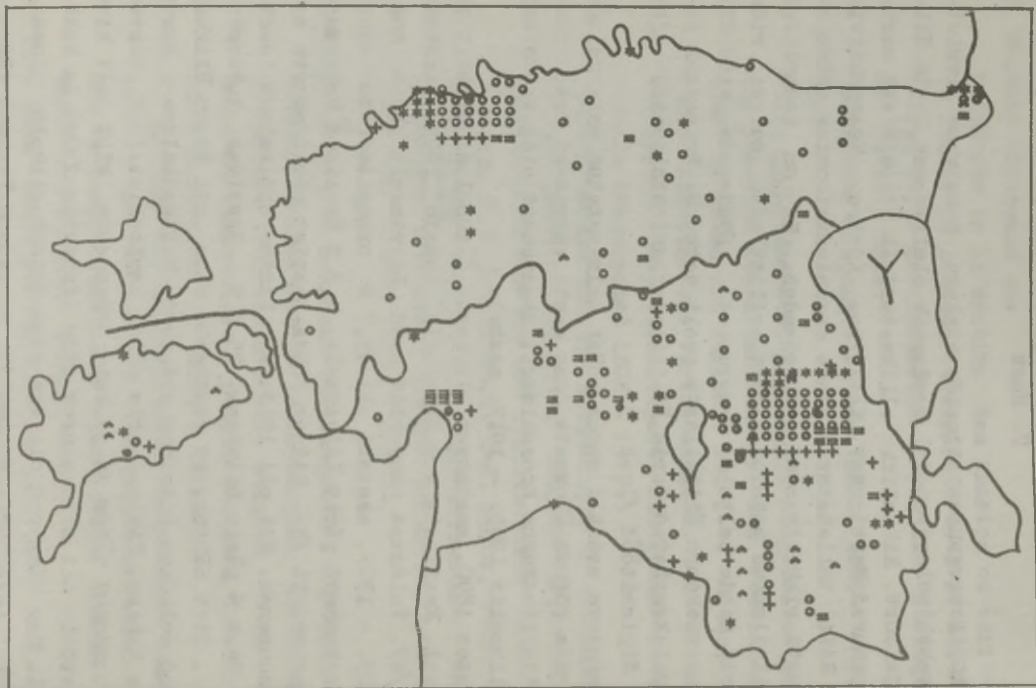
Ü. Must

Üliõpilasorganisatsioonide ajalugu kahe vene revolutsiooni vahelisel perioodil moodustab olulise osa Tartu ülikooli ajaloost. Rikkalikku allikmaterjali selle teema uurimiseks pakuvad Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis (= ENSV RAKA) talletatavad nende organisatsioonide materjalid, samuti rikkalik memuaarikirjandus. Ka on kodanlikul perioodil ilmunud peamiselt just vilistlaste sulest rida ülevaateid nende seltside tegevusest. Nõukogude perioodil on ajaloo osakonna üliõpilaste poolt dots. L. Eringsoni juhendamisel koostatud Tartu üliõpilasorganisatsioonide ajaloost 3 diplomitööd /1, 2, 3/.

Käesoleva artikli autor püüab eelnimetatud materjalide põhjal anda põgusa ülevaate just eesti rahvusest organiseeritud üliõpilaskonna koosseisust, tegevusest ning vaadetest Tartu ülikoolis 1905. - 1917. aastal.

Alates 1890. aastatest oli Tartu ülikool sisuliselt vene ülikool. Eestlaste arv ülikoolis tõusis 1905. aastaks 120-ni /4/. Valdavas osas olid need Liivimaalt pärit noored. 1905. - 1907. aastani oli 95,7 % organiseeritud eesti üliõpilaskonnast pärit Liivimaalt, 4,3 % Eestimaa kubermangust ning mujalt /5/. Hiljem Põhja-Eestist pärit noorte arv siiski suurenes. Nii oli 1913. a. Tartus õppivatest eestlastest 74,4 % pärit Liivimaa, 25,6 % Eestimaa kubermangust /6/. Siit nähtub, et eestlaste osas oli Tartu ülikool kujunenud eelkõige Liivimaa arenenud külakodanluse laste harimise kohaks. Põhja-Eestis olid kapitalistlikud suhted külas juurdunud vähem ja jõukate peremeeste kiht oli kitsam. Seetõttu oli siin suurem mõju linnakodanlusel ja keskkihtidel. See ringkond oli aga juba majanduslikult tihedamini seotud Peterburi, Moskva jt. suuremate Venemaa linnadega. Tehnilist kõrgharidust sai sel ajal omandada Riia, Moskva, Peterburi kõrgkoolides.

Kuni 1907. aastani oli ainus eesti üliõpilaste organisatsioon Tartus Eesti Üliõpilaste Selts (= EÜS). Omal ajal,



Eesti üliõpilasorganisatsioonide liikmete
geograafiline jaotumine 1915. aastal.

(Tingimärgid vt. tabel 2.)

Eesti üliõpilasorganisatsioonide tekkimine
Tartu ülikoolis

1917	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
1913	o	=	*	^	+	
1912	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
1909	o	=	*	^	+	
1908	o	=	*	^	+	
1907	o	=	*	^	+	
1906	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
1890	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
1882	o	=	*	^	+	
	o	=	*	^	+	
1870	o	=	*	^	+	

oo EÜS
 == "Sakala"
 ** "Fraternitas
 Estica"
 ^^ "Ugala"
 ++ "Ühendus"

loodud võitluseks rahvusliku intelligentsi eest, olid tema tegevussuunad kahtlemata progressiivsed. Käsitletaval perioodil pilt muutus. EÜS-i liikmetelt nõuti endiselt vaid "enda avalikku tunnistamist eestlaseks, emakeele aus pidamist, rahva keele, kirjanduse ja rahvaluule tundmaõppimist, rahvahariduse tõstmist ja rahva huvide kaitsmist" /7/. Kuid õppivat noorsugu ei rahuldanud enam kitsas rahvuslik huvi. Paljud neist olid juba tuttavad Marxi, Kautsky, Bebeli jt. töödega /8/. ... "Mu isa oli Carl Robert Jakobsoni mees. Õppisin juba lapsepõlves "isamaad" armastama, sakslasi, saksa paruneid vihkama ... Tahtsin Eesti "isamaale" oma elu pühendada... Aga varsti nägin ma teist pilti. Ma läksin gümnaasiumi, mängusõber, sauniku poeg - karja. Mina sain üliõpilaseks, mu mängusõber - sulaseks. Sotsiaalne ülekohus

pani mind mõtlema. Karl Marx avas mu silmad. Ma muutusin sotsialistiks. Armastus isamaa vastu muutus rõhutute ja tööliste klassi armastuseks, viha sakslaste vastu - vihaks kodanluse vastu." /9/. Nii kirjutas üks seltsist väljaastunu - J.E. Sõrmus.

1905. a. revolutsiooni sündmustest võttis EÜS osa täielikult "Postimehe" ringkonna poolel. Lähtuti Tõnissoni loosungist, millele vastavalt üliõpilaste asjaks peeti õppimist, poliitikat aga poliitiliste erakondade tegevusobjektiks /10/. Revolutsiooniliste üliõpilasorganisatsioonidega kontaktiastumist välditi. Üldse oli vilistlastekogul, mille eesotsas seisis Jaan Tõnisson, EÜS-i siseelus äärmiselt tugev positsioon. Seltsi maja kuulus vilistlastele. Neilt saadi ka suuri toetussummasid, nende käendusel anti seltsi liikmetele laenu. Vilistlastelt loodeti abi ka tulusate töökohtade hankimisel. Pealegi ületas vilistlaste arv sajandi algul tunduvalt seltsi liikmete arvu /11/.

1907. aastal alustas seltsis tööd sotsialistide fraktsioon, kes seadis oma ülesandeks "sotsial küsimusi arendada ja sotsial mõtet edasi kanda kirjanduse väljaandmisega nõnda palju, kui seltsi sihid seda lubavad". Oma vaadete täielikuks selgitamiseks lisati, et "fraktsiooni liikmed peavad küll demokraatlikke põhimõtteid tõeks pidama, see ei ole aga mitte kitsarinnaline marksismus, see ei nõua ka mitte teatavat poliitilist usutunnistust" /12/. Nagu selgub, oli see tüüpiline väikekodanlik sotsialism. Vaatamata sellele langes fraktsioon vilistlaste J. Tõnissoni ning H. Koppeli rünnakute alla ja suleti /13/. Kuid revolutsioonielset neutraliteeti ei suudetud seltsis enam saavutada. Koosolekud võisid alata küll näiteks karskusküsimuse arutamiseks, kuid lõppesid poliitiliste vaidlustega /14/. 1907. a. detsembris areteeriti 3 EÜS-i liiget, kes olid Tartus eesti esseeride organisatsiooni asutanud /15/. Tundub, et seltsi enamik tundis neile kaasa. Selts võttis enda peale nende sooja toiduga varustamise /16/. Revolutsiooni päevil osutus erinevatest sotsiaalsetest kihtidest noorte huvide sobitamine EÜS-i põhikirjaga võimatuks.

1907. aastaks moodustus üliõpilaste grupp, kes pidas EÜS-i liiga vanameelseks, neile näis see selts "värvituna -

seal tehti kõike liig keskpäraset: joodi keskmiselt, jäljendati korvide vaimugi keskmiselt ja tehti isegi poliitikat keskmiselt. Pealegi koondusid sinna peajasjalikult ... mingi uduse rahvusluse idee pooldajad." /17/ Neist noortest moodustus eesti üliõpilasselts "Ühendus". Sinna koondusid peamiselt kehvematest perekondadest pärit üliõpilased. Neist enamuse moodustasid "odavamate koolide" (H. Treffneri eragümnaasiumi, Riia vaimuliku seminari, Tartu reaalkooli jt.) lõpetajad. Kuna ülikooli jõudmiseks pidid nende koolide lõpetajad sooritama veel aeganõudvad vaheeksamid riiklike gümnaasiumide juures, siis olid "ühenduslased" ealiselt kõige vanemad ning poliitiliselt küpsemad.

T a b e l 3

Eesti üliõpilasorganisatsioonide liikmete
keskmine vanus 1915. aastal /18/

organi- satsi- oonid	andmed olemas %	gümnaasiumi lõpetanud		"odavad koolid" lõpetanud		kesk- mine vanus
		vanus	%	vanus	%	
EÜS	50	20,06	68,2	24	31,8	24,2
"Ühendus"	81,3	20,67	35,6	22,8	65,4	31,6
"Frater- nitas Estica"	28	20,53	100	-	-	23,3

Ainukese eesti üliõpilasorganisatsioonina võttis "Ühendus" oma liikmeteks erinevatest rahvustest, soost ja õppeasutustest pärit noori. Sisseastumise peamiseks tingimuseks oli "radikaalne maailmavaade". Enamik neist oli tuttav sotsialismiga vaid "puhtal kujul". Selle praktikasse rakendamisel tabas neid esialgu rida raskusi. Nii meenutas üks ühenduslastest oma õppusi töölistele: "Imelikul kombel näis kogu tööliste viha tol ajal mitte vene sandarmitele või balti parunitele koonduvat, vaid Jaan Tõnissonile ... olin haavatud, et sotsialismi kõrgeid aateid nii madalalt võidi tõlgitseda." /19/. Igal pühapäeval toimusid "Ühenduse" ruumides salajased tööliste koosolekud. Tehti koostööd vene üliõpilasorganisatsioonidega. Mõned seltsi liikmed olid lä-

hemalt seotud VSDTP Põhja-Liivimaa organisatsioonidega /20/. Kuid kõnede pidamisest, proklamatsioonide ning üleskutsete trükkimisest üldiselt kaugemale ei mindud. Väga ettevaatlikult suhtuti ka võitlussalkade tegevusse. 1907. a. aprillis kogunesid Tartusse konverentsile Peterburi, Läti ja Eesti võitlussalkade delegaadid, et arutada koos läbi ühine võitlustaktika. "Ühenduses" kardeti, et politsei saab konverentsist teada ning sellega kitsenevad ka kohalike "põrandaaluste" tegutsemistingimused. Nii ka juhtus. Suur hulk kokkusõitnud delegaatidest areteeriti, ühel pühapäeval 1907. aasta kevadel tormasid laskevalmis püssidega politseinikud ka "Ühenduse" ruumidesse. Areteeriti seltsi liige M. Püümann, kes töölistele parajasti sotsialismi põhimõtteid selgitas. Sama päeva jooksul võeti kinni veel 20 "Ühenduse" liiget /21/. Enamik neist lasti küll mõne kuu pärast vabaks, kuid kolm liiget - F. Kull, M. Püümann, Liik saadeti edasi Riiga /22/. Pärast seltsi tabanud areteerimisi tõmbus "Ühendus" ülelinnalisest poliitilisest tegevusest tagasi, jätkates tööd kitsamates raamides. Alustati oma raamatukogu loomist. Üks esimesi kõiteid, mida otsustati osta, oli K. Marxi "Kapital" /23/. Raamatukogu loomisel tuli "Ühendusel" pörkuda jällegi rahalistele raskustele. Erinevalt EÜS-ist puudusid sel seltsil jõukad soosijad vilistlaskonna näol. Küll aga püüdis "Ühendus" endasse koondada kõiki kohalikke progressiivseid kultuuri- ja ühiskonnategelasi. 1907. aastal tehti ettepanek astuda seltsi liikmeks A. Laikmaale, Ed. Vildele, A. H. Tammsaarele, M. Martnale ning J. Speegile /24/.

1907. aastal eraldus EÜS-ist veel teinegi rühmitus. Selle liikmed polnud rahul seltsi põhikirjaga sel põhjusel, et siin tehti takistusi korporatiivsele suunale. Pärast selle rühma lahkumist vähenes EÜS-is tunduvalt mõisaametite, kõrtsmike, vaimulike ja linna väikekodanlaste järeltulijate osakaal. Just neist kihtidest pärit noored olid korporatiivsetele ideedele eriti aldid. 1907. a. asutasid nad esimese eesti korporatsiooni "Fraternitas Estica".

Korporatsiooni asutajad olid kõik selle poolt, et saksa vanameelsus korporatsioonis aset ei tohi leida, niisama tahetakse ka "käremeelsust" kõrvale tõrjuda" /26/. Nii "Fraternitas Estica" kui ka hiljem tekkinud eesti korporat-

sioonid rõhutasid igati oma erinevust saksa korporatsioonidest. Kui viimastesse võisid kuuluda vaid sakslased, siis esimestesse ainult eestlased. Korporatsioonide kombed võeti

T a b e l 4

EÜS-i ning korporatsiooni "Fraternitas Estica" liikmete sotsiaalne päritolu 1915. aastal protsentides /25/

org.	sots. kate- goo- ria	Talu- pere- mees	Talu- rent- nik	Mõi- sa- amet- nik	Rii- gi- amet- nik	Ha- rit- lane	Vai- mu- lik	Käsi- töö- line	Kaup- mees
EÜS		70,2	4,3	-	10,6	8,5	-	2,1	2,1
"Frat. Est."		7,7	-	7,7	7,7	7,7	7,7	23	38,5

aga omaks ning kõigile pingutustele vaatamata sarnanesid korporatsioonid saksa omadele nagu peegelpilt originaalile. Eriti selgelt ilmnes see 1918. a. Saksa okupatsiooni ajal, mil "Fraternitas Estica" ainsa eesti üliõpilasorganisatsioonina astus saksa ülikooli.

Revolutsioonile järgnenud reaktsiooni perioodil tabasid üliõpilaskonna enamikku lootusetuse ning pettumuse meeleolud. See tendents ilmnes ka kõigis revolutsioonist osavõtnud üliõpilasorganisatsioonides. Nii näiteks Vene Üliõpilaste Seltsi (VÜS) liikmeskond, mis 1907. aastal ületas 100 piirid /27/, langes 1914. aastaks 36-le /28/. Ka 1907. a. "Ühenduse" liikmeteks astunuist olid enam kui pooled järgmiseks aastaks seltsist lahkunud /29/.

T a b e l 5

Eesti üliõpilasorganisatsioonide liikmete arv
Tartu ülikoolis aastail 1905 - 1917 /30/

	1905	1907	1909	1911	1913	1915	1917						
	1906	1908	1910	1912	1914	1916							
EÜS	85	93	94	100	86	117	114	152	167	161	132	157	159
"Ühendus"	-	-	26	36	34	35	32	25	25	27	32	30	28
"Frat. Est."	-	-	21	23	29	32	34	41	28	46	40	42	54

Neis tingimustes kasvas jälle EÜS-i mõju. Ta pakkus teadusliku töö tegemise võimalusi ja näiliselt täielikku erapooletust poliitikas. Võrreldes teiste Tartus asuvate eesti üliõpilasorganisatsioonidega oli EÜS-i liikmete arv ligikaudu sama suur kui kõigil teistel kokku /31/.

1910. aastal, seoses L.N. Tolstoi surmaga, toimusid ülikoolis mitmed üliõpilaste meeleavaldused. Aktiivsemaks pooleks olid siin jälle vene üliõpilased. Ainsa eesti organisatsioonina võtsid neist osa "Ühenduse" liikmed, mõned neist areteeriti demonstratsioonis osalemise pärast /32/. EÜS demonstratsioonist osa ei võtnud, küll aga kuulutas välja leina, mille ajal seltsi liikmetel keelati pidutsemine /33/. Poliitilise reaktsiooni tingimustes oli eriti raske neil üliõpilasorganisatsioonidel, kes olid revolutsiooni ajal silma paistnud. Neil keelati ära kõik üritused, mis vähegi oleksid võinud üliõpilasi erutada. Nii keelati VÜS-il Tolstoi mälestusele pühendatud õhtu korraldamine, Herzeni 100. sünniaastapäevale pühendatud kõneõhtu pidamine jne. /34/. "Ühendus" jätkas ka nüüd läbikäimist VÜS-iga ning küllap selle tõttu oli selts politsei järelevalve all /35/.

Aastad 1912 - 1913 tunduvad olevat "Ühenduse" madalseisu periood. Liikmete arv langes märgatavalt, tunda andis majanduslik kitsikus. Hoobi andis ka 1913. a. sügisel politsei poolt toime pandud "Ühenduse" raamatukogu rüüstamine ning seal leidunud "seadusevastaste raamatute" hävitamine /36/.

Vahetult enne I maailmasõja puhkemist võis märgata kõikides eesti organisatsioonides huvi tõusu rahvusküsimuse vastu. "Ühenduse" üldkoosolek kuulutas enese "demokraatliku poliitika poolehoidjaks" ja soovitas oma liikmetele "jõudumööda positiivset ja natsionaalset tööd teha", mõistis aga "kõik liialdused" rahvuslikul alal hukka /37/. Seoses alanud sõjaga muutus rahvusküsimus üha aktuaalsemaks. Tsaristliku sõjatsensuuri tendentsliku hoiaku tõttu olid nüüd avarad võimalused saksa natsionalismi sarjata. Sellega tehti ka Eesti kodanlikus ajakirjanduses kohe algust. Kampaaniaga ühines EÜS oma "Sirvilaudades". Siin jõuti järeldusele, et sõja põhjustajaks polnud mitte üksikute riikide valitsejad,

vaid saksa rahvas, kellel sõdimine loomuses pidi olema /38/. Kuid noorsugu ei rahuldanud see primitiivne ja banaalne käsitlus, mis valitses kodanlikus ajakirjanduses. Osa EÜS-i liikmeid koondus ajakirja "Vaba Sõna" ümber (B. Linde, E. Juhanson, K. Tüür, P. Epler, H. Kruus jt.) /39/. Nad kuulutasid end avalikult "Postimehest" pahemal pool seisvateks ning kritiseerisid nii "Postimehes" kui ka "Sirvilaudades" avaldatut /40/. Selts ei kiitnud nende teguviisi heaks. Samal ajal ei lahkunud mainitud rühmitus ka seltsist ning võttis osa kõigist EÜS-i üritustest. Sisuliselt vastas "Vaba Sõna" väikekodanlike noorte haritlaste vaimsetele ja poliitilistele otsingutele, mille tundetoon oli suunatud sotsialismi poole /41/.

Nii "Ühenduses" kui ka EÜS-is kasvas füüsika-matemaatikateaduskonna üliõpilaste arv, korporatsioonides oli neid vähe. Mõlemas seltsis tegid selle teaduskonna üliõpilased ära suure töö darvinismi tutvustamisel /42/. Juba 1906. - 1907. aastal sai darvinismi tutvustajana tuntuks EÜS-i liige M. Pill. Tema tõlgitud "Edenemise õpetus" oli tolleaegsete noorte loetumaid raamatuid, millest juba tõlkija üliõpilaspäeval ilmus 3 trükki /43/. 1907. - 1918. a. peeti "Vanemuises", "Karskuse Sõbras", "Taaras" terve seeria darvinismile pühendatud loenguid, millest osavõtt oli väga elav /44/. XX sajandiks oli darvinism aga kujunenud materialistliku maailmavaate tähtsamaks komponendiks.

Üldse moodustas teaduslik tegevus kõige kaalukama osa eesti üliõpilasseltside, eriti EÜS-i tegevuses. Märkimata ei saa jätta EÜS-i suuri teeneid Eesti Rahva Muuseumi (Kirjandusmuuseumi ja Etnograafiamuuseumi eelkäija) rajamisel, millele anti üle täiuslikem eestikeelne raamatukogu, samuti seltsi poolt rajatud hinnaline rahvaluule kogu. Suur töö tehti ära eestikeelsete oskussõnastike koostamisel /45/, alustati eeltöid kodumaad tutvustava kirjanduse väljaandmiseks jne.

Kodanlik-demokraatlikust Veebruarirevolutsioonist võttis Tartu üliõpilaste enamik aktiivselt osa. Esirinda töusid jällegi 1905. - 1907. a. revolutsiooni päeval silmapaistnud organisatsioonid. Tartu Tööliste Saadikute ja Üliõpilaste Saadikute Nõukogu esimeheks sai VÜS-i liige Kazi-

mir Rimša, VÜS-i ruumides asus Revolutsioonilise Komitee bolševike organisatsioon.

Ainsa eesti üliõpilasorganisatsioonina suutis revolutsioonilise üliõpilasmiihitsa tegevusest ka keskorganite tasemel osa võtta "Ühendus". Kuna ta astus selle sammu teiste eesti üliõpilasorganisatsioonidega nõu pidamata, siis mõisteti EÜS-is tema teguviis hukka /46/, ehkki ka selle seltsi liikmetest kuulus ligikaudu 50 üliõpilasmiihitsasse /47/. Tänu üliõpilaste suurele osale revolutsiooni läbiviimisel Tartus hoiti siin ära sandarmivalitsuse jt. politsei arhiivide hävitamine. Üliõpilased nägid ette just nende dokumentide osa tsaarivalitsuse kuritegude paljastajana.

26. märtsil eesti kodanluse poolt organiseeritud "rahvuslikust manifestatsioonist" võtsid osa kõik eesti seltsid peale "Ühenduse". Viimane oli samal päeval ametis koostöö organiseerimisega "kõigi pahempoolsete rühmadega, et ühiselt välja astuda" /48/. Vilistlastekogu abiesimehe J.Sarve soovil kuulutas selts, et "Ühenduse" liikmed toetavad põhimõtet, et iga inimene peab oma tööst elama /49/. Eestimaa Kubermangu Maanõukogu valimise ümber punkenud poliitilises võitluses osalesid ka üliõpilasseltsid. EÜS-i liikmed võtsid otseselt osa valijate määramise koosolekutest /50/ ning püüdsid maaelanikke mõjutada ka kirjanduse kaudu. Seda eelkõige "Sirvilaudades", kus kujutati Ajutise Valitsuse liikmeid "Venemaa paremate ja ausamate eestvõitlejatena", bolševikke aga "üksikute argpükside, väejooksikute, äraandjate ja saksasõbraliste ässitajatena" /51/. Et propageerida maal Ajutise Valitsuse tegevust, loodi EÜS-i algatusel Eesti Üliõpilaste Poliitilist Kihutustööd Korraldav Toimkond /52/. Üliõpilased pidid maal selgitama Veebruarirevolutsiooni mõtet ja tähtsust, selgitama sõja jätkamise vajadust, propageerima Eesti autonoomia nõuet jne. /52/. Rahvuste enesemääramise õiguse nõudmiseni loomulikult ei jõutud.

Sotsialistliku revolutsiooniga läks teadlikult kaasa vaid väike osa sotsialismi ideedest mõjustatud üliõpilasi. Ükski eesti üliõpilasorganisatsioon tervikuna selle osa sisse ei kuulunud. Heltoodut arvestades pole selles midagi üllatavat. "Üliõpilased ei oleks see, mis ta on, kui tema poliitiline rühmitumine ei vastaks kogu ühiskonna poliiti-

lisele rühmitumisele ... üliõpilaskonnas esinevad paratamatult ja vältimatult need rühmad, mis on olemas ühiskonnas." /53/ Enamik üliõpilasi, kes oli pärit jõukatest perekondadest, ei läinud kaugemale kodanlik-demokraatliku revolutsiooni nõudeist ja tõmbus tagasi.

Tartu ülikoolis 1914. aastal tegutsenud
üliõpilasorganisatsioonid /54/

(Sulgudes liikmete arv.)

Korporatsioonid: "Armenia" (12), "Estonia" (28), "Fraternitas Academica" (25), "Fraternitas Estica" (23), "Fraternitas Vigoria" (13), "Kuronja" (35), "Letonia" (39), "Livonia" (43), "Neobaltica" (28), "Polonia" (56), "Rigensis" (43), "Sakala" (24), "Teutoonia" (32), "Ugala" (10).

Eri- ja huvialased seltsid, ringid: Abistamiskassa (147), Farmatseutide Selts (302), Füüsika-Matemaatika Selts (49), Igakülgse Füüsilise Arengu Ring (28), Juristide Selts (34), Kirjanduse ja Muusika Selts (27), Kirjandusteaduslik Ring (14), Kristlik Ühing (9), Läti Farmatseutide Ühing (22), Meedikute Selts (33), Muusika ja Draama Selts (20), Poola Farmatseutide Ühing (51), Poola Usuteaduse Selts (268), Poola Üliõpilaste Vastastikuse Abistamise Kassa (99), Spordiring (56), Tartu Ülikooli Draamaring (20), Usuteaduskonna Selts (39), Vehklemisring (19), Üliõpilaste Kristlik Ühing (13), Vene Muusika Armastajate Ühing (13).

Piirkondlikud organisatsioonid: Eesti Üliõpilaste Selts (90), E.U.S. "Ühendus" (24), Gruusia Zemljatšestvo (20), Jaroslavl'i Zemljatšestvo (8), Juudi Selts (48), Kaukaasia Zemljatšestvo (14), Kostroma Zemljatšestvo (11), Kroonlinna Zemljatšestvo (20), Leedu Selts (23), Lätlaste Selts "Atauga" (33), Pihkva Zemljatšestvo (22), Poolakate Selts (46), Saraatovi Zemljatšestvo (12), "Sodružestvo" (18), Soome Zemljatšestvo (12), Taga-Kaukaasia, Armeenia Zemljatšestvo (12), Tambovi Zemljatšestvo (10), Vene Üliõpilaste Selts (36), Vologda Üliõpilaste Selts (11).

Viited

1. Must, Ü. Eesti Üliõpilaste Selts 1905. - 1917. a. Trt., 1976.
2. Sarapuu, M. Eesti Üliõpilaste Selts "Ühendus" tegevus aastail 1906. - 1940. Trt., 1973. Diplomitöö. Käsi-
kiri NSV Liidu ajaloo kateedris.
3. Soom, L. Eesti Üliõpilaste Seltsi tegevus aastail 1883.- - -
1917. Trt., 1959. Diplomitöö. Käsi- - -
loo kateedris.
4. Эрингсон Л. Тартуский университет в 1905 году. - Ученые
записки ТГУ. Тарту, 1957, вып. 56, стр. 4.
5. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), f. 402, nim. 1,
s.-ü. 338, 1728, 1841, 11692, 12042, 12043, 12740,
14644, 14645, 14670, 15131, 15969, 15979, 18157,
18484, 18485, 19862, 26249, 30719.; Личный состав
имп. Юрьевского университета 1905-1907.
6. "Üliõpilaste Leht", 1914, nr. 5, lk. 7.
7. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 3, l. 5-6.
8. KM KO F. 172, M 2:4, l. 1-6.
9. "Edasi", 1932, 3. juuni.
10. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 31, l. 50p.
11. Samas, s.-ü. 99, l. 39-48.
12. Samas, s.-ü. 31, l. 173 p.
13. Samas, l. 206 p.
14. Samas, s.-ü. 32, l. 127-129.
15. RAKA, f. 402, nim. 1, s.-ü. 20800, 22369.
16. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 32, l. 266.
17. Kull, F. Mässumehi ja boheemlasi. Mälestusi 1905. a. re-
volutsionääridest, vanglatest ja Pariisi Lesti kunst-
tiboheemkonnast. Tln., 1933, lk. 16.
18. RAKA, f. 402, nim. 1, s.-ü. 4101, 11166, 12281, 13077,
13078, 13185, 16127, 16128, 18710, 19753, 20351,
22189, 23516, 24714, 69221.; Личный состав имп. Юрь-
евского университета 1915.
19. Kull, F. Op. cit., lk. 12.
20. Samas, lk. 17 - 18.
21. Samas, lk. 24.

22. RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 11, l. 4p.
23. RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 2, l. 4.
24. Nirk, E. Kaanekukk. Tln., 1977, lk. 156.
25. Vt. viide 5, 18.
26. Muru, J. Tartu eesti korporatsioonid enne Eesti ise-
seisvumist. - Vasar, J. Tartu üliõpilaskonna ajalugu. Trt., 1932, lk. 192.
27. Бенасикъ Е. Студенчество в цифрах.С.-Петербургъ, 1909,
стр. 8.
28. RAKA, f. 325, nim. 1, s.-ü. 43, l. 2.
29. RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 7, 11, 12.
30. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 31, 32, 33, 34, 35, 69,70,
71, 152, 282; f. 1771, nim. 1, s.-ü. 7, 11, 12.
Eesti korporatsioonide liikmete nimekiri 1915. -16.
Trt., 1916. Eesti üliõpilaste ja vilistlaste ühine
nimekiri. Trt., 1915. Tabelis on arvestatud kõiki
aasta jooksul nimekirjas olnud üliõpilasi. Igal konk-
reettsel momendil oli liikmete arv väiksem.
31. "Üliõpilaste Leht", 1914, nr. 3/4, lk. 11.
32. Materjale E.U.S. "Ühenduse" (1906 - 1926) ajalooks. -
"Üliõpilasleht", 1926, 25. okt., lk. 85.
33. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 33, l. 95.
34. RAKA, f. 325, nim. 1, s.-ü. 638, l. 106, 159, 267.
35. RAKA, f. 1771, nim. 1, s.-ü. 33, l. 95.
36. Samas, s.-ü. 3, l. 15.
37. Samas, l. 17.
38. Tõnisson, J. Suur ilmasõda ja Baltimaade tulevik. -
"Sirvilauad". Trt., 1914, lk. 73-94.
39. Kruus, H. Ajakirja "Vaba Sõna" toimetamas. Peatükke mä-
lestusi 1915. - 1916. aastast. - "Keel ja Kirjandus",
1970, nr. 5, lk. 295.
40. Linde, B. "Sirvilauad". - "Tartu Päevaleht", 1914, 14.
nov.; H. Kruus. Eesti ühiskondlik mõtte 1915. aas-
tal. - "Vaba Sõna", 1915, nr. 12, lk. 313-319.
41. Vt. viide 39.
42. EÜS X Album. Trt., 1910.; "Loodus ja Inimene". Noor-Ees-
ti. Trt., 1914.
43. Kiik, H. Dr. M. Pill. Tln., 1968, lk. 20.
44. Vasar, J. Op. cit., lk. 168.

45. Niggol, H. Eesti arstiteaduslik sõnastik. EÜS Loodus-
teadlaste Osakonna Toim., 1914.
46. Luha, A. Tartu eesti üliõpilasseltsid enne Eesti ise-
seisvumist. - Vasar, J. Op. cit., lk. 182.
47. Siilivask, K. Veebruarist Oktoobrini. Tln., 1972, lk.
77.
48. Luha, A. Op. cit., lk. 182.
49. Materjale E.Ü.S. "Ühenduse" ajalooks, lk. 85.
50. RAKA, f. 1767, nim. 1, s.-ü. 251, l. 43.
51. "Sirvilauad 1918". Trt., 1917, lk. 35.
52. RAKA, f. 2466, nim. 1, s.-ü. 2, l. 1.
53. Lenin. V.I. Revolutsioonilise noorsoo ülesanded, Teosed.
7. kd. Tln., 1952, lk. 30.
54. RAKA, f. 325, nim. 1, s.-ü. 43, l. 2.

KUNSTITEADLASED TARTU ÜLIKOGLIS 1919 - 1940

M. Peil

Tartu ülikool avati uuesti 1. detsembril 1919. Võrrel-
des tsaariaegse erialade jaotusega tuli nüüd uutes tingi-
mustes õige palju muuta ja ümber korraldada, eriti rahvus-
likele humanitaarteadustele vajaliku kaalu andmiseks. Päe-
vakorda kerkis kaadriküsimus, sest paljud senistest profes-
soritest olid lahkunud, omamaist õppejõudude kaadrit ei ol-
nud aga veel kõigi erialade tarbeks. Seepärast kutsuti Tar-
tu ülikooli tööle professoreid välismaalt, kusjuures eelisi-
tati Soome ja Rootsi teadlasi kui eelarvamusevabamaid ja
demokraatlikumalt meelestatumaid. Sakslastest kardeti, et
nad liituvad siia jäänud baltlaste niigi suure leeriga.
1919. a. loodud kunstiajaloo professor jäigi sobiva õppe-
jõu puudusel esialgu täitmata. Selle ajani oli kunstiajalugu
küll ülikoolis õpetatud, kuid väga ühekülgselt - tsaariajal
töötasid Tartus mitmed silmapaistvad antiikkunsti uurijad,
seevastu "üldise (s. t. kesk- ja uuema aja) ning kodumaa
(resp. balti) kunsti tutvustamisele ja uurimisele ei pühen-

datud pea mingit tähelepanu" /1/. Antiikkunst jääb ülikooli loengukavva ka 20-ndatel aastatel, seda loevad professorid J. Bergmann, P. Baumann (Haliste) ja A. Pridik, erihariduselt antiikfiloloogid /2/. Viimane luges ka üldist arhitektuuristiilide kursust ja renessanssmaali ajalugu. Ülikool püüdes aga meie olude jaoks tõsisemat ja perspektiivsemat sihti - siin pidi kujunema keskus, mis suunaks just kodumaa kunstipärandi uurimist. Vakantse koha täitmiseks kuulutati välja konkurss, millele reageerisid Saksa ülikoolide professorid Strzygovski, Knapp, Gerstenberg, Waldhaus, 1918. a. siin juba ühe semestri töötanud Worringer ja Rootsi professor Kjellin. Teaduskonnakogu häälteenamus oli maailmakuulsa J. Strzygovski poolt, temale järgnes T.H. Kjellin /3/. Bsimene siiski keeldus Tartusse tulemast ja niisiis osutus valituks Kjellin /4/.

Tor Helge Kjellin oli sündinud 24. IV 1885 Värmlandis, õppinud Uppsala ja Lundi ülikoolis kunstiajalugu, sealhulgas Põhjamaade ehituskunsti silmapaistva tundja prof. J. Roosvali juures. 1916. a. sai ta kunstiajaloo doktoriks. Kjellin oli kodumaal avaldanud uurimusi Skåne ja Värmlandi kirikutest, reisinud mitmel pool Kesk- ja Lõuna-Euroopas ning juba töötanud Lundi ülikoolis, kus käsitles Skandinaavia kunsti, varakristlikku ja bütsantsi ehituslugu, aga ka moodsamaid kunstinähtusi /5/. Tartusse asunud, tutvustas Kjellin oma lähimat uurimistemat "Skandinaavia keskaegne kirikuehitus ja selle sidemed" juba avaloengul, mis toimus aulas 26. jaanuaril 1922 /6/. Ja siin keskendus ta huvi peagi sidemetele Baltikumi ja Rootsi ehituskunsti vahel. Tartus organiseeris ta ka ülikooli kunstiajalookabineti, esialgse asukohaga Rüütli t. 2, koondades sinna materjale - fotosid, plaane ja jooniseid - eesti kunstimälestistest.

Prof. Kjellin töötas Tartu ülikoolis 1924. a. sügismestrini. Ta pidas loenguid väga mitmel teemadel (kristliku kirikuehituse kujunemine, graafiliste kunstide ajalugu, eesti linnade kunstimälestised), viis läbi proseminare ning seminare ja praktilisi harjutusi üliõpilastega, mis seisnesid ülikooli suure graafikakogu kataloogimises /7/. Alates 1922. a. suvest korraldas ta järjekindlalt suviseid ekspeditsioone ja välitöid, kasutades üliõpilaste abi. Huvi siinsete ehitusprobleemide vastu tõi ta ka järgnevatel su-

vedel, 1925 - 1926, Eestisse ja hiljem, 1929 - 1931, ajutise õppeülesande täitjana tööle Riia Ülikooli. Eesti ainet on Kjellin käsitlenud oma Rootsis ilmunud töödes: "Die Kirche zu Karris auf Oesel und ihre Beziehungen zu Gotland" ja "Die Hallenkirchen Estlands und Gotland" (mõlemad Lundis 1928 ilmunud).

Kunstiajaloo loengutel käis palju üliõpilasi. Tolleaegse stuudiumiainetete vaba valiku puhul ei tarvitsenud aga kõik loengukuulajad kunstiajalugu peaaoneks (laudatur) valida, vaid võisid selles eksamid sooritada kui kõrvalaines - kas ulatuses approbatur või cum laude. Paljud kuulasid loenguid aga ilma eksamiteni üldse jõudmata. Väiksemas ulatuses õppisid kunstiajalugu mitmed mõne muu humanitaarala peaaoneks valinud: arheoloogid, etnograafid, üldajaloolased ja filoloogid (Harri Moora, Ferdinand Linnus jt.). Ülikooli õppekavades toodud kunstiajaloo kirjanduse valik on väga ulatuslik ja sisaldab peamiselt Saksa autorite töid 16 alajaotusest: esteetika ja kunstiteaduse meetoodika, antiikkunst, museoloogia ja muinsuskaitse, Baltikumi kunst, romaani maa-de kunst, bütsantsi, Venemaa ja islami kunst jne. /8/. Juba approbatur'i ulatuse kirjandus oli küllalt mahukas, cum laude või laudatur'i tasemel aga veel süvendatum ja rikkalikum, küündides viimases 30 000 leheküljeni. Põhikäsiraamatuks oli üliõpilastele A. Springeri "Geschichte der Kunst" viis mahukat köidet, juba antiikkunsti eeleksamiks tuli aga lisaks lugeda mitmeid monograafiaid /9/. Laudatur'ile sooritasid prof. Kjellini juures eksamid Voldemar Vaga (1926. a. magistritöö "Tartu Ülikooli arhitektid"), Elsbet Markus (Parek) (s. a. magistritöö Järvamaa keskaegsetest kirikutest) ja Helmi Saarmann (Saadre). Veel lõpetasid magistritena aastatel 1927 - 1928 Elfriede Simenson (Epp Siimo) ja Leonhard Soonberg (Leo Soonpää) /10/. V. Vaga, kõige väljakujunenud prof. Kjellini õpilastest, asus juba tudengipõlves tööle abijõuna kunstiajaloo kabinetti, mis vahepeal oli kolinud majja Lai t. 36. Professor ise aga lahkus ülikooli juurest, sest Eesti kitsad olud ja alaline rahanappus piirasid ja ahistasid ta tegevust /11/. Kuid Kjellini siin veedetud aastad ja hilisemad suveekspeditsioonid, kus ta keskaegsete kirikute kirjeldamisel ja konserveerimistöodel

üliõpilasi rakendas, olid kahtlemata oma jälje jät-
nud.

Muuseas saavad meie esimestest kunstiajaloo alal lõpe-
tajatest neil aastail ka eestikeelse kunstiajaloolase ter-
minoloogia väljaarendajad: V. Vaga, H. Saarmann ja E. Mar-
kus koostasid J.V. Veski kaasabil vastava sõnastiku, mis
trükiti Akadeemilise Kirjastusühingu poolt ja on tänini ka-
sutusel. Sama kirjastusühingu juures organiseeriti üliõpi-
laste poolt kunstiajaloo sektsioon, mis korraldas koosole-
ku- ja ettekandeõhtuid.

Juba 1922. a. asus Tartu ülikooli tööle mitmekülgne
kultuuriloolane prof. Lucien Rudrauf, kes Prantsuse Vaba-
riigi poolt finantseeritaval õppetoolil pidi siin prantsuse
kirjandust ja kultuuri tutvustama. Prof. Rudrauf pidas loen-
guid ka kujutatavast kunstist, tal oli oma aja kohta välja-
paistev värviliste diapositiivide kogu, mis ettekanded
märksa elavamaks muutis. 1923. a. II semestril käsitles ta
prantsuse romantismi ja E. Delacroix' loomingut, järgneval
poolaastal spetsiaalkursust J.D. Ingresi kohta, 1924.a. sü-
gisel aga G. Courbet'd ja realismi prantsuse kunstis /12/.
Neil teemadel korraldas ta ka seminare ja proseminare. Pä-
rast T.H. Kjellini lahkumist luges ta aastatel 1927 - 1931
ülikooli palvel ja vabade summade arvel üldist kunstiajaloo-
gu, itaalia ja Madalmaade kunsti jne. /13/. Rudraufi loen-
gid olid meie tollal õppiva noore haritlaspõlvkonna kujune-
misel soodsaks teguriks. Meile väga oluline ja perspektii-
vikas kodumaise kunsti uurimine ja spetsialistide etteval-
mistamine jäi aga pärast Kjellini lahkumist siiski unarus-
se.

Kunstiajaloo õppetool seisis vakantsena üheksa aastat.
28. V 1932. a. asus filosoofiateaduskonna kogu selle täit-
misele: trükiti vastava konkursi teadaanne palvega kandi-
daatidel avaldused esitada sama aasta detsembris. Kohale
kandideerisid professorid dr. Jan Fastenau (Emdenist) ja
dr. S. Karling (Göteborgist) /14/. Moodustati komisjon -
prof. G. Suits, prof. H. Moora ja dots. J. Vasar -, kes pi-
di tutvuma kandidaatide poolt esitatud teaduslike töödega.
Seejärel toimunud teaduskonnakogu hääletus otsustas 11 hää-
lega 12-st rootslase S. Karlingi kasuks, arvestades, et dr.

J. Fastenau teaduslik produktsioon oli väike, et ta oli kitsalt spetsialiseerunud ornamendiuriija ja tal polnud akadeemilise töö kogemusi /15/. Prof. Sten Ingvar Karling, tol ajal kõigest 27-aastane, oli aga äärmiselt paljutöötav teadlane. Karling sündis 13. I 1906 Ameerikas, õppis aastatel 1924 - 1927 Göteborgi ülikoolis ja kaitses samas 1931. a. doktorikraadi /16/. Teaduskonnakogu arvamuses kirjutati: "Dr. S. Karlingi suuremaks teoseks on väitekirj "Trädgårdskonstens historia i Sverige", soliidne uurimus Rootsi vanaaiaanduskunsti arengust, seotult kõige lähemalt arhitektuuri ajaloo" /17/. Karlingi 20 väiksemat teaduslikku artiklit olid arhitektuuri ja skulptuuri valdkonnast. Eriti hindas Eesti ülikool seda, et "Karling on juba omas väitekirjas riivanud Balti maadesse puutuvaid küsimusi ja ta teine teos ("Matthias Holl från Augsburg och hans verksamhet som arkitekt M.G. de Gardies tjänst i Sverige och Balticum", 1932) näitab autori huvi siirdumist otse meie aladele" /18/. Loodeti, et andeka ja arenemisvõimelise õpetlase Tartus olek garanteerib Kjellini poolt rajatud metoodilise suuna edasikestmise ja arengu. Dr. Karling oli enne olnud Göteborgi ülikooli dotsent, palju reisinud ja töötanud mitmete maade arhiivides. Tartus asus ta tööle 15. jaanuaril 1933 /19/, lülitudes kiiresti ülikooli teaduslikku tegevusse ja leides endale huvitava uurimisteema eesti mineviku-arhitektuuris. Eestis töötas ta 1940. a. II semestriini.

Loengutel käsitles Sten Karling väga laialdast materjali: itaalia, prantsuse ja Madalmaade 17. - 18. saj. kunsti, graafiliste kunstide ajalugu, antiikkunsti jne. Eriti hinnatavad olid tema loengud keskaegsest Põhjamaade ja eesti arhitektuurist. Proseminarides käsitles Karling eesti monumente, portreekunsti ajalugu, sisu ja vormi probleemi kunstis jne., seminarides valiti ülesandeid eesti arhitektuurist /20/. 1940. a. kirjutas tema endine õpilane. A. Tuulise: "Karling leidis oludele kohase tööviisi ja juhtis õpilasi maa tähtsamate kunstiprobleemide juurde." Uurides ise eesti ehituskunsti, esitas ta "tähtsamaid küsimusi arutlusteks harjutustel ja valgustas neid loenguil./.../ Juba esimesel Karlingi tööaastal tõusis loengukuulajate arv ja ter-

ve rida kunstiajalugu peainena õppivaid üliõpilasi said kaasa tõmmatud tegelikule uurimistööle - algas nende välja-
koolitamine prof. Karlingile omase, kindla, teaduslikult rik-
ka ja huvitava õppeviisi alusel" /21/. Karling pani võrd-
selt rõhku põhjalikule arhiivitööle ja väliuurimistele, üli-
õpilasi juhendades tutvustas ta neid võrdlev-ajaloolise
stiilikriitilise meetodiga ja praktilise konserveerimis-
restaureerimistöö kaasaegsete võtetega. Tema poolt valitud
õppekirjanduse programm oli mitmekülgne ja huvitav: soovi-
tati lugeda E. Panofskyt, J. Roosvali, H. Wölfflini, A. Rieg-
li, J. Strzygowski jne., nõuti monograafiliste uurimuste
tundmist eesti-läti ehitusloost, soome kunsti kohta jne. /22/.
Karlingi initsiatiivil loodi kunstiajaloo kabinetist kaas-
aegne uurimisinstituut, millel tekkisid kontaktid teiste
maade teadlastega. 1937. a. asutati Kunstiajaloo Instituudi
väljaannete seeria /23/.

Prof. Karlingi ajal said Tartu ülikoolis kunstiajaloo-
alase ettevalmistuse kümnekond noort teadlast. Väljapaistva
teadlasena lõpetas Armin Tuulse (varem Neumann), kes sai
1935. a. magistratunnistuse uurimuse eest "Eesti lossid,
kronoloogia ja plaanitööbid" /24/. Seejärel suunati ta õp-
pima teadusliku stipendiaadina. 1942. a. kaitses Tuulse dok-
toritöö Eesti ja Läti keskaegsete linnuste ehitusloost /25/.
Samal aastal ilmus mainitud töö "Die Burgen in Estland und
Lettland" Õpetatud Eesti Seltsi toimetiste sarjas ka trü-
kist. A. Tuulse uurimus "on jäänud tänaseni arhitektuuriaja-
loolastele põhiorientaalseks" /26/. Karlingi lahkumise järel
saigi Tuulsest tema töö jätkaja. Aastatel 1942 - 1944 asus
ta esimese eestlasena Tartu ülikooli kunstiajaloo professo-
ri kohale. Sten Karlingi õpilaste hulgas võrsus terve rida
meie vanema kunstiajaloo uurijaid, hinnatud spetsialisti-
deks kujunesid varakult Helmi Üprus, Viller Kaar ja Eila
Vende. Kunstiajaloo alal sooritasid eksamid ülemastmes veel
August Kruus, Stanislava Kelpsch, Arvo Mägi, Johan Andre,
Jaan Tarmu, Olga Paris ja Kara Vilberg /27/. Paljud loengu-
kuulajaist valisid aga kunstiajaloo profiileerivaks aineks
ja sooritasid eksamid alam- või keskastme ulatuses.

1940. aastal, kui prof. Karling Tartu ülikoolist lah-
kus, koostati arvamus tema õpetegevuse kohta. Seal märgi-

ti Sten Karlingi osa eesti kunsti ajaloo edendamisel ja
õeldi tunnustavalt tema õpilaste kohta: "Nende poolt aval-
datud teaduslikud uurimused tõendavad, et Eesti kunstitea-
dust juhib prof. S. Karlingi kujundatud koolkond, mis saab
üheks aluseks olema ka edaspidistele sammudele" /28/.

Sten Karlingi esimeseks Eestis valminud suuremaks uuri-
museks oli põhjalik monograafia Narva arhitektuuri kohta:
"Narva. Eine Baugeschichtliche Untersuchung" (Stockholm-
Tartu, 1936). Järgnesid mitmed väiksemad tööd kirikutest ja
kloostritest, rootslaste ehitusplaanidest Eestis 17. sajandil,
nagu "Zur Baugeschichte der Domkirche Tallinn" (ÕES-i
Toimetised, Tartu, 1938), "Jacob och Magnus De la Gardie
som byggherrar i Estland" (Svio-Estonica, Tartu, 1938) jt.
Kokkuvõtva tähtsusega on tema uurimus, mis lahendab juba
J. Roosvali tõstatatud ja H. Kjellini poolt käsitletud probleemi
Ojamaa mõjudest Kesk-Eesti kirikutes: "Gotland och
Estlands medeltida byggnadskonst" (Stockholm, 1939).

Arhitektuuriajaloo kõrval hakkas S. Karlingit huvitama
skulptuur. Ta käsitles hilisgooti ja renessansi kiviskulptuuri
Tallinnas, selgitas renessansi Eestisse levimise tingimusi,
siinsete meistrite loomingut: "Die Marienkapelle an
der Olaikirche in Tallinn und ihr Bildwerk" (ÕES-i Aastaraamat
1935, Tartu, 1937), "Arent Passer" (Vana Tallinn III,
1938). Järgnesid kokkuvõtlikud mahukad uurimused keskaja,
renessansi ja barokiperioodi puuskulptuuri kohta: "Holz-
schnitzerei und Tischlerkunst der Renaissance und des Barocks
in Estland" (Tartu, 1943), "Medeltida träskulptur i
Estland" (Göteborg, 1946).

A. Tuulse peamiseks huviobjektiks sai keskaja arhitektuur,
eriti kindlusearhitektuur. Ta alustas töödega Piritakloostri,
Tallinna linnuse ja Viljandi ordulinnuse kohta. Kokkuvõtva
tähtsusega on eesti arhitektuuri ajaloo mitmeid sõlmprobleeme
lahendav, erinevate välismõjude ristumist selgitav ja kohaliku
kunsti omapärale tähelepanu juhtiv artikkel "Die Kirche zu
Karja und die Wehrkirchen Saaremaas" (ÕES-i Aastaraamat
1938, Tartu, 1940). Tema doktoritööd on juba eespool mainitud.

Sõjajärgseil aastail on A. Tuulse ja S. Karlingi Stok-

holmi Ülikooli kunstiajaloo professoritena jätkanud uurimuste avaldamist Eesti kunsti kohta, mis suurelt osalt põhinevad siin kogutud materjalil. Nii näiteks üldistab S. Karling Rootsi-Eesti kunstisuhteid töös "Balticum och Sverige" (Stockholm, 1948), A. Tuulse käsitleb hiliskeskaegset kivi-skulptuuri: "Die spätmittelalterliche Steinskulptur in Estland und Lettland" (Helsinki, 1948) jne. Nad on säilitanud sidemed kunstiajaloo uurijatega Eestis, külastanud ise mitmel korral Nõukogude Eestit koos oma üliõpilastega, käinud samuti teadusliku töö tarvis Leningradis, Riias jms.

Tartu ülikooli kunstiteadlased ei tegelnud kolmekümnendail aastail üksnes vanema kunstiga. S. Karling, aga samuti A. Tuulse, V. Raam, V. Vaga jt. võtsid sõna kunstkriitikuina. V. Vaga avaldas laiale üldsusele määratud esimese eesti keeles kirjutatud "Üldise kunsti ajaloo" (Tartu, 1937) ja esimese eesti kunsti üldkäsitluse "Eesti kunst" (Tartu-Tallinn, 1940). Oluline on märkida A. Tuulse kokkuvõtlikku artiklit "Eesti osa Põhjamaade moodsa kunsti ajaloos" (EÜS-i Album, 1940).

Mõnedki kaalukad uurimused, nagu V. Raami töö tsis-tertslaste ehituskunstist Eestis ja H. Üpruse magistritöö Tartu klassitsistlikust arhitektuurist ei jõudnud trükist ilmuda, ent on leidnud kasutamist nimetatud kunstiteadlaste sõjajärgsetel aastatel ilmunud töödes.

V i i t e d

1. V. Vaga. Kunstiajalugu, Tartu Ülikool sõnas ja pildis 1919 - 1932, Tartu, 1932, lk. 78.
2. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavad 1920-1922.
3. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 23.
4. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 25.
5. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 4-10.
6. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 32.
7. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavad 1922-1924.

8. Tartu Ülikooli filosoofiateaduskonna õppekavad ja eksamite korraldus. Tartu, 1924, lk. 27 jj.
9. E. Parek. Mälestused. Käsikiri. KM KO, reg. 1964/60; 1965/109.
10. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 88, 110.
11. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 353, l. 68, 88, 110.
12. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli ettelugemiste kavad 1923 - 1924.
13. RAKA, f. 2100, nim. 26, s.-ü. 70, l. 33-49.
14. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 1.
15. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 6.
16. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 4.
17. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 6.
18. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 6-7.
19. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 110-111.
20. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli loengute ja praktiliste tööde kava 1935.
21. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 94.
22. Eesti Vabariigi Tartu Ülikooli filosoofia teaduskonna õppe- ja eksamikord ning eksaminõuded. Tartu 1939.
23. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 289, l. 92.
24. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 133, l. 7.
25. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 133, l. 15.
26. V. Raam. Armin Tuulse ssi 60 aastaseks. Almanahh "Kunst", 1967, nr. 3, lk. 50-51.
27. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 133, l. 31.
28. RAKA, f. 2100, nim. 2, s.-ü. 283, l. 92-94.

R. v. LIPHARTI ANNETATUD KUNSTIESEMETE
ÜLEAADMINE TARTU ÜLIKOOLILE

Č. Utter

Paljud isikud on kinkinud Tartu ülikoolile kunsti- või kultuuriväärtusega esemeid. Üks viimastest suurematest kingitustest anti üle 1920. a. See oli väike osa K.E. v. Lipharti kunstikogudest. Annetas tema pärija R. v. Liphart.

Sündmus leidis elavat vastukaja omaaegses kodanlikus ajakirjanduses /1/. Kuid ilmunud artiklid olid kas ebakompetentsed või tendentslikud ja kujundasid seetõttu väärataliteedi. See oli püsinud vähemal või suuremal määral tänni. RAKA-s ülikooli fondis olevad dokumendid ei aidanud küsimust selgitada, sest neis leiduvad andmed on lünklikud. Artikli autoril õnnestus selgitada, et samas arhiivis on säilinud palju ulatuslikum dokumentatsioon fondis "Hartmann-Hasselblatt zur Mühleni ja Stackelbergi advokatuuribüroo". Viie säilitusühiku dokumendid on otseselt või kaudselt seotud meid huvitava küsimusega. Kogu eespool nimetatud arhiivimaterjal võimaldab jälgida sündmuste käiku tunduvalt objektiivsemalt, kui seda kujutas omaaegne kodanlik ajakirjandus.

Raadi mõisas asunud perekond Liphartite kunstikogud ja raamatukogu olid omal ajal küllalt tuntud /2/. Kunstikogude põhiliseks loojaks oli Karl Eduard von Liphart. Ta sündis Vana-Kuuste mõisas 1808. a., sai prantsuse kasvatusel valgustusfilosoofia ideede vaimus, õppis Tartu ülikoolis vabakuulajana matemaatikat prof. Bartelsi ja meditsiini prof. Moieri juures. Tartust siirdus Liphart Königsbergi ja sealt Berliini ülikooli. Viimase lõpetas ta arstidiplomiga.

Teda sidusid ühised teaduslikud huvid või sõprussidemed paljude oma aja silmapaistvamate inimestega: N. Pirogovi, K.E. v. Baeri, P.P. Semjonov-Tjanšanski, V. Dali, vendade Schlegelite, C.F. von Rumchri, J. D. Passavant'i, C. Justi, W. Bode /3/ ja teistega. K.E. v. Liphart suri Finrenzes 1891. a.

Tartu ülikooliga olid Liphartitel tihedad sidemed. 1878. - 1879. a. kinkis K.E. v. Liphart Tartu ülikooli raamatukogule üle 400 meditsiinialase, loodus- ja majandusteadusliku raamatu /4/. Professoritele oli Raadi mõisa raamatukogu ja kunstikogu avatud laupäeviti. Käesoleva sajandi algul laiendati kogule juurdepääsu /5/.

Mõisa varade viimane pärija E. v. Liphart lahkus 1917. a. lõpul Eestist, kohutatuna revolutsioonisündmustest. Oktoobrirevolutsiooni võit Eestis püsis üürikest aega. 1918. a. märtsist kuni novembrini võimutsesid siin Saksa okupandid. Sel ajal arvatakse viidi Eestist välja Raadi mõisa kunstikogu väärtuslikum osa.

Riia lepingu põhjal läks võim Eestis 19. novembril 1918. a. kodanliku Ajutise Valitsuse kätte. Kuid juba kümne päeva pärast kuulutati välja Eesti Tööraha Kommuun. Kunstiküsimuste lahendamisel oli kommuuni periood viljakas. Lühikese ajavahemiku vältel tegi kommuun ära suure töö kultuuriküsimuste lahendamisel ja kunstikaitse alal. Kommuuni Lõuna-Eesti kunstikaitse toimikond pööras erilist tähelepanu Raadi mõisa kogudele.

1919. a. haaras välismaise interventsiooni abiga võimu kodanlus. 1920. a. sõlmiti kodanliku Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel rahuleping. Seega poliitiline olukord stabiliseerus.

Pärast kodanliku valitsuse võimuletulekut hakkasid paljud endised mõisnikud taotlema luba oma kunstivarade Eestist väljaviimiseks. Nende hulgas ka R. v. Liphart. Luba oli vajalik seetõttu, et kehtis väljavedamise keeld.

Juba 1919. a. algul oli R. v. Liphart pöördunud advokaat W. Hartmanni poole, et saada informatsiooni oma kunstikogude olukorrast /6/. Pinna sondeerimine Raadi mõisa kunstikogude väljaviimiseks algas 1919. a. lõpul. Oma kirjas 17. detsembrist 1919. a. teatas R. v. Liphart, et ta on valmis kinkima noorele vabariigile maale /7/. Ametlik taotlus esitati 27. jaanuaril 1920. a. Avalduses märgitakse muuhulgas: "Olevad seadused keelavad kunsti ehk kultuuriväärtuslike asjade väljavedu, sellel õigel motiivil, et Eesti Vabariigis võrdlemisi vähe sarnaseid asju on, ja et sellepärast rahvahariduse huvides oleks kunsti- ja kultuuriväärtusi alal hoida ja rahvale võimalikult kättesaadavaks teha. Just sellele püüdele on mul õnnelik võimalus suurel määral vastu tulla, oma volitaja nimel teatades, et väljaveo luba andmise puhul minu volitaja valmis on Eesti Vabariigi omanduseks kinkima väljapaistvaid, nii maali, kui skulptuuri teoseid, väärtuslikke raamatuid, mööblid jne., mis aluse võiksid moodustada Riigimuseumile, mis igapähele ja igal ajal kättesaadav oleks" /8/.

Nagu kirjast nähtub, pakkus R. v. Lipharti volinik advokaat W. Hartmann väljaveo loa eest ametlikuks pistiseks osa kogust. Valitsus asus asja arutama. On säilinud haridusministeeriumi dateerimata ettekanne vabariigi valitsuse-

le, kus märgitakse, et Lipharti kogu väljaveoks loa andmine tähendaks seaduse tühistamist, millega oli keelatud kunstiteoste väljavedu. Samas aga juhitakse tähelepanu ka eramandi õigusele. Kunstiteosed soovitatakse omandada riigile ostu teel /9/.

Ilmselt lähtusid sellest küllalt põhjalikust ja argumenteeritud arvamusest oma nõupidamisel 22. aprillil 1920.a. valitsuse liikmed peaminister J. Tõnisson ja kohtuminister J. Jaakson. Otsustati, et kingituse vastuvõtmine on küll ahvatlev, kuid kaotatav osa kunstikogudest on suurem ja seetõttu kingist loobuda otstarbekam. R. v. Liphartil lubati teoseid müüa, kuid mitte Eesti piiridest välja viia /10/.

Esimene eitav vastus ei heidutanud Hartmanni. Ta jättis selle otsekui tähele panemata ja tegutses rahulikult edasi, esitades valitsusele 24. aprillil 1920. a. uue avalduse. Taas rõhutatakse kingi võimalust ja täpsustatakse kingi saaja. Selleks pidi osutama Tartu ülikool. Lisaks kunstiteostele olid kingi koosseisu lülitatud ka mõisahoone ja mõisasüdamiku maad /11/.

Paralleelselt ametlike avalduste esitamisele organiseeriti nähtavasti ka telgitaguseid kanaleid mööda küsimuse positiivset lahendust. Ühest säilinud erakirjast nähtub, et loodi kontakt Ameerika konsuliga Tallinnas. Temalt loodeti abistavat kätt ametiasutustega asjaajamises /12/. Taanist saabus kohale ka teine volinik - advokaat Ch. Ingwersen.

Valitsus ei lasknud seekord lahendust kaua oodata. Juuba 26. aprillil 1920. a. asusid asja uuesti arutama peaminister J. Tõnisson, kohtuminister J. Jaakson ja haridusministri esindaja J. Kompus. Seekordne komisjoni otsus oli soostuv. Anti põhimõtteline nõusolek kingi vastuvõtmiseks ja ülejäänud kollektiooni väljaviimiseks /13/. See valitsuse otsus tähendas kunstiväärtuste väljaveo keelu rikkumist ja oli tüüpiline näide kodanlike valitsustegelaste müüdavusest.

Saavutatud edu tiivustas ilmselt samu meetodeid kasutama ka teises samaaegselt lahendusel olevas küsimuses. Tartu garnisoni erisõjaväeosa oli Raadi järvest üles tõstnud 6 veekindlalt suletud kasti, mis sisaldasid üle 1500

pronks- ja hõbeeseme ning mõned skulptuurid /14/. Nähtavasti eraldati ka sellest varast mingi osa kingiks kodanlikele valitsustegelastele mõistva suhtumise tasuks.

31. mail 1920. a. toimus ülikooli nõukogu saalis järjekordne koosolek varade väljaveo ja kingi küsimuses. Koosolekut juhatas haridusminister K. Treffner. Kohal olid ülikooli rektor prof. H. Koppel ja Lipharti volinikud, advokaadid Ch. Ingwersen Taanist ning W. Hartmann Tartust.

Koosolek otsustas, et kink peaks moodustama umbes 30 % kohalolevaist kunstivaradest, ning määras alakomisjoni kingi lõplikuks valikuks. Uue komisjoni koosseisu nimetati haridusministeeriumi kunstiosakonna juhataja J. Kompus ja kunstnikud K. Mägi ning A. Tassa /15/.

Lõpuks, 3. juunil 1920. a. saabus Eesti Vabariigi asjadevalitsejalt kauaoodatud teade, et 2. juunil võttis vabariigi valitsus vastu R. v. Lipharti kingituse ja lubas selle eest tollita välja vedada kõik Raadi mõisa kunstikogud, raamatukogu, mööbli ja majapidamiskraami, välja arvatud kinkenimekirjades märgitud esemed. Ühtlasi kinnitas valitsus ka kinkenimekirjad, mis oli koostanud eelnimetatud alamkomisjon /16/. Seega oli R. v. Lipharti kingi vastuvõtmise ja Tartu ülikoolile üleandmise küsimus põhimõtteliselt otsustatud. Jäi üle ainult kingi praktiline korrastamine ja adressaadile kättetoimetamine.

Kingi vastuvõtu vormistamine algas 6. juunil 1920. a. Sel päeval kirjutasi K. Mägi ja A. Tassa alla gravüüride ning joonistuste vastuvõtu aktile /17/. Järgmisel päeval, s. o. 7. juunil kirjutati alla maalide, ühe osa skulptuuride ja ühe osa kunstipärase mööbli ning portselani vastuvõtu aktile. Ülikooli esindas rektor prof. H. Koppel, R. v. Liphartit esindas kingi üleandjana advokaat W. Hartmann /18/. Mõisahoone, kõigi skulptuuride ja kogu mööbli lõplik vastuvõtmine toimus alles 29. septembril 1920. a. /19/. Raamatukogu vastuvõtu aktidele allakirjutamine toimus veelgi hiljem.

Ülejäänud osa Raadi mõisa kunstikogudest, kunstipärane mööbel, raamatukogu ja muud esemed viidi Tartust ära 8. juunil 1920. a. ll raudteevagunis.

Kinkenimekirjade kohaselt, mis nähtavasti ei olnud

eriti pedantse täpsusega koostatud, sai ülikool järgmised varad:

skulptuure	117 eset
mööblit	74 "
portselani	69 "
maale	41 "
gravüüre ja joonistusi	757 üksiklehte.

Seega koosnes kink 1058 esemest, millele lisandus mõnituhat lehte reprodutseerivat graafikat, umbes kakskümmend tuhat raamatut /20/ ja mõisahoone. Eraldi kinkevara moodustasid mõisa põllumajanduslik inventar, abiettevõtted ja loomad /21/.

Kingi vastuvõtu vormistamisega lahendati küsimuse ametlik osa. Paralleelselt pidi mõtlema ka asja praktilisele küljele - kuhu esemed paigutada, kuidas neid hooldada ja kasutada. Nende küsimustega tegeldi juba 1920. a. kevadel. 11. märtsil toimus "Pallases" koosolek, kus otsustati esemete paigutamine nende endisesse asukohta, Raadi mõisa hoonesse. Sinna taheti luua vana kunsti muuseum ja kunstiajaloo raamatukogu /22/. Loodav asutus pidi saama ülikooli õppebaasiks. 21. aprillil kinnitas ülikooli nõukogu "Pallase" koosoleku otsuse /23/.

Küsimuse praktiline lahendus viibis. Esemed asusid Raadil, ülikooli peahoones ja kunstiühingus "Pallas" /24/. Sügisel arutati küsimust ülikooli nõukogus. Oma arvamuse esitasid ülikooli administratsioon ja erialaspetsialistina prof. Bergmann. Administratsioon soovitas jääda põhimõtteliselt kevadise otsuse juurde. Loodav muuseum pidi kuuluma ülikoolile ja rahuldama nii õppetöö kui ka kunstihuviliste vajadusi /25/. Prof. Bergmann arvas, et ülikoolil on juba üks muuseum (praegune klassikalise muinasteaduse muuseum) ja kahte ülal pidada läheb kulukaks. Samuti arvas ta, et õppetööks piisab reproduktsioonidest, originaalteoste kasutamine pole vajalik /26/.

21. aprillil 1921. a. pöördus ülikooli poole Eesti Rahva Muuseum, et talle deponeeritaks kõik Raadi mõisa kogu ja antaks kasutada mõisahoone /27/. 20. oktoobril 1922. a. toimus ülikooli valitsuse lõplik arutelu, kus otsustati ettepanek vastu võtta /28/.

Kunstiesemed, mis kuulusid deponeerimisele, olid oma väärtuselt erinevad. Antud töö raames ei ole võimalik seda probleemi üksikasjalikult analüüsida. Mainigem ainult paari fakti. 1920. a. oli ülikooli antiikkunstikogus üle 300 kiptõmmise. Kingi näol lisandus üks kolmandik senistest aradest. Osa maalidest olid vanade meistrite tööde koo-
piad. Tõeliseks rariteediks originaalteoste hulgas oli XV saj. keskelt pärinev Lichtensteini lossi meistri "Templisse toomine". Üksnes ainult selle maali tõttu väärinuks kink tõsist tähelepanu. Gravüüride loetelu viiks pikale. Piisab märkimaks A. Pollajuolo XV saj. lõpust pärinevat vaselõiget "Gladiaatorid", mis on suureks graafiliseks harulduseks.

R. v. Lipharti poolt kingitud kunstivarad olid suurepäraseks täienduseks olemasolevaile kogudele. Ülikooli senise ajaloo vältel avanes esmakordselt võimalus luua õppetööks vajalik muuseum suurepärastes ruumides. See võimalus ei realiseerunud tolleaegse ülikooli administratsiooni vähese perspektiivitunde ja kodanliku valitsuse piiratud hariduspoliitika tõttu.

V i i t e d

1. "Päevaleht", 1920, 8. juuni; "Tallinna Teataja", 1920, 10. juuni; "Postimees", 1931, 25. märts; "Politiken", 1920, 9., 10. ja 14. november.
2. Baedeker, K. Rußland, Handbuch für Reisende. Lpz.-Berlin, 1912; Bode, W. Eine Marmorkopie Michelangelo's nach dem antiken cameo mit Apollo und Marsyas. Jahrbuch der K. Preussischen Kunstsammlungen. B. XIII, H. 3. Berlin, 1891; Grass, A. Schloß Ratshof und die Galerie von Liphart. Heimatstimmen. Ein baltisches Jahrbuch. Reval, 1906; Holst, N. Italienische Kunst in balten-deutschen Sammlungen. Quellen und Forschungen zur baltischen Geschichte, II. Posen, 1942; Lugt, F. Les Marques de Collections. I, II. La Haye, 1924; 1956; Neumann, W. Aus baltischen Gemäldesammlungen. Zeitschrift für bildende Kunst, XI. Lpz.-Berlin, 1900.

3. Пирогов Н.И. Вопросы жизни. - Собрание сочинений. Т. 8, М., 1962; Bode, W. Mein Leben, I. Berlin, 1930; Justi, C. Briefe aus Italien. Bonn, 1922; Schack, A.F. Karl Eduard v. Liphart. Perspektiven. Vermischte Schriften, I. Stuttgart-Lpz., 1894.
4. Accessions-Schnurbuch der Universitäts-Bibliothek, Bd. 10, 1877 - 1883. - TRÜ Teaduslik Raamatukogu. Kä-sikirjade osakond.
5. Grass, A. Schloß Ratshof..., S. 592; Grabar, V. Vee-rand sajandit Tartu ülikoolis.- TRÜ toimetised, vi-hik 35. Tartu, 1954.
6. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), f. 1163, nim. 1, s.-ü. 158, l. 15.
7. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 158, l. 46.
8. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 5.
9. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 22, 23.
10. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 33.
11. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 9.
12. RAKA, f. nim. 1, s.-ü. 157, l. 39.
13. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 34.
14. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 1, 2, 3, 4; s.-ü. 155, l. 9.
15. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 246, l. 124.
16. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 464, l. 28.
17. RAKA, f. 1163, nim. 1, s.-ü. 157, l. 40, 68.
18. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 464, l. 26.
19. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 246, l. 125, 126.
20. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 464, l. 38.
21. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 366, l. 72.
22. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 330, l. 7; nim. 4, s.-ü. 419, l. 10, 12.
23. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 330, l. 7.
24. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 464, l. 36; nim. 6, s.-ü. 330, l. 6.
25. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 129, l. 1.
26. RAKA, f. 2100, nim. 5, s.-ü. 419, l. 9.
27. RAKA, f. 2100, nim. 6, s.-ü. 246, l. 22.
28. RAKA, f. 2100, nim. 4, s.-ü. 464, l. 1.

TRÜ AJALOO-OSAKONNA NÕUKOGULIKUKS KUJUNEMINE

1944 - 1946.

MÄLESTUSKILDE JA MÕTISKLUSI

H. Moosberg

EKP kutsel /1/ jõudsin Tomskist Eestisse 1945.a. veebruaris /2/. Mind suunati tööle TRÜ-sse. Eduard Päll (tollal EKP Keskkomitee propagandaala sekretär) märkis minuga vesteldes, et TRÜ oli saksa okupatsiooni ajal nii majanduslikult kui ka teaduse ja eriti ideoloogia alal raskesti kannatada saanud. "Me alustasime õppetööd," mainis ta edasi, "kuid tuleb väga palju tööd teha ja pingutada, et TRÜ-st saaks tõeline nõukogude ülikool." Mõistsin, et minule langeb vajalik ja huvitav töö ajaloo-osakonnas. Entusiasmi ja tahtejõudu oli mul külluses, ammutasin neid Nõukogude armee grandioossetest võitudest Suures Isamaasõjas.

Kui Tartusse jõudsin, nägin oma silmaga tohutuid purustusi, varemeid ja rususid linnas. Esiteks sain mõneks päevaks peavarju hotellis "Park", kuid seal hoiatati, et ülikool peab andma korteri. Saingi korteri, kuid ilma uste ja akendeta. Majandusosakonna abiga sain korterile Tähtvere linnaosas aknad ette. Märts oli tollel aastal väga külm, ostsin turult koorma puid, mis osutusid küll tooreteks, aga natuke sooja andsid ikka. Tütred sain kooli ja töö ülikoolis algas. Rektor prof. A. Koort määras mind 1945. a. 1. märtsist ajaloo-osakonna NSV Liidu ajaloo dotsendiks, kuid koormust tuli mul võtta marksismi-leninismi kateedrist, kuna seal oli õppejõududest suur puudus. Selle aine õpetamine oli tollal eriti tähtis, sest noorte teadvus oli tugevasti mürgitatud natsionalismi ja antisovetismi teooriate ja laimuga, mida levitasid siin sõja ajal saksa fašistid ja eriti nende eestlastest teenrid.

Marksismi-leninismi aluste kursust loeti tollal kogu ülikoolile kahes voorus. Esimesele ja teisele kursusele pidas loenguid kateedri juhataja V. Reiman, vanematele kursustele luges L. Roots.

Minul tuli pidada konsultatsioone. Esimesed üliõpilased, kellega kokku puutusin, olid farmatseudid ja hambaars-

tid. Neid oli vaja ette valmistada arvestuseks. Kogesin kohe, kui vähe ja moonutatult teadsid tollal üliõpilased NSV Liidust üldse ja marksismi-leninismi teooriast eriti. Püüdsin üliõpilastega vestelda, kuid neid oli võimatu kõnelema panna, nad piirdusid tavaliselt küsimuste esitamisega. Viimased olid tihti naiivsed ja mõnigi kord provokatsioonilise maiguga. Tundus, et üliõpilaste hulgas oli ka neid, kes lääne propaganda mõjul ei uskunud NSV Liidu võidusse Suures Isamaasõjas ja sotsialismi ülesehitamise võimalustesse. Meie, kommunistid, ei väsinud selgitustööd tegemast.

Rööbiti õppetööga marksismi-leninismi aluste kateedri liinis hakkasin kohe tutvunema ajaloo-osakonna tegevusega /3/. Rida õppejõude, kes töötasid enne Suurt Isamaasõda, mõned neist ka okupatsiooni ajal, jätkasid õppetööd juba nõukogude ülikoolis - P. Tarvel /4/, R. Kleis /5/, V. Vaga /6/, A. Vassar /7/, H. Moora /8/ ja H. Rebane /9/. Õppejõududeks olid kutsutud ja määratud ka keskkooli ajalooõpetajad J. Konks ja J. Madisson. Novembri alguseks moodustati ka ajaloo-osakonna kuus kateedrit ja fikseeriti neis töötavad õppejõud: 1) NSV Liidu ajalugu - dotsent R. Kleis (juhataja) ja J. Konks; 2) üldine ajalugu - prof. P. Tarvel (juhataja) ja dots. J. Madisson; 3) Eesti ajalugu - prof. H. Kruus (juhataja), dotsendid A. Vassar ja H. Rebane; 4) kunstiajalugu - prof. V. Vaga (juhataja), hiljem tuli kateedrisse assistendiks N. Raid; 5) arheoloogia - prof. H. Moora (juhataja), hiljem tuli assistendiks M. Schmiedehelm, ning 6) bibliograafia - F. Puksoo. Etnograafia alal ei leitudki tollal ühtegi õppejõudu.

1945. a. oktoobris jõudis Tartusse E. Ertis /10/. Tema määrati klassikalise filoloogia kateedri assistendiks, kuid ta töötas ka ajaloo-osakonnas.

Ruumidega oli väga suur kitsikus, talve tulek raskendas olukorda veelgi. Külma kippus kallale - kuid töö käis. Esimene ühine ajaloo-osakonna kateedrite õppejõudude koosolek toimus 1944. a. 8. novembril klassikalise filoloogia kateedri ruumes, protokollis J. Madisson /11/. Dekaan P. Tarvel informeeris: "TRÜ avaaktus toimub 17. novembril. Üliõpilased kutsutakse kokku 18. novembril osakonniti ning loengud algavad 20. novembril."

Aktuaalne küsimus oli õppeplaanide koostamine, kuid selleks ei olnud tollal veel küllalt materjali. Määrati enam-vähem kindlaks iga õppejõu aine, mida ta hakkab lugema, näiteks R. Kleis hakkas lugema NSV Liidu ajalugu ajaloolastele, J. Konks aga NSV Liidu ajalugu mitteaajaloolastele. Kuna ei olnud veel teada, kui palju tuleb vanemate kursuste üliõpilasi, siis vahetati mõtteid selle kohta, mida üks või teine õppejõud võiks lugeda erikursustena ning vajadusest koostada neile üleminekuplaane.

R. Kleis tõstis üles küsimuse ajaloo kabineti vajadusest, mainides, et nii on väga raske töötada. R. Kleis võttis selle muretsemise enda peale, kuid kulus veel palju aega, enne kui ajaloo-osakond sai enaale ulualuse. Mitmed järgmised koosolekud toimusid P. Tarveli ja R. Kleisi korras.

Vahepeal saadi NSV Liidus kehtiv õppeplan nelja-aastase õppeajaga /12/. Seda arutati ja kohandati TRÜ tingimustele. Eriti tuli arvestada, et esimene õppeaasta TRÜ-s oli kaks kuud lühem kui teistes ülikoolides. Otsustati plan vastu võtta.

Tõsiseks probleemiks kujunes kirjanduse puudumine õpetööks ettevalmistumisel, isiklikud raamatukogud olid paljudel sõjakeerises hävinud, pearaamatukogu fondid polnud veel kõik tagasi toodud ja korrastatud. Nõukogude Liidust oodatud kirjandus ei jõudnud veel kohale. Paluti abi rektoradilt, et ta korraldaks kirjanduse müümist õppejõududele. Hakati organiseerima õpikute tõlkimist. Tuli arvestada, et tollal oli vene keele oskamatus üliõpilaste hulgas üldine. Neid üliõpilasi, kes tulid armeest või olid Suurest Isamaasõjast osa võtnud, oli ajaloo-osakonnas vähe ja needki lõpetasid hiljem eksternina.

Korduvalt arutatakse vanemate kursuste üliõpilaste tööd, individuaalplaan ning seda, mis ained tuleb ära jätta. Võeti vastu otsus, et mõnedel üliõpilastel võib ära jätta NSV Liidu ajaloo /13/.

Dekaanide nõupidamisel arutati ka ajaloo-osakonna õppeplani ja kiideti see üldiselt heaks, kuid soovitati tingimata täiendada seda plaani arhivaaride ettevalmistamisega, kellest oli meie vabariigis suur puudus /14/.

Viiakse sisse uus õppeaine - Idamaade ajalugu /15/, õppeülesande täitjaks määrati Uku Maasing /16/.

Juba 1945. a. jaanuari algul nõudis rektoraat teadusliku uurimistöö plaane. Kateeder arutas seda küsimust ning otsustas, et teadusliku töö plaani tuleb eeskätt võtta õpikute koostamine ja tõlkimine. Tuli kaalumisele dekaanide nõupidamise ettepanek lülitada teadusliku töö plaani Põh-jamaade ajalugu.

Dekaanide nõupidamine töötas väga aktiivselt, tegi tösi-seid korrektiive kateedrite otsuste kohta. Nii näiteks kui ajaloo-osakonna kateedrite koosolek otsustas NSV Liidu ajaloo eksami osal üliõpilastest ära jätta, siis dekaanide nõupidamine ei nõustunud sellega. Kateeder oli kohustatud organiseerima neile üliõpilastele 10-tunnise loengusarja, mis pidi toimuma pühapäeviti kella 10 - 12-ni, lugema hakasid J. Konks ja R. Kleis.

1945. a. veebruaris hakati kateedris tegelema juba teaduslike kraadide ümberatesteerimisega /17/.

Rektoraat pani ette organiseerida aspirantuur; osakon-na koosolek arutas seda, kuid ei leidnud veel vastavat kandidaati.

Mina võtsin esmakordselt ajaloo-osakonna kateedrite liikmena koosolekust osa 14. märtsil 1945. a. ajaloo-keele-teaduskonna dekanaadi ruumis (Ülikooli 44). P. Tarvel teatas koosolijaile, et olen esitatud NSV Liidu ajaloo dotsendiks. Esimese küsimusena arutati õppeala prorektori H. Habermani ringkirja selle kohta, et ülikooli juures on asutatud lektorium, kus hakatakse korraldama populaarteaduslike loenguid, teaduskonnad esitavad loengute teemad, esinejate nimed ja loengu valmimise tähtaja. P. Tarvel näitas eeskujuga, esitas kateedri poolt kuus teemat. Ise ta oli valmis lugema neljaloengulist seeriat Prantsuse revolutsiooni kohta, samuti teemadel "Pariisi Kommuun töölisvalitsusena", "Friedrich Engelsi osa töölisliikumises" ja "Friedrich Engels ajaloolasena". Esimesed loengud võis ta lugeda kohe ühe nädala etteteatamisega, teised pidid valmima 1945. a. 15. septembriks. J. Madisson andis teemaks "Pärisorjuse kujunemine ja areng Lääne-Euroopas" ja "Saksa tung itta sa-jandite kestel".

NSV Liidu ajaloo kateedris andis R. Kleis kaks loenguteemat: "Vene ja eesti rahva ajalooline sõprus" ja "Aleksander Nevski võitlus Rootsi-Soome ja Saksa agressiooni vastu XIII sajandil", J. Konks ühe teema: "Peeter I - vene elu uuendaja". Eesti ajaloo esitasid A. Vassar kaks loengut muistsest vabadusvõitlusest, H. Moora kolm loengut esiajaloolisest ajast. Nagu näeme, olid kõik loengud vanemast ajaloo ajast. See oli tingitud sellest, et võeti küsimused, mis olid õppejõududel juba läbi töötatud. V. Vaga esitas kunstiajaloo alalt teema "Vene kunstnik Ilja Repin". Ka mina pidin andma teemad. Tomaskis töötades koostasid ja lugesin populaarteaduslikke loenguid teemadel "Vene väepealikud Kutuzov ja Suworov", samuti "Vene rahvusliku riigi kujunemine XV sajandil". Kuna ma uusi loenguid suure koormuse tõttu ei jõudnud ette valmistada, siis nimetasin neid ja koosolek võttis vastu. R. Kleis esitas veel mõned huvitavad ja vajalikud teemad, nagu "Momente vene revolutsioonilise liikumise ajaloo XIX sajandil", "Nõukogude patriotismi ja rahvusküsimuse marksistlik käsitus", kuid keegi neid teemasid ei võtnud. Mina ei saanud neid samuti võtta, sest mul polnud aega ette valmistada. Kokku esitati 23 loenguteemat.

Sellel koosolekul arutati kevadsemestri õppeplaani. Et vanematel kursustel oli vähe üliõpilasi, siis ei loetud erikursusi, mitmeid kursusi tuli konsultatsioonidega läbi võtta.

Võtsin arutlusest osa ja tegin ettepaneku, et võetaks kaalumisele ka küsimus loengute korraldamisest vene keeles Eesti uue ajaloolise arengu ja eesti kultuuri tutvustamiseks vene sõjaväeosadele ja teistele töötajatele, kes on pärit mujalt Nõukogude Liidust ja kes ei oska eesti keelt ega tunne kohalikke olusid. Sellele ei reageeritud tollal ega ka hiljem, ei tea, kas õppejõudude suurest ülekoormatusest või muudel minule teadmata põhjustel.

1945. a. 20. märtsil arutatakse vastuseks teadusala prorektori sm. K. Taevi ringkirjale ajaloo-osakonna teadusliku töö plaani korrigeerimist /19/. Nii nagu varem märgitud, olid ja jäid suuremal osal õppejõududest plaani õpikute koostamine, tõlgete redigeerimine ja toimetamine (P. Tarev, J. Madisson, R. Kleis ja J. Konks). H. Rebasel oli

alustatud materjalide kogumist Oktoobrirevolutsiooni kohta Eestis. Ka mina nimetasin oma populaarteadusliku raamatukese, mille kohta olin kogunud pikemat aega materjali: "Abielu ja perekond enne ja nüüd". Kirjutama ei olnud ma veel hakanud, sest sõja ajal oli see täiesti võimatu. Lootsin selle valmis kirjutada 1945. aasta suvel ja esitada 1. septembriks, kuid juuni ja osalt juulikuul kulus MSV Liidu ajaloo lugemiseks ajalooõpetajatele ja osa augustist teaduslikuks komanderinguks Moskvasse ja Leningradi, mistõttu minul, nagu teistelgi jäi teadusliku töö plaan täitmata.

9. aprillil 1945. a. oli esimene prof. H. Moora loengu ühiskuulamine. Pärast loengu sisulise ja meetoodilise külje analüüsi tehti otsus, et loeng on õnnestunud ja soovitati ka teistel õppejõududel ette valmistada loengute ühiskuulamiseks /20/. Esimese ja teise õppeaasta kestel kuulati umbes kaks loengut semestris /21/.

Raskemaid punkte ajaloo-osakonna õppejõudude koosseadete päevakorras oli programmide koostamine. Esialgset viisandid olid väga primitiivsed, mõningate küsimuste loetelud. Näiteks kui arutati eesti kunsti ajaloo programmi, siis tuli minul märkida, et programmis tuleks rohkem välja tõsta marksistlikku käsitlust ja meetoodikat /22/. Ka Eesti ajaloo programm tuli nüüd esmakordselt välja töötada. Seda tegid A. Vassar ja H. Rebane. Programmi arutati põhjalikult, kohal oli ka H. Kruus, kes tegi ettepaneku pärast projekti parandamist saata see temale läbivaatamiseks /23/, mis hiljem ka tehti.

Palju tähelepanu osutati ajaloo õpetamisele üldhariduskoolides. Programmid ja osalt ka õpikud koostati TRÜ ajaloo kateedrites. Ajalooõpetajatele organiseeriti suvekursused. Nende kursuste plaan nägi ette 150 tundi loenguid, sellest 50 tundi poliithariduse alal, 50 tundi MSV Liidu ajaloole ja 50 tundi Eesti ajaloole /24/. Minule oli see esimene õppeülesanne TRÜ NSV Liidu ajaloo kateedri poolt. Püüdsin suuremat tähelepanu pöörata NSV Liidu ajaloo sõlmpunktidele, eriti Suurele Sotsialistlikule Oktoobrirevolutsioonile, sotsialismi ülesehitamisele, nõukogude kultuuri arengule. Õpetajatega kujunes vahetu kontakt, mida soodustas vestluste kasutamine rõõbiti loengutega. Mõned

õpetajad imestasid, et võisin nii emotsionaalselt ajaloolist materjali edasi anda. Ma mõistsin, et pean kummutama need väärkontseptsioonid, mida õpetajatele on sisendatud nii kodanliku diktatuuri kui fašistliku okupatsiooni ajal, ja näitama tõetruud tegelikkust Nõukogude Liidu rahvaste ülesehitavast tööst alates Oktoobrirevolutsiooni võidust kuni tänapäevani.

1945. a. juuni algul, kui P. Tarvel ülikoolist minetati, sai R. Kleis ajaloo-keeleteaduskonna dekaaniks ning jäi endiselt NSV Liidu ajaloo kateedri juhatajaks. Üldise ajaloo kateedri juhatajaks sai J. Madisson. Tööd ja raskusi oli palju, kavatseti teha rohkem kui jõuti. Nii näiteks planeeriti suve alguseks läbi viia teaduslik konverents, arutati korduvalt konverentsi ettekannete teemasid, kuid keegi ei jõudnud ettekandeid kirjutada.

Juunis pöördus minu poole Eesti NSV Raadiokomitee palvega koostada 10 raadioloengu kava (à 12 minutit) Eesti ajaloo vene keeles. Koostasid kava, see arutati kateedris läbi ning kiideti heaks. Mina pidin lugema Eesti ajaloo vanemat osa, H. Rebane XVIII ja XIX sajandit kuni 1918. aastani ja H. Kruus aastaid 1918 - 1940 /25/. On jäänud meelde, et kogu seda kava me täita ei jõudnud.

Juunikuu teisel poolel toimus Tallinnas Hariduse Rahvakomissariaadi poolt korraldatud nõupidamine, kus võeti vastu otsus koostada Eesti ajaloo õpik keskkooli XI klassile. See ülesanne pandi TRÜ Eesti ajaloo kateedri liikmetele. Kateedri ühisel koosolekul arutati seda ning moodustati autorite kollektiiv (H. Kruus, H. Moora, A. Vassar, J. Konks ja R. Kleis), kes pidid esitama projekti igaüks õpiku oma osa kohta 1945. a. 1. septembriks /26/. Kahjuks töö õpiku kallal hakkas venima, möödusid aastad, enne kui juba teiste autorite poolt koostati ühekõiteline Eesti NSV ajalugu (ilmus 1952. a.) ja selle järel juba kooliõpikud.

Et teadusliku töö planeerimine oli tolle aja tingimustes raske ja keeruline ülesanne, siis otsustasid ajaloo kateedrid põhjalikumalt läbi arutada ja isegi tõlkida eesti keelde akadeemik V. Volgini artikli "Teadusliku töö perspektiivplaani koostamine" /26/. See oli väga tähtis üritus, mis andis TRÜ ajaloolastele tõsise tõuke nõukogude ajaloo-

teaduse metodoloogiliste ja metoodiliste aluste omandamiseks. Arutelu toimus 7. juulil 1945. a., J. Madisson refereeris V. Volgini artikli peamised seisukohad. Elavates läbirääkimistes fikseeriti probleemid ja teemad, mida eesti kodanlik historiograafia seni polnud mõistnud näha, näiteks: tööstuse, põllumajanduse, linnade ajalugu, ühiskondlike klasside ajalugu jt. Arutelust oli suur kasu hilisemate perspektiivplaanide koostamisel nii TRÜ-s kui ka Eesti NSV TA Ajaloo Instituudis.

Rööbiti õppetööga tuli täita parteiorganisatsiooni ülesandeid. Viimane oli ülikoolis 1944. a. väga väike, kuid hakkas kohe eesotsas Liidia Rootsiga juhtivat osa etendama /27/. Kui jõudsin Tartusse, oli parteiorganisatsioonis vähem kui kümme liiget, nendest ajaloo-keeleteaduskonnas kaks liiget. Tollal moodustati üleülikoolilised õppejõudude seminarid. Mina juhatasin 1945. a. kevadsemestril nooremate õppejõudude seminari, vanemate õppejõudude rühma juhatas V. Reiman, koostasime kavad ja arutasime need parteiorganisatsioonis läbi. Seminaris käsitleti marksismi-leninismi küsimusi. Meie kommunistid mõistsid, kui tähtis oli poliithariduslik töö õppejõududega, eriti nendega, kes olid oma ideoloogilised ja teaduslikud veendumused omandanud kodanlikus Eestis ning okupatsiooniaastail. Nõukogude valitsus ja Kommunistlik Partei usaldasid neile nõukoguliku kaadri kasvatamise, selleks pidid nad aga omandama marksistlik-leninliku metodoloogia.

Minule oli see üks raskemaid ülesandeid, tundsin suurt muret, et kontakt osavõtjatega oli puudulik, vahel esitati küsimusi, kuid sõna võtta ei tahtnud. Selline ilming oli otse vastupidine Tomskis 1943. - 1944. a. toimunule, kus lugesin õhtuülikoolis NSV Liidu ajalugu. Esitati palju küsimusi ja spontaanselt mindi üle diskuteerimisele.

Ülikooli seminarist osavõtjatega tuli ka individuaalselt vestelda. Nende vestluste käigus väljendasid inimesed julgemalt oma mõtteid. Meile oli tähtis, et õppejõud algusest peale oma õppe- ja teadusliku töö kaudu järk-järgult jõuaksid marksistlik-leninliku metodoloogia vajaduse tunnetamisele. Järgnevatel aastatel see protsess arenes tõusuteed.

Ühiskondlikest kohustustest olid tollal tähtsaimad taastamistööd linnas. Neid tegime järjekindlalt. Oli ju linn kohutavalt purustatud ja rüüsiid ning varemeid oli kõikjal.

Esimene sõjajärgne, 1944/45. õppeaasta lõppes kindla aluse panekuga TRÜ ajaloo-osakonnale. Õppejõud, kes olid juba 1940. - 1941. a. töötanud ülikoolis ning kannatada saanud okupatsiooni ajal, asusid tõsiselt rajama nii organisatsiooniliselt kui sisuliselt uut ajaloo-osakonda. Rajati kateedrid, määrati kindlaks iga õppejõu poolt loetavad õppeained, koostati provisoorne õppeplaan ning hakati seda täitma. Hakati koostama õppeprogramme, püüti kindlaks määrata üliõpilaste kontingent kursuste järgi /28/. Seda oli siis võrdlemisi raske teha. Mõned üliõpilased olid alustanud õpinguid juba 30-ndate aastate lõpul, mõned 1940. a. nõukogude ülikoolis, kuid fašistide sissetungimisel olid sunnitud õpingud katkestama. Vanad harjumused üliõpilastel töötada ainete järgi (mitte kursuste järgi) olid visad taanduma.

Teine sõjajärgne õppeaasta, 1945/46 algas üldiselt juba paremates materiaalsetes tingimustes kui esimene. Remonditi hooneid, hoolitseti kütuse eest. Enam-vähem korda sai ka pearaamatukogu.

Et paremini õppetööks ette valmistuda, komandeeriti 1945. aasta augusti lõpul mind ning NSV Liidu ajaloo kateedrist üldise ajaloo kateedrisse üleviidud ja prodekaaniks määratud Jaan Konks Leningradi ja Moskvasse tutvunema sealsete ülikoolide ajalooteaduskondadega, hankimaks programme, plaane ja võimaluse korral ka kirjandust.

Leningradi jõudnud, läksime kohe ülikooli ajalooteaduskonda (olin sinna ette kirjutanud), dekaan professor V. Mavrodin oli kohal, ta andis põhjaliku ülevaate ajalooteaduskonna struktuurist, õppe- ja teaduslikust tööst. Ta mainis, et Leningradi Riiklik Ülikool, samuti ka Moskva Riikliku Ülikooli ajalooteaduskond töötavad eri õppeplaanide alusel, mille koostavad nad ise. Teaduskonnal olid kateedrid, kus töötasid teadlased. Nii näiteks NSV Liidu ajaloo kateedris luges vanemat aega V. Mavrodin ise, XIX sajandi algust luges S. Okun.

Sain kõige rohkem programme ja ajajaotusplaane NSV Liidu ajaloo alalt, erikursuse temaatika ja kirjanduse niimestikud, kuid ka eriseminaride teemade nimetused ja kirjanduse neile. Tähtis oli juhend praktiliste harjutuste korraldamise kohta I - II kursusel. Prof. S. Valk andis mulle ülevaate allikateõpetusest, sain selle aine programmi. Tõin kaasa ka ajaloo õpetamise metoodika programmi, samuti kingiti mõned raamatud ja isegi loengute konseptid. V. Mavrodin andis "Образование русского национального государства". J. Konks tundis huvi üldise ajaloo kateedri töö vastu ning tõi sealt üldise ajaloo programme ja muid materjale. Püüdsime mõne teadlase kutsuda Tartusse külalisloenguid pidama. Anti üldsõnalisi lubadusi, aga ei õeldud aega, kurdeti suure koormuse üle.

Leningradis käisime veel NSV Liidu TA Materiaalse Kultuuri Ajaloo Instituudis /29/, sealgi võeti meid sõbraliikult vastu, lubati kirjandust saata ja M. Tihhanova lubas tulla Tartusse, et lugeda siin mõned loengud.

Seejärel sõitsime Moskvasse. Eesti NSV esinduse kaudu saime ööbimisvõimaluse ühes erakorteris. Esimene visiit oli Moskva Ülikooli ajaloo teaduskonda. Viimasel olid kabinetid hästi korrastatud. Õppe- ja ainetevalane kirjandus oli paigutatud riiulitele ainete ja teemade kohaselt kronoloogilises järjekorras, õppejõududel ja üliõpilastel oli seda suhteliselt kerge kätte saada. Kabinettidel olid tööplaanid, mis me ka kaasa tõime. Õppetööst saime vestelda vähem ajaloo-osakonna rahvaga, seevastu arheoloogide oli rohkem kohal ja nad andsid meile huvitavat informatsiooni, saime programme. Käisime kabinettide laoruumides, kuid kirjandust saime suhteliselt vähe.

Esimesel õppeaastal meie ajaloo-osakonnas ei leitud õppejõudu, kes loeks historiograafiat ning koostaks programmi, seepärast püüdsin selgitada Moskvas ajaloo teaduskonnas olukorda selle aine õpetamise alal. Osa historiograafia kursusest luges seal N. Rubinštein, kes töötas põhikohaga Moskva Ajaloomuuseumis direktori asetäitjana teadusalal. Läksime sinna, ta oli väga vastutulelik, informeeris mind selle kursuse ülesehitusest, kinkis mulle oma 1941. a. ilmunud raamatu "Русская историография". Tõrsemalt ei mäle-

ta, kuid sain vist ka ühe eksemplari programmi, mainides, et historiograafia nõuab väga suurt ettevalmistust, s. o. materjali läbitöötamist, ja omapoolseid hinnanguid. Kui me tunnistasime, et Eesti ajaloo historiograafia alal pole veel peaaegu midagi tehtud, siis soovitas ta esiteks korraldada mõningad erikursused Eesti historiograafia alal.

Minul tuli käia ka NLKP Keskkomitees, kus teadusosakonnas töötas arheoloog P. Tretjakov /30/. Tema käest sain huvitavat informatsiooni ajaloolastest ja arheoloogilistest töödest pärast sõda. Kui palusin tal sõita Tartusse esinema külalisloenguga, siis ta ei öelnud ära, kuid ei saanud kindlat aega ütelda. Kõnelesin temaga vajadusest tõlkida eesti keelde NSV Liidu ajaloo õpiku I osa. Ka tema arvas, et seda ei maksa teha enne, kui ilmub uus venekeelne väljaanne.

See teaduslik komandeering oli tulus nii meile J. Konkuga kui ka kogu ajaloo-osakonnale. Juba 15. septembril 1945. a. esinesime ajaloo-osakonna koosolekul aruannetega, arutlus toimus aga 22. septembril /31/, kus märgiti, et komandeering oli kasulik, arutati ka teadlaste kutsumise küsimust ning otsustati käesoleval semestril kutsuda V. Mavrodin ja P. Tretjakov /32/. Dekaan R. Kleis palus meie aruanded esitada kirjalikult, "mis võimaldaks saadud kogemusi väärikalt kasutada". Samas soovitas ta toodud materjalid ja kirjanduse säilitada ajaloo kabinetis, üldse pidas ta soovitavaks, et õppejõud tooksid isiklikku kirjandust ajaloo kabinetti, et kõik saaksid seda kasutada.

Uute üliõpilaste vastuvõtmine ajaloo-osakonda augustis 1945 oli kulgenud normaalselt. Statsionaarseid üliõpilasi oli vastu võetud 22.

Peamine õppetöö toimus mul teisel õppeaastal I kursusega. Lugesin NSV Liidu ajaloo vanemat perioodi. Koormused olid juba enne õppeaasta algust ära jaotatud. Peale ajaloolaste lugesin ka filoloogidele (sama kursus, kuid lühendatult). R. Kleis luges NSV Liidu ajaloo uuemat perioodi II kursusele. J. Madisson ja J. Konks lugesid keskaega ja uut aega vanematele kursustele. E. Ertis aga luges I kursusele vanaaega ja kevadsemestril - Kreeka ajalugu erikursusena. Uue õppejõuna pidi sügisel tööle asuma ajalookandidaat

R. Kenkmaa ja lugema kujunemas oleva arhiivinduse eriharu aineid, samuti allikate õpetust, kuid ta sai seda ülesannet täita alles alates detsembrist /33/. Eesti NSV ajalugu luges A. Vassar ja ühe erikursuse R. Kenkmaa.

Lahtiseks jäi ikka historiograafia kursuse lugemine, sest ei leitud õppejõudu. Koostati ja arutati läbi uue õppeaasta metoodilise töö plaan, programmide küsimus polnud ikka lõplikult lahendatud /34/.

Kaugõppetöö korraldamine oli nüüd juba konkreetne, sest 1945. a. sügisel võeti mõni üliõpilane ajaloo osakonda vastu (H. Kurm jt.). Neile tuli korraldada sissejuhatavad loengud ja kirjutada juhendid /35/. Kahjuks ei ole andmeid, kui palju oli ajaloo-osakonda kaugõppijaid vastu võetud, I kursus kaugõppes ei olnud suur. Minul tuli neile lugeda NSV Liidu ajalugu, et aga minu koormus kujunes liiga suureks, siis tuli otsida õppejõudu, kes võiks õppeülesande korras lugeda osa NSV Liidu ajaloost. Paluti ajalooõpetajat O. Truusi. 1945. a. sügisel Eesti ajaloo kateedri õppejõud Hugo Rebane haigestus (tuberkuloosi) ja ei suutnud enam õppetööst osa võtta.

R. Kleis märkis 1945. a. sügisselestri ajaloo-osakonna aruandes, et töö on kulgenud õppeplaani kohaselt, eriti esimesel kursusel. Kuid puudusi esines rohkesti. Programmid ei olnud ikka valmis, ei saanud kõiki paljundada, õppe-metoodiline töö oli nõrk. Ei sõitnud esinema külalisloengutega ei Leningradi ega Moskva teadlased. Üliõpilaste iseseisva töö organiseerimine oli puudulik. Puudujääke oli teadusliku töö plaani täitmisel. Üliõpilaste teaduslik ring jäi ellu kutsumata. Ajaloo kabinet sai vaid ühe ruumi, mis sugugi ei rahuldanud /36/. R. Kleis taotles ruume Veski tänavas, need hiljem ka saadi.

1946. a. kevadsemestri ajaloo-osakonna plaanis püüti ette näha puuduste likvideerimine ning tõsiselt edasi jõuda /37/. Mõnes asjas jõutigi õppeaasta lõpuks märkida edusamme.

Minu töö NSV Liidu ajaloo alal I kursusel muutus õppeaasta kestel järjest huvitavamaks. Kursus oli töökas, tundis tõsist huvi nii ajaloo kui kaasaja eluliste küsimuste vastu. Algul väga erinevate omaduste, veendumuste ja iseloo-

muga üliõpilased ei sobinud omavahel, kuid järk-järgult hakkas kujunema kollektiiv. Nende hulgas oli kõigest kaks kommunistlikku noort: Marta Lõhmus ja Gea Reimann (Troska). Püüdsin eriti M. Lõhmusega rääkida, et ta mõjutaks teisi komsomoli astuma. Ta vastas võrdlemisi teravalt: "Ega ma lõa otsas neid komsomoli hakka tirima". Ise ta pidas vajalikuks komsomoli astumiseks kindlat veendumust /38/.

Ei saa ütelda, et kursuse kollektiiv oleks siis ja ka hiljem olnud eriti monoliitne. Oli rida faktoreid, mis eraldas neid mitteametlikeks rühmadeks.

Näiteks Õ. Elango paistis juba üliõpilasena teiste seas silma arukusega, kuid oli väga vaikne, ei seltsinud teistega, kuid töötas hästi. Marta Lõhmus oli kollektiivis aktiivne, väljendas oma mõtteid selgesti, tema teravmeelsus ei olnud pahatahtlik. Veidi vanemad olid Katri Käosaar ja O. Karma, kel oli juba perekond, mistõttu nad olid kollektiivis vähem aktiivsed.

Suurt iseseisvust näitasid tollal tulevased etnograafid Gea Troska ja Jüri Linnus, samuti arheoloog Vilma Trummal (Õunroos) ja kunstiajaloolane Vaike Tiik. See esimene aasta oli neile üliõpilastele nõukogulikeks inimesteks kujunemise aasta, revolutsioonilise teooria ja metodoloogia algete omandamise aasta. Sellepärast meeldisid mulle nende vaidlused, mis näitasid nende õiged ja vääri seisukohti.

Minu loengud ei olnud tollal kõige paremad, sest ma ei jõudnud kõike vajalikku kirjandust läbi töötada, mõned kriitilised märkused üliõpilaste poolt olid õigustatud. Peale loengute korraldasin konsultatsioone ja praktilisi harjutusi. Vastava teose või dokumendi läbitöötamine üliõpilaste poolt ning selle refereerimine või analüüs kutsuski esile vaidlusi. Mulle ei meeldinud, kui mõned üliõpilased jäid passiivseks.

I kursuse aktiivsust näitas asjaolu, et juba 1946. a. jaanuaris esitas ta avalduse korraldada neile ekskursioon kas Leningradi või Moskvasse juuniku lõpul H. Moosbergi juhendamisel. Katedrite õppejõudude koosolek arutas seda küsimust ning võeti vastu otsus: lubada korraldada ekskursioon tingimusel, et üliõpilased sooritavad enne kõik eksamid /39/. Hakati ekskursiooni tõsiselt ette valmistama. See

tähendas, et tuli osa võtta kõigist loengutest ja prakti-
listest harjutustest ning muud nõudmised täita, lõpuks ke-
vadel sooritada eksamid. Suurem osa kursusest sai õiguse
sõita ekskursionile. Ametiühing abistas natuke, minul tuli
leida Leningradis ööbimisvõimalused. Minu endiste kaastõu-
tajate abiga saime peatuda endises Eesti konsulaadi majas.
Ma tutvustasin linna, käisime Ermitaažis ja Vene kunsti
muuseumis. Nüüd on see tavaline sõit Leningradi, aga tuleb
arvestada, et sellele kursusele oli see esimene kord pääse-
da nii suurde linna. Üliõpilased jälgisid väga tähelepane-
likult kõike, mis jõudsime näha. Ühel valgel ööl sõitsime
laevaga Oranienbaumi (nüüd Lomonossov). Neeva jõelt avanev
vaade oli oiuline. Saime näha ka Petrodvoretsi, aga ta fon-
täänid ei töötanud, purustuste pilt oli masendav /40/.

See ekskursion oli õppetööle omamoodi täienduseks.
Meie Nõukogude Eesti algajad ajaloolased veendusid selles,
kui kaunis linn rajati Venemaal juba XVIII sajandi algul,
kuidas seda on järjest täiendatud uute arhitektuuri ja
skulptuuri šedöövritega, kuidas Peterburg muutus omal ajal
revolutsioonilise liikumise keskuseks, sai 1917. a. Suure
Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni võidu ja nõukogude
võimu rajamise paigaks.

Vene kunsti muuseumis üliõpilased veendusid, kui võim-
salt arenes XIX sajandil, eriti sajandi teisel poolel ja XX
sajandi algul vene realistlik maalikunst. Tuletasin meelde,
kuidas mõned üliõpilased talvel vaidlustel alahindasid vene
kunsti, siis vastati mulle: "Me polnud seda ju näinud." Nad
mõistsid nüüd, et nõukogude korra esimestest sammudest pea-
le on hoolikalt säilitatud kõik, millel oli kultuuriline
väärtus. Vaatamata sellele, et hitlerlased tegid tohutuid
pingutusi, et teha Leningradi maatas, säilitas Nõukogude
valitsus ja rahvas kõik kultuurimälestised. Nüüd muutub Le-
ningrad iga aastaga kaunimaks ja kaunimaks.

Kui jõudsime tagasi Tartusse, siis vähemalt osa üli-
õpilastest aitas minul teha selgitustööd mõnegi väärarvamuse
kummutamisel.

1945/1946. õppeaastal lugesin NSV Liidu ajalugu ka fi-
loloogidele, nende hulgas oli tihti kuulda skeptilisi hääli
vene ja nõukogude kultuuri saavutuste selgitamisel. Soovi-

tasin ke neil Leningradi sõita, et kummutada väärarvamused.

Ajaloo-osakonna kateedrid tegid kokkuvõtteid lõppevast teisest õppeaastast. Teadusliku töö plaan oli enamikul õppejõududest täidetud. Minu brošüüri käsikiri "Abielu ja perekond enne ja nüüd" oli valmis, kirjutasin ka artikli "Nõukogude Õpetajale".

Mõned ained jäid vanematele kursustele lugemata (historiograafia ja etnograafia) - ei olnud õppejõude. Etnograafia alal suunati aspirantuuri A. Viires.

Oma I kursusega võisin rahul olla, tehti edusamme /41/.

Kaks esimest õppeaastat möödusid kiiresti. Raskusi trotsides püüti võimalikult rohkem ära teha ja tehtigi. Tahtsime võimalikult kiiresti tõsta TRÜ vanade NSV Liidu ülikoolide väarikale tasemele. Edusammud võinuksid olla märksa suuremad, kui poleks olnud nii suurt kaadripuudust. Nagu näitasid aastad, nendest raskustest ei pääsenud enne, kui oma osakonna lõpetajad olid aspirantuuri kaudu ette valmistatud õppejõududeks.

V i i t e d

1. 1940. - 1941. a. töötasin Tallinnas Revolutsiooni- ja Ajaloomuuseumi direktorina. Samal ajal lugesin Polütehnilise Instituudi majandusteaduskonna üliõpilastele NSV Liidu rahvamajanduse ajalugu.
2. Tomskisse evakueerusin Suure Isamaasõja ajal (1942. a. lõpul). Lugesin sealses pedagoogilises instituudis NSV Liidu ajaloo vanemat perioodi.
3. Andmed ajavahemikust oktoober 1944 kuni märts 1945 on saadud tollal kateedrites töötanud õppejõududelt ja ajaloo-osakonna kateedrite protokolliraamatust.
4. Prof. Peeter Tarvel töötas ülikoolis 1925. - 1941. a. Üldajaloo spetsialist. Määrati 1944. a. ajaloo-keeleteaduskonna dekaaniks ja üldajaloo kateedri juhatajaks. Töötas neil kohtadel kuni 1945. a-ni.

5. Richard Kleis töötas 1941. a. ülikoolis. Okupatsiooni ajal tagandati. Jätkas tööd kirjastuses. Fašistid areteerisid tema, kuid olid sunnitud kirjastuse taotlusel vabastama. 1944. a. määrati R. Kleis NSV Liidu ajaloo kateedri juhatajaks.
6. Voldemar Vaga oli ainuke õppejõud, kes jäi Tartusse kogu okupatsiooni ajaks, s. o. Tartu vabastamiseni. 1944. a. määrati ta kunstiajaloo kateedri juhatajaks.
7. Artur Vassar lõpetas Tartu ülikooli 1939. a. Töötas ülikoolis arheoloogia kateedris 1940. -1941. a. 1944. -1946. a. Eesti ajaloo ja arheoloogia kateedri dotsent.
8. Harri Moora lõpetas Tartu ülikooli 1925. a., ajaloodoktor, professor, aastail 1930 - 1942 oli arheoloogia kateedri kabineti ja muuseumi juhataja. 1944. a. määrati ta TRÜ arheoloogia kateedri juhatajaks.
9. Hugo Rebane lõpetas Tartu ülikooli 1939. a. Töötas ajaloo keskarhiivis, 1940 - 1941 töötas ülikoolis, okupatsiooni ajal oli jälle arhiivis, 1944. a. määrati ta Eesti ajaloo dotsendiks.
10. Eduard Ertis lõpetas Leningradi ülikooli. Sõja ajal kutsuti ta Eesti Laskurkorpusesse, kuid juba 1943. a. suunati ta Rahvahariduse Rahvakomissariaadi poolt kursustele, kus valmistati eestlasi ette töötamiseks Nõukogude Eestis. E. Ertisele tehti ülesandeks komplekteerida teistest NSV Liidu kõrgematest koolidest vastavad komplektid raamatuid Eesti kõrgemate koolide raamatukogudele. Seda ta ka tegi, kuid TRÜ pearaamatukogusse jõudis raamatuid vähe ja needki olid juhuslikud.
11. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollid (nr. 1), lk. 1-2 (säilitatakse NSV Liidu ajaloo kateedris).
12. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollid (nr. 2), lk. 2-3.
13. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollid (nr. 3), lk. 4.
14. Sealsamas. Protokoll nr. 5, lk. 6.
15. Sealsamas. Protokoll nr. 4, lk. 5.
16. Sealsamas. Protokoll nr. 5, lk. 7.

17. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollid (nr. 6). 12. veebruari koosolekul valiti retsensendid A. Vassari doktoritöö ümberatesteerimiseks (H. Moora, E. Laugaste ja H. Rebane). Samuti M. Schmiedehelmi ajaloodoktori ümberatesteerimiseks (rets. H. Moora, A. Vassar ja J. Madisson). 14. märtsil määratakse retsensendid kunstiajaloolaste K. Vilbergi ja H. Üpruse magistritööde ümberatesteerimiseks.
18. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollis nr. 7, 14. märts, lk. 9-10.
19. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollis nr. 8, lk. 11.
20. Sealsamas. Protokoll nr. 10, lk. 13.
21. Sealsamas. Protokoll nr. 19, 1. dets., lk. 24, ja protokoll nr. 20, 14. dets., lk. 25. Arutati A. Vassari ja H. Moosbergi loenguid. Hinnati positiivselt.
22. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollis nr. 11, 7. mail, lk. 13.
23. Sealsamas. Protokoll nr. 12, 16. mail, lk. 15.
24. Sealsamas. Protokoll nr. 13, 22. juunil, lk. 15. NSV Liidu ajalugu oli jaotatud kolme õppejõu vahel järgmiselt: vanemat aega luges R. Kleis - 14 tundi, XVIII ja XIX sajandit J. Konks - 16 tundi ja mina pidin lugema uuemat perioodi - 20 tundi.
25. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollis nr. 13, lk. 16.
26. Sealsamas. Protokoll nr. 14, lk. 17.
27. "30 aastat Tartu Riikliku Ülikooli taasavamisest", "Edasi", 1974, 16. november, nr. 268.
28. Ajaloo kateedrite koosolekute protokoll nr. 3-4, lk. 4-10. II kursusel oli 1944. a. detsembris 9 üliõpilast, nende hulgas Jaanits, Lembit; Metsar, Leo jt., III kursusel - 3 ja IV kursusel - 3 üliõpilast, kokku 15 üliõpilast. Kui palju üliõpilasi võeti 1944. a. sügisel vastu esimesele kursusele, ei ole leidnud andmeid, kateedri protokollides märgitakse, et väga vähe pääses I kursusele. Eespool märgitud 15 üliõpilasele koostati ja hakati täitma individuaalõppeplaanid.
29. Siin olin töötanud ja aspirantuuris olnud 1933. - 1940. aastani; tegelnud rohkem arheoloogia ja keskaja kü-

- simustega. Võtsin osa Krimmi koobasasulate kaevamis-
test ning Rooma aja ühe kalmistu lahtikaevamisest,
samuti ühe Doni-äärse vanema asula uurimisest.
30. Töötasin temaga koos NSV Liidu Materiaalse Kultuuri Aja-
loo Instituudis kuni 1940. aastani.
31. Ajaloo kateedrite koosolekute protokoll nr. 15 - 16, lk.
20-21.
32. Minule tehti ülesandeks selgitada, millal nad saavad
tulla, kuid korduvatele kirjadele kas ei tulnud vas-
tust või teatati, et ei saa tulla. Nii ootasime as-
jata kuni 1945/46. õppeaasta lõpuni.
33. R. Kenkmaa määrati Eesti ajaloo vakantsele kohale.
34. Ajaloo kateedrite koosolekute protokollid, lk. 18 - 19,
1945. a. 7. aug. Selles raamatus on juhtunud ekrui-
tus, ühe numbri all (s. o. 14) on kaks protokollid.
35. Sealsamas. Protokoll nr. 17, 20. okt., lk. 22.
36. Sealsamas. Protokoll nr. 22, 26. jaan. 1946, lk. 26-28.
37. Sealsamas. Protokoll nr. 23, 18. veebr., lk. 29-30.
38. Marta Lõhmus oli komsomoliorganisatsiooni liige juba
1940. - 1941. aastast. Oli 1944. a. komsomoliakti-
vist.
39. Ajaloo kateedrite koosolekute protokoll nr. 21, 16. jaa-
nuaril 1946, lk. 25.
40. Vahepeal ma polnud käinud Petrodvoretsis, 1975. a. kü-
lastasin seda, seega oli möödunud 30 aastat meie sõ-
jajärgsest ekskursioonist. Nüüd on Petrodvorets kir-
jeldamatult kaunis.
41. See kursus lõpetas 1950. a. 22 üliõpilasest lõpetas 16,
üks lõpetas ajaloo osakonna 4 aastaga (O.Karma), üks
jäi aasta võrra maha ja lõpetas 1951. a. (Eha Luht),
ülejäanud 4 langesid mitmesugustel teistel põhjustel
välja. Kahest said TRÜ õppejõud: Marta Lõhmus (sur-
nud 1977) ja V. Trummal.

TRÜ ÕIGUSTEADUSKOND NÕUKOGUDE PERIOODIL

H. Kings

Pärast kodanluse võimu kukutamist ja nõukogude korra kehtestamist 1940. aastal astuti ka õigusteaduskonnas esimesed sammud juristide kaadri ettevalmistamise ümberkorraldamiseks uutele ülesannetele vastavalt. Selle töö katkestas Suur Isamaasõda.

1944. aasta sügisel, kui fašistidest vabastatud Tartus avati taas nõukogude ülikool, töö jätkus. Kujunes välja teaduskonna struktuur, õppetöö korraldati ümber vastavalt üleliidulisele õppeplaanile, intensiivselt hakati tegelema ideoloogilise kasvatustööga, teadustöö sai uue sisu.

Esimesel okupatsioonijärgsel õppeaastal alustas teaduskonnas tööd 5 kateedrit: kriminaalõiguse kateeder (juhataja prof. H. Kadari, ühtlasi teaduskonna dekaan), tsiviilõiguse kateeder (juhataja prof. E. Ilus), riigi ja õiguse teooria ning riigiõiguse kateeder (juhataja E. Talvik), haldusõiguse kateeder (juhataja dots. J. Mäll) ja kohtuõiguse kateeder (juhataja dots. H. Randalu). Järgmisel aastal kateedrite arv kasvas: riigi ja õiguse teooria ning riigiõiguse kateedri baasil moodustati 2 kateedrit: riigi ja õiguse ajaloo ning teooria kateeder ja riigiõiguse kateeder. Esimesena nimetatud kateeder jäi ka edaspidi püsima, ehkki nimetus veidi muutus: riigi ja õiguse ajaloo kateeder. See ei puudutanud aga kateedris õpetatavaid aineid, need jäid endisteks. Selle kateedri juhatajaks sai dots. P. Vihalem (alates 1956. aastast professor), kes täitis neid ülesandeid 1977. aastani. Käesoleval ajal juhatab kateedrit dots. A. Kiris.

Iseseisvate kateedritena loodi 1945. aastal veel juurde rahvusvahelise avalikõiguse kateeder ning maa- ja kolhoosiõiguse kateeder.

Kateedrid olid koosseisult väikesed. Näiteks 10. detsembril 1944. aastal oli teaduskonnas üldse 10 õppejõudu, kusjuures kriminaalõiguse ja tsiviilõiguse kateedrite koosseisus oli kummaski ainult 1 õppejõud (kateedri juhataja).

Alates 1945. aastast hakati kateedreid ühendama. Juba

samal aastal likvideeriti kohtuõiguse kateeder ja seal õpetatavad ained läksid üle vastavalt kriminaalõiguse kateedritele (kriminaalprotsess ja kriminalistika) ning tsiviilõiguse kateedritele (tsiviilprotsess) ning kujunesid välja praegu eksisteerivad kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder, kus õpetatakse kõiki kriminaalteadusi, ning tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder. Kriminaalõiguse ja -protsessi kateedrit juhatas pikka aega prof. H. Kadari (kuni 1965. aastani), seejärel dots. O. Püssa (1965 - 1967), dots. J. Adojaan (1967 - 1968), dots. E. Raal (1968 - 1970) ja alates 1970. aastast dots. A. Paltser.

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateedris õpetatavate ainete ring aga laienes 1947. aastal veelgi: seoses maa- ja kolhoosiõiguse kateedri likvideerimisega läksid kõnesolevad ained üle tsiviilõiguse ja -protsessi kateedrisse. Selle kateedri kauaaegseks juhatajaks oli dots. J. Ananjeva (1950 - 1970). Alates 1970. a. juhatab kateedrit prof. V. Kelder.

1948. aastal liideti riigiõiguse kateedritele rahvusvahelise avalikõiguse kateeder ning 1950. a. ühendati sellega ka haldusõiguse kateeder ning kujunes välja praegu eksisteeriv riigi- ja haldusõiguse kateeder. Pikka aega juhatas seda kateedrit dots. J. Mäll (1950 - 1973). Alates 1973. a. juhatab kateedrit prof. A. Uustal.

Seega 1950. aastaks kujuneski välja teaduskonna praekune struktuur: riigi ja õiguse ajaloo kateeder, kriminaalõiguse ja -protsessi kateeder, tsiviilõiguse ja -protsessi kateeder ning riigi- ja haldusõiguse kateeder.

Vastavalt üleliidulisele õppeplaanile korraldati ümber ka õppetöö. 1945. aasta õppeplaani nägi ette üldse 33 kohustuslikku distsipliini, 2 eriseminari, 3 kursusetööd ja diplomitöö. Fakultatiivseid aineid oli ette nähtud 7. Kohustuslikult tuli sooritada 25 arvestust ja 40 eksamit ning läbi teha 10 nädalat menetluspraktikat. Riigieksamiaineteks olid marksismi-leninismi alused, riigi ja õiguse teooria, tsiviilõigus, tsiviilprotsess, kriminaalõigus ja kriminaalprotsess. Õppeaeg oli 4 aastat. (Kuid juba 40-ndate aastate lõpul toimus üleminek 4 aastalt 5 aastale). Viimastel semestritel toimus spetsialiseerumine kohtu-, haldus- või riigiõigusele ning riigi ja õiguse teooriale.

Esiialgselt arvati teaduskonna üliõpilaste nimekirja 143 üliõpilast, neist 70 statsionaarset. 1. märtsil 1945. aastal algas esimene eksamisessioon.

Kõrvuti õppetööga lülitusid teaduskonna üliõpilased algusest peale aktiivselt ühiskonnatöösse. Eestvedajateks olid meie tänased õppejõud. Näiteks E. Salumaa oli teaduskonna esimeseks ELKNÜ algorganisatsiooni sekretäriks, J. Kalits juhtis ELKNÜ TRÜ komiteed, E. Laasik TRÜ üliõpilaste ametiühingukomiteed. Suurt tähelepanu osutati algusest peale ideoloogilisele kasvatustööle, mille poolest õigusteaduskond on alati silma paistnud. See nähtub ka TRÜ ajalehe veergudelt, kus (1948. a. nr. 4) käsitletakse dots. J. Mälli referaadi "Milline peab olema nõukogude jurist?" arutelu teaduskonna õppejõudude ja üliõpilaste poolt. Selle tulemused võib lühidalt kokku võtta prof. J. Vaabeli sõnadega: "kui saame tõelisteks nõukogude patriootideks, siis saame laitmatuteks nõukogude juristideks". Tänapäeval aga ise loomustab ideoloogilist kasvatustööd teaduskonnas kõige paremini see, et 1977/78. õ.-a. sai õigusteaduskond komsomoliteaduskonnaks.

Nõukogude perioodil on õigusteaduskond nii kvantitatiivselt kui ka kvalitatiivselt kasvanud. Üliõpilaste arv on võrreldes 1944. aastaga kasvanud üle 5 korra ja ületab 800 piiri, neist enam kui 300 on statsionaarsed üliõpilased. Alates 1945. a. on teaduskond andnud riigile 1843 kõrgema haridusega juristi, kes vastavalt spetsialiseerumisele (kriminaal-, tsiviil- ja haldustsükkel) on suunatud tööle prokuratuuri, siseministeeriumi, justiitsministeeriumi, majandusorganisatsioonidesse või haldusaparaati. Väärrib märkimist, et ka peaaegu kõik meie praegused õppejõud on meie teaduskonna kasvandikud. Kõige suurem lõpetajate arv oli 1978. aastal - 104 noort juristi, neist 55 lõpetasid statsionaarselt.

Vastavalt õppetöö mahu kasvamisele on kasvanud ka teaduskonna õppejõudude koosseis: võrreldes 1944. aastaga enam kui 3 korda. 1. oktoobril 1977. aastal oli teaduskonnas 31 koosseisulist õppejõudu. Kuid õppejõudude koosseis on kasvanud mitte ainult arvuliselt. On tugevnenud ka teaduskonna pedagoogiline ja teaduslik potentsiaal. Teadusliku kraadiga

koosseisulisi ja mittekoosseisulisi õppejõude on teaduskonnas 23, neist teaduste doktoreid 5, pedagoogilise kutsega õppejõude on 18, neist professoreid 4. Olgu märgitud, et pärast 1944. aastat on teaduskonna õppejõudude poolt kaitstud 6 doktoriväitekirja ja 26 kandidaativäitekirja.

Kõrvuti õppetööga on teaduskonna kõik kateedrid intensiivselt tegelnud riigi ja õiguse probleemide teadusliku uurimisega.

Riigi ja õiguse ajaloo kateedri õppejõudude teaduslikud tööd käsitlevad Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo küsimusi 19. ja 20. sajandil seoses NSV Liidu ja lääneriikide ajalooaga. Viljakas on olnud Eesti NSV teenelise juristi õigusteaduse doktori professor P. Vihalema teaduslik tegevus. Tema sulest on ilmunud monograafiad "Eesti kodanlus imperialistide teenistuses (1917 - 1920)" 1960. a., "Valimised kodanlikus Eestis" 1963. a., "Eesti kodanluse üleminek Saksa fašismi teenistusse" 1971. a., samuti töid riigi ja õiguse teooria alalt. Prof. P. Vihalem oli esimene teaduskonna õppejõud, kellel sõjajärgsel perioodil valmis doktori-väitekirja ja kellele omistati professori kutse.

Ulatuslikku tööd Eesti NSV riigi ja õiguse ajaloo probleemide uurimisel möödunud sajandi osas on teinud dots. J. Jegorov. Selle tulemused on avaldatud reas õppevahendites. Dots. J. Jegorov on Eesti NSV riigi ja õiguse ajalugu käsitleva osa autor üleliidulises NSV Liidu riigi ja õiguse ajaloo väljaandes /1/.

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri teaduslikas töös oli vahetult sõjajärgsel perioodil põhitähelepanu koondatud Nõukogude kriminaalõiguse ja Nõukogude kriminaalprotsessiõiguse üldteoreetiliste probleemide läbitöötamisele. 50-ndate aastate teisel ja 60-ndate aastate esimesel poolel olid kesksel kohal kriminaalseadusandluse edasiarendamise ja tõlgendamise probleemid. Kateeder võttis osa "NSV Liidu ja liiduvabariikide kriminaalseadusandluse aluste", "NSV Liidu kriminaalkohtumenetluse aluste" ning Eesti NSV kriminaalkodeksi, Eesti NSV kriminaalprotsessikodeksi ja Eesti NSV parandusliku töö kodeksi väljatöötamisest. Pärast nimetatud aktide vastuvõtmist asuti aga kohe kriminaalkodeksi, kriminaalprotsessikodeksi ja teiste seaduste kommentaa-

ride koostamisele koostöös vabariigi juhtivate juristide-praktikutega /2/. 60-ndate aastate teisel poolel kateedri poolt uuritavate probleemide ring laienes. Seoses kriminoloogia lülitamisega õppeprogrammi ning kriminoloogia n.-ö. taassünniga hakati kateedris intensiivselt tegelema kriminoloogia-alaste uuringutega. 1964. aastal loodi prof. H. Kadari ja Tartu linna tollaegse prokurööri H. Roobi initsiatiivil ning EKP Tartu Linnakomitee toetusel vastav ühiskondlikel alustel töötav laboratoorium alaealiste kuritegevuse uurimiseks. 1966. aastal toimus esimene kriminoloogia-alane teaduslik konverents. Ning samal aastal moodustati juba koosseisuline TRÜ kriminoloogia laboratoorium, mille tööst on aktiivselt osa võtnud ka kateedri õppejõud (prof. I. Rebane, dots. A. Paltser, dots. H. Kings, dots. K. Nigola, dots. H. Saarsoo).

TRÜ kriminoloogia laboratooriumi uurimustest võib märkida kahe tööstusettevõtte võrdlevat uurimist õiguskaitse küsimustes, kohtulastungi efektiivsust mõjustavate faktorite uurimist, Tartu ja Kohtla-Järve kuritegevuse võrdlevat uurimist kuriteo subjektiivse ja objektiivse külje ning subjekti alusel, juriidilise informatsiooni automatiseeritud otsimissüsteemi, kriminaalõiguslike ja kriminoloogiliste unitiseeritud näitajate väljatöötamist ja noorsoo õiguskasvatuse kriminoloogiliste aspektide uurimist.

Kõrvuti kriminoloogia-alaste uuringutega laboratooriumis jätkusid kateedris uuringud kriminaalõiguse üld- ja eriosa, kriminaalprotsessi, kriminalistika jt. valdkondades. Käesoleval ajal on võetud suund kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri ning kriminoloogia laboratooriumi teadusliku uurimistöö kontsentreerimisele kuriteo põhiliikide igakülgsaks uurimiseks.

Kriminaalõiguse ja -protsessi kateedri õppejõudude poolt avaldatud tähtsamatest töödest võiks nimetada H. Kadari, E. Raali ja I. Rebase poolt kirjutatud kriminaalõiguse üldosa õpikut, mis ilmus 1963. aastal. Vaatamata oluliste muudatustele kriminaalseadusandluses, on see õpik oma teoreetilise sügavuse tõttu suures osas kasutatav ka käesoleval ajal. Dots. H. Lindmäe sulest aga on ilmunud esimene kriminalistikaalane monograafia meie vabariigis - "Kriminalistikatehnika", 1976.

Märkimisväärset tööd on kateedri õppejõud teinud õppevahendite loomisel ja avaldamisel (prof. I. Rebane kriminaalõiguse üldosas, dots. H. Lindmäe kriminalistikas, dots. K. Nigola õppeaines "Kohus ja õigusemõistmine NSV Liidus" jne.), õppe-metoodilise töö osas (prof. H. Kadari, prof. I. Rebane) ning üliõpilasteaduse arendamisel (prof. H. Kadari).

Riigi- ja haldusõiguse kateedri teaduslik töö on toimunud riigi- ja halgusõiguse, tööõiguse ja rahvusvahelise õiguse alal.

Riigi- ja haldusõiguse valdkonnas on prof. kt. K. Püss pikemat aega uurinud administratiivvastutuse ja sunni küsimusi, dots. H. Schneider kontrolli probleeme nõukogude riigiaparaadis. Tööõiguses valmis dots. J. Mällil 1956. a. ulatuslik käsikiri teemal "Sotsialistliku seaduslikkuse tagamisest tööliste ja teenistujate tööõiguslike suhete lõpetamisel", mis on trükkis avaldatud artiklitena ja lühimonoograafiana "Tööliste ja teenistujate töölevõtmine, üleviimine ja vallandamine", 1964. Alates 1960. aastast võttis dots. J. Mäll aktiivselt osa "Eesti NSV töökoodeksi" väljatöötamisest. Pärast koodeksi ilmumist 1972. aastal aga lülitasid kateedri tööõiguseõppejõud koodeksi kommenteeritud väljaande koostamisse. Teenete eest õigusteaduse arendamisel on dots. J. Mällile omistatud Eesti NSV teenelise juristi nimetus.

Uuringud rahvusvahelise õiguse valdkonnas on seotud prof. A. Uustali nimega. Ta on ulatuslikult uurinud paljusid rahvusvahelise õiguse probleeme, sealhulgas ka territooriaal- ja sisemerede rahvusvahelise õiguse režiimi (avaldatud monograafiana 1958), ÜRO-d (avaldatud monograafiana 1976). Väga viljakas on olnud prof. A. Uustali tegevus õppevahendite loomisel rahvusvahelise õiguse valdkonnas.

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri teaduslik töö hõlmab tsiviilõiguse, tsiviilprotsessi, perekonnaõiguse, kolhoosiõiguse, majandusõiguse jt. probleeme.

Kesksel kohal kateedri teaduslikus töös on olnud omandiõiguse küsimused. Isikliku omandiõiguse küsimusi käsitlevad dots. E. Laasiku ja dots. P. Kase tööd.

Väga lai ja viljakas on olnud prof. V. Kelderi teaduslik uurimistöö. Kõrvuti kolhoosi omandi õigusliku kaitse

probleemidele pühendatud uurimustega on tema sulest ilmunud ka ulatuslikud tööd maaõiguse (1960), looduse õigusliku kaitse (1971) ja juhtimisteaduse (1972) valdkonnast.

Suure töö on kateeder ära teinud seadusandluse täiustamisel, vabariiklike koodeksite väljaandmisel ja kommenteerimisel. Kateedri liikmed on osalenud Eesti NSV tsiviilkoodeksi, Eesti NSV abielu- ja perekonnakoodeksi, Eesti NSV tsiviilprotsessikoodeksi ja Eesti NSV maakodeksi väljatöötamisel ja kommenteerimisel, samuti kolhooside näidispõhikirja kommenteeritud väljaande koostamisel /3/.

Käesoleval ajal on tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri teaduslik uurimistöö koondunud õiguse osa uurimisele majanduslike suhete reguleerimisel.

Tsiviilõiguse ja -protsessi kateedri õppejõudude poolt avaldatud tähtsamatest töödest võiks nimetada prof. V. Kelderi tööd "Kolhoosiõigus", 1965, kollektiivset tööd "Nõukogude tsiviilõigus. Üldosa", 1971, ja dots. E. Laasiku "Nõukogude tsiviilõigus. Eriosa", 1975. Peale selle on dots. E. Laasikult ilmunud veel kogumikud "Tsiviilõiguslikud aktid", 1971 ja "Elamuseadusandlus", 1976.

Hulgaliselt on ilmunud kateedrit õppekirjandust TRÜ väljaandena (prof. V. Kelder, dots. J. Ananjeva, dots. E. Laasik jt.).

Kõrvuti pedagoogilise ja teadustööga on õigusteaduskonna õppejõud alati aktiivselt osalenud administratiivses ja ühiskonnatöös nii ülikoolis kui ka väljaspool. Näit. prof. K. Püss oli pikka aega õppeprorektor (1961 - 1977), aastail 1967 - 1971 Eesti NSV Ülemnõukogu saadik ja seaduseelnõude komisjoni esimees, varem aga Tartu Linna TSN saadik ja sotsialistliku seaduslikkuse komisjoni esimees; dots. J. Adojaan kaugõppeprorektor (1954 - 1966). Tartu Linna TSN saadikuteks on olnud valitud prof. H. Kadari, dots. J. Mäll, dots. J. Ananjeva jt. EKÕ TRÜ komitee sekretäri ülesandeid on täitnud dots. E. Laasik, dots. E. Salumaa ja dots. A. Kiris. Teaduskonna dekaanideks nõukogude perioodil on olnud prof. H. Kadari (1940 - 41 ja 1944 - 49), E. Talvik (1949 - 50), dots. K. Püss (1950 - 1961), prof. P. Vihalem (1961 - 64), dots. I. Sildmäe (1964 - 68), dots. E. Salumaa (1968 - 71), prof. A. Uustal (1971 - 1977), dots. H. Kings (1977. aastast alates).

1. История государства и права СССР. Часть I. М., 1967.
2. Vt. Eesti NSV kriminaalkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1962, 1965, 1968 (vene keeles), 1972. Eesti NSV kriminaalprotsessikodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1965. Alaealine ja seadus. Tln., 1969.
3. Vt. Eesti NSV tsiviilkodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1969. Eesti NSV maakodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1974. Kolhoosi näidispõhikiri. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1976. Abielu- ja perekon-
nakoodeks. Kommenteeritud väljaanne. Tln., 1974.

MÖNEDEST TARTU ÜLIKOOLI TEOLOOGIATEADUSKONNA
ESINDAJATE KATSETEST MÕJTADA TEADUST JA
ÜHISKONDLIKKE SUHTEID KODANLIKUS EESTIS

H. Sillaste

Loodusnähtusi on tõlgendatud materialistlikult juba tuhandeid aastaid, materialistlik ajalookäsitlus tekkis aga alles XIX sajandi keskel. Idealistlikus ajalookäsitluses on suurt osa etendanud religioon /17, lk. 195/. Religiooni teeneid kasutab ka tänapäeva kodanlik sotsioloogia. Teoloogia on püüdnud luua oma filosoofiat ja tungida ühiskondlikesse suhetesse, kuna teoloogid peavad võimalikuks teaduse ja religiooni lepitamist. NLKP programmis on fikseeritud põhimõtete teaduslik-materialistliku maailmavaate kujundamisest ja ateistlikust kasvatustööst loodus- ja ühiskonnateaduste propaganda kaudu /vt. 3, lk. 109/. Sellest nähtub, et teaduste levik aitab just ületada religiooni.

Eesti NSV minevik on seotud luteri kirikuga. Tartu ülikoolis valmistati teolooge ette selle asutamisest kuni nõukogude võimu kehtestamiseni 1940. a. /8, nim. 1, s.-ü. 43, l. 322/.

Kuigi kodanlikus Eestis oli kirik riigist lahutatud, tegutses riigi kulul ülikoolis teoloogiateaduskond. See ko- hanes suhteliselt kiiresti kodanliku ülikooliga ja õppejõu- dude enamik lülitus ka õppevälisesse tegevusse, propageeri- des religiooni ja ühtlasi teadusevastaseid seisukohti.

Teaduskond ise rõhutas, et ta tegeleb rangelt teadus- like probleemidega ja valmistab ette usuteadlasi. Teadust vajas aga religioon ainult oma kõikumalõõnud positsioonide kindlustamiseks, ta lihtsalt oli sunnitud edaspidise eksis- tentsi nimel järeleandmisi tegema.

Meie ühiskonnateadlaste poolt on teoloogiateaduskonna ajalugu seni suhteliselt vähe uuritud. Muude probleemide hulgas on teaduskonna tegevust valgustanud enam H. Saarniit seoses riigi ja kiriku vahekorraga /12, lk. 248 - 285/ ja K. Vimmsaare luteri kiriku ideoloogia küsimustes /13 ja 14/. Teaduse ja religiooni vahelises võitluses on enam kä- sitlemist leidnud loodusteaduse probleemid /13, lk. 84-131/.

Käesolevas kirjutises peatub autor teaduskonna tegevu- sel perioodil, kui kodanlikus Eestis luteri kirik formeerub tsentraliseeritud organisatsiooniks ja määratletakse ka te- ma teoloogilis-ideoloogiline suunitlus, s.o. kuni 1930-nda- te aastate alguseni. Käsitlemist leiavad mõned teoloogia- teaduskonna katsed seletada sotsiaalseid probleeme religi- oonile toetudes ja ta praktiline tegevus religiooni levita- misel.

Alles kodanlikul perioodil muutus kirik Eestis kodan- likuks kirikuks /11, lk. 227-286; 12, lk. 308-323; 20/. See- pärast kulus teatud aeg otsinguiks, mida suurelt osalt ju- hendas ka teaduskond. Praegusajal Nõukogude Eestis tegutse- va luteri kiriku teoloogia baseerub neoortodoksial, mis ku- junes siin 1930-ndatel aastatel /13, lk. 133/. See suund tekkis Lääne-Euroopa protestantismis pärast Esimest impe- rialistlikku maailmasõda ja kajastab kapitalismi üldkriisi teoloogias. Seepärast nimetatakse teda ka kriisi- ja dia- lektiliseks teoloogiaks. Rõhk on pandud sotsiaalsete proble- emide müstifitseerimisele.

Neoortodoksiale eelnes rida otsinguid. Kodanliku de- mokraatia stabiliseerumise perioodil oli ka kirikus suhte- liselt vaba struktuur, puudus ühtne ideoloogia. See võimal- das erinevate teoloogiliste grupeeringute teket, kes püüd-

sid kirikut säilitada väheste muudatustega, või nõudsid radikaalseid ümberkorraldusi. Tekkis üldine kiriku kriis /21 ja 29, lk. 241/.

Uuendajate juhiks Eestis sai prof. E. Tennmann, kes jälgis Saksamaalt pärineva liberaalse teoloogia traditsiooni. See teoloogia püüdis luterlust kohandada haritlaste ja noorsoo jaoks, lepitada teadust ja religiooni. Tennmann asus liberaalset teoloogiat kohandama Eestile. Religioosseid uuendusi pidas ta kasutoovateks lõppkokkuvõttes kogu riigile /40, 1930, lk. 77-79/.

Liberaalsel teoloogial muidugi teadust ja religiooni lepitada ei õnnestunud. Seepärast pöördus ta müstika poole /vt. 18, lk. 239-252/. Eestisse jõudis liberaalne teoloogia pärast selle vaibumist läänes. Nii püüab Tennmann kohe algusest peale seada õiged proportsioonid ratsionaalse, irratsionaalse ja müstika vahele /27, lk. 300; 40, 1930, nr. 2, lk. 63-64; 1936, nr. 2, lk. 44-48/. Müstika püsib tänapäevani kirikute arsenalis, olles kujunenud üldtendentsiks /19, lk. 145/.

Tennmann oli üks väheseid teoloogiateaduskonna õppejõude, kes pööras tähelepanu filosoofia probleemidele. Kuni kodanliku perioodini valitses siin luterlik ortodoksia, baseerudes piibllil. Tartus oli üks Euroopa konservatiivsemaid usuteaduskondi /41, 1921, nr. 7/8, lk. 7/.

Ristiusu tekkimisel ja kujunemisel oli tema filosoofiliseks toeks objektiivne idealism, hiljem on ta kasutanud ka subjektiivse idealismi teeneid, ja lõpuks on jälje jätnud ka nn. "kolmanda tee otsijad", kes ei pea end ei idealistideks ega materialistideks.

Uks selliseid oli ulikooli filosoofiateaduskonna õppejõud G. Teichmüller XIX saj. teisel poolel, personalismi rajajaid, kelle individuaalse "mina" rõhutamisega teistlik filosoofia on mõju avaldanud religioonile /16, IV kd., lk. 282/.

Teichmülleri personalismi baasil kujundas Tennmann uut teaduslikku kristluse filosoofiat /26/. Ta kritiseeris idealismi, et see vastandab objekti ja subjekti; materialismi ja marksismi, et need alahindavad vaimset faktorit, ja püüdis isegi marksismi samastada senise kristlusega /40, 1929,

nr. 3/4, lk. 147, 156, 180 jm./.

Oma teadusevastase substantantsiaalse hinge õpetuse, keeruka spekulatiivse tunnetusteooria ja personalismist tuletatud jumala mõistega pidigi olema teaduslikkus saavutatud /40, 1930, nr. 2, lk. 63, 65-66 jm./.

Tõe - ühe tunnetusteooria olulise probleemi puhul jääb ta ortodokssele seisukohale: tõde on jumal /40, 1929, nr. 3/4, lk. 168-169/.

Sama töökontseptsioon oli ja on praegugi kirikute praktikas. Isegi teoloogiateaduskonna algatusel organiseeritud ülikooli akadeemilisele kogudusele jutlustati "teaduslikku lunastust" ja tunnetuses religiooniga lünkade täitmise võimalust /40, 1935, nr. 4, lk. 106-107; 1936, nr. 2, lk. 33-35 jm./.

Seda võiks pidada fideismiks, mille kohta V.I. Lenin on kirjutanud: "... fideism ei eita sugugi teadust; ta eitab ainult teaduse "lialdatud pretensioone", nimelt pretensiooni objektiivsele tõele" /2, lk. 109/.

Ka kodanlikud eesrindlikud teadlased kritiseerisid sellel ajal ebateaduslikku hinge õpetust, mis on religiooni viimane võitlus teaduse vastu, kuna ta võimaldab luua hinge surematuse illusiooni, hauataguse elu /15, lk. 212-213/.

Üksikinimese, indiviidi küsimusel peatub Tennmann oluliselt. Idealismi kritiseerides ta väitis, et see ei arvestanud indiviidi, vaid ideede kompleksi /40, 1930, nr. 2, lk. 63-64, 182/.

Materialism ja marksism alahindavat üksikisikut, püüdvat teda kollektiivis lahustada /40, 1930, nr. 2, lk. 182-183/.

Pääsu leidis ta tugeva eneseteadvusega indiviidi õpetuse loomises. Tennmann ei mõistnud inimest konkreetselt, vaid abstraktselt, kui metafüüsulist substantsi, kes ei sõltu ajast ega keskkonnast /40, 1937, nr. 1/2, lk. 16-17, 59 jm./.

Sellist inimesekäsitust ei saa pidada teaduslikuks, "... sest inimese olemus pole mingile üksikule indiviidile omane abstraktne mõiste. Oma reaalsuses on see ühiskondlike suhete kogusumma", õpetab marksism /1, lk. 333/.

Iga filosoofia kujundab inimeste maailmavaadet. Nii rõhutas ka Tennmann uue personalistliku maailmavaate tähtsust kodanlikule ühiskonnale /40, 1929, nr. 3/4, lk. 181-184; 1931/1932, nr. 3/4, lk. 142 jm./.

See filosoofia pidi

andma uue ühiskonna ümberkujundamise õpetuse. Religiooni abil tulnuks ületada demokraatia ja kultuuri kriis, milles kodanlik Eesti sellel perioodil vaevles, samuti korraldada ümber haridussüsteem, kus juhtivat osa etendanuks religioosne kasvatus personalistlikus vaimus /40, 1930, nr. 2, lk. 64, 65, 74, 80 jm., 1931/1932, nr. 1/2, lk. 143-144/.

Personalistide arvates peavad üksikinimese ja ühiskonna vahelised suhted baseeruma indiviidi vaba tahte realiseerimise võimalusel, tema mõistlikus tegutsemises ilma fanatismata. Ühiskond, riik ei tohi kodanikke jõuga oma kontrollile allutada /38, lk. 863/. Viimane on aga mõeldamatu klassiühiskonnas, kahe süsteemi vahelises ideoloogilises võitluses, pealegi viiks vabadus sellisel kujul kaosesse ja anarhismi.

Filosoofia kaudu revideeris Tennmann ka kristlikku dogmaatikat, milles oluline koht on inimese ja jumala õpetusel. Tennmanni arvates pidi kristlik dogmatika lähtuma "inimesest ja tema jumalateadvusest, mis on vaba projektsioonide absoluutsustamisest kui ka enese samastamisest jumalaga" /40, 1937, nr. 1/2, lk. 59/. Inimesest oli juba juttu. Jumal pidi asuma inimeses ja looduses nähtuste, asjade, inimese ja looduse vahelise seosena, samal ajal aga kõrgemana tavalisest filosoofilisest seose-seaduse mõistest. Tal le on omane teadvus, mis on inimese spetsiifiline tunnus. Seega jumal on isikuline, mitte aga inimese sarnane. Nagu teadvus on substantsiaalne, on seda ka jumal ja "... moodustab kõige suurema ühtlusena ka substantside kogu ühtlase ja asub igas substantsis ... reaalselt." /40, 1930, nr. 2, lk. 57-58, 60-61 jm./.

Tennmann väidab oma jumalakontseptsiooniga hoobilt ületavat panteismi, antropomorfismi ja kolmainsuse. Inimese ja jumala substantsid ei ole identsed, kolmainsus on ainult ajalooliselt kujunenud metafoor /40, 1930, nr. 2, lk. 59-61/.

Tennmanni käsitus on religioosne modernism, omamoodi panteism, mis püüdis arvestada just antud ajastu ühe osa haritlaste vajadusi.

Usuteaduskonnast kandub liberaalne teoloogia suhteliselt väheste kirikute praktikasse, põhjustab aga siiski ku-

ni 1930-ndate aastate alguseni rea kirikutülisid, diskussioone ajakirjanduses. Seejarel on ta sunnitud taanduma. Uue kirikuseadusega 1934. a. rajab kodanlik riik tsentraliseeritud kirikuorganisatsiooni, kus kehtestub ka ühtne ideoloogia ja teoloogia.

Teoloogiateaduskonnas endas ei leidnud modernism teiste õppejõudude poolt erilist toetust, pakkus huvi aga teatud osale üliõpilastest. Emigrantlikus kirikus nimetati seoses Tennmanni 100. sünniaastapäevaga teda ainsaks mõtlejaks kodanliku Eesti kirikus /40, 1978, nr. 4, lk. 139-140/.

Paralleelselt modernismiga arenes Eestis neoortodoksia, mis süvendab taas antropologiseerumist, piiblist lähtumist /37, 1933, nr. 6, lk. 46-47/. Usuteaduskonnas oli selle suuna juhiks prof. H.-B. Rahamägi, kes piiskopiks saades muutis selle kiriku ametlikuks ideoloogiaks. Neoortodoksia nõudis piiratud uuendusi, mitte põhidogmade revisjoni. Sellest suunast kinni pidada tähendab usu põhitõdedest kinni pidada, "... aga muidu usu vaadetes uudsuse poole püüda ja moodsate seletustega leppida" /37, 1927, nr. 38, lk. 301/. Nii ei toonudki dialektiline teoloogia sisse olulisi muudatusi ei teoloogiasse ega filosoofiasse. Viimasega tegeldi üldse väga vähe.

Dialektilise teoloogia pinnalt kirjutati 1930-ndatel aastatel usuteaduskonnas rida uurimusi, kus püüti lahata selle erinevaid aspekte. Autorid andsid ka juhiseid selle juurutamiseks kirikute ja ühiskonna praktikasse /30, 32, 33, 34, 35, 36/.

Tööde sisu ja tase lubab järeldada, et piiblist kaugele ei jõutudki. Rõhutati tõesti inimese, moraali, saatuse probleemi. Uue teoloogia filosoofiana uuriti eksistentsialismi. Selle põhjal vaadeldakse südametunnistust ja jumala projektsiooni inimeses. Jumalariigist räägitakse jälle kui reaalsest, mitte ideaalsest mõistest. Niisugused õpetused muudavad tühiseks südametunnistuse vabaduse. Need tööd püüdsid õigustada ka religiooni aktiviseerimist ja kooli usuõpetuse sidumist moraali ning sotsiaalsete probleemidega. Siin nägid teoloogid võimalust ka materialismi ja ateismi tõkestamiseks. 1930-ndate aastate algul saavutas ateismi levik kodanlikus Eestis ühe kõrgperioodi /10, lk. 116-118/.

Usuteaduskond pidas sidet kiriku ja tema ideoloogidega regulaarsete usuteadlaste konverentside ja Akadeemilise Usuteadlaste Seltsi kaudu. Viimasesse kuulus ka üliõpilasi. Selts tegutseb edasi emigratsioonis.

Teoloogiateaduskond tegeles sotsiaalsete probleemidega, rääkis kaasa noorsoo kasvatuses, võttis osa ühiskondlik-poliitilisest elust, ülikooli juhtimisest, juhendas religioossete organisatsioonide tööd.

Luteri kirik ja ülikooli teoloogiateaduskond asusid kodanluse klassipositsioonidele, õigustasid religiooni kaudu kapitalismi, võitlesid töölisliikumise, marksismi vastu.

Juba 1920-ndate aastate algul kirjutas H.-B. Rahamägi doktoridissertatsiooni iibe probleemidest, väitekirj ei kannata aga vähimatki teaduslikku kriitikat. Madala iibe põhjuseks peeti vähest religioossust, selle tõstmiseks soovitati usu elu aktiviseerida /31/.

Usuteaduskonnas valmistati ette usuõpetajaid alg- ja keskkoolile. Sellele tööle suunati kõik teaduskonna lõpetanud naised. Kodanlikul perioodil naisi pastoreiks ei ordineeritud. Teoloogiaprofessor H.-B. Rahamäe haridusministriks oleku ajal 1924. a. alates hakati koolides taga kiusama õpetajaid, kes ei soosinud usuõpetust või levisid materialistlikke vaateid. Paljusid süüdistati ka alusetult kommunismis /4, nim. 3, s.-ü. 187, l. 1-31; s.-ü. 174, l. 1101-1106; s.-ü. 693 ja 703/. Mõned õpetajad kaotasid töökohad. Sel ajal tihenes haridusministeeriumi ja usuteaduskonna koostöö. Teaduskond koostas uued usuõpetuse kavad, abistas kooli õppekirjanduse väljaandmisel /8, nim. 5, s.-ü. 27, l. 23, 26 jm./.

Teoloogiateaduskonna algatusel ja toetusel organiseeriti Eestis mitmed religioossed ühingud noorsoole, ka üliõpilastele - ootas ju teaduskond sealt endale järelkasvu /8, nim. 3, s.-ü. 498, l. 48; 37, 1931, nr. 6, lk. 44-45/.

Elanikkonna hulgas religioosse maailmavaate levitamiseks luuakse mitmeid organisatsioone, rahvaülikoole, kus juhtivat osa etendavad teoloogiaõppejõud ja üliõpilased /6, nim. 1, s.-ü. 1, l. 2-4; 7, nim. 1, s.-ü. 2/. Rahvusvahelise Lepitusliidu kaudu imbub Eestisse ka religioosne sotsialism, mis siin erilist levikut ei saavuta /10, lk. 106/.

Eesti kodanluse rahvuspoliitika oli natsionalism. Usuteaduskond õigustas seda religiooses plaanis ja võttis osa natsionalistlikest üritustest. Kodanlikul perioodil toimus kaks nn. rahvusliku kasvatuse kongressi, kus ettekannetega esinesid ka juhtivad religiooni ideoloogid, rõhutades kristliku maailmavaate ja aktiivse kristliku elu vajadust "truualamlike riigikodanike" kasvatamisel /24 ja 25/.

Natsionalism levib kogu luteri kirikus. Seda kampaaniat juhendas taas teaduskond. Kirjutatakse vastavasisulisi uurimusi ja koostatakse programme luterluse muutmiseks eesti rahvususuks /40, 1933, nr. 2, lk. 56-59; nr. 4, lk. 121 jm./.

Natsionalismikampaania oli suunatud proletaarse internatsionalismi vastu, eriti solidaarsuse vastu Nõukogude Liiduga.

Teoloogiateaduskond õigustas kodanliku riigi tegevust tervikuna: algperioodil demokraatiat /23/ ja hiljem autoritaarseid põhimõtteid /28/.

Teoloogiateaduskond valmistas kodanlikul perioodil ette selle ühiskonna tarvis kindla suunitlusega ideolooge, kes said lisaks ettevalmistusele tegutsemiseks kitsal religioosel alal veel hulgaliselt eelteadmisi ühiskondlik-poliitiliseks tööks. Teaduskond õigustas kodanluse poliitilist režiimi ja kandis need kontseptsioonid üle religiooni. Teaduse ja religiooni vahelises võitluses püüti kollisiooni pehmedada kaldumisega sotsiaalsete probleemide sfääri neid müstifitseerides. Antropologiseerumine teiselt poolt ignoreeris inimese sotsiaalset aspekti, vastandas inimest kollektiivile, levitas subjektivismi. Need abinõud olid suunatud materialistliku ajalookäsituse, ühiskonna revolutsioonilise ümberkorraldamise vastu.

V i i t e d

1. K. Marx ja F. Engels. Valitud teosed. II kd., Tallinn, 1960.
2. Lenin, V.I. Teosed. 14. kd.
3. Nõukogude Liidu Kommunistliku Partei programm. Tln., 1968.
4. ENSV Riiklik Ajaloo Keskarhiiv (RAKA), f. 1108 (Haridusministeerium).

5. RAKA, f. 2680 (Evangeeliumi Karskuse Selts "Sinine Rist").
6. RAKA, 1725 (Rahvusvaheline Lepitusliit).
7. RAKA 3356 (Rahvusvahelise Lepitusliidu Eesti osakond).
8. RAKA, f. R-114 (Usuteaduse instituut 1942 - 1944).
9. RAKA, f. 2100 (Tartu ülikool).
10. Raid, L. Vabamõttelejate ringidest massilise ateismini. Tln., 1978.
11. Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis. Tln., 1956.
12. Religiooni ja ateismi ajalooost Eestis. II. Tln., 1961.
13. Vimmsaare, K. Luterlus enne ja nüüd. Tln., 1969.
14. Vimmsaare, K. Religioon ja kirik Eestis. Tln., 1978.
15. Rotterdami Erasmost Bertrand Russellini. Tln., 1972.
16. История философии, т. IV, М., 1957-1965.
17. Кон И.С. Философский идеализм и кризис буржуазной исторической мысли. М., 1959.
18. Критика современных буржуазных воззрений в курсе исторического материализма. М., 1975.
19. Кривелев И.А. Современное богословие и наука. М., 1959.
20. Sillaste, H. Luteri usu kiriku ja riigi vahekorra õiguslik reguleerimine kodanlikus Eestis. Kandidaadidissertatsioon. Trt., 1974. (Käsikiri TRÜ Teaduslikus Raamatukogus.)
21. Pöld, P. Usuline kriis. Trt., 1932.
22. Rahamägi, H.-B. Sotsialism ja ristiusk. Tln., 1921.
23. Rahamägi, H.-B. Eesti evangeeliumi luteriusu vaba rahvakirik vabas Eestis. Trt., 1926.
24. Rahvusliku kasvatus kongress. Tartus 2. ja 3. jaanuaril 1927. Referaatide juhtmõtted ja resolutsioonid. Trt., i. a.
25. II Rahvusliku kasvatus kongressil 2. ja 3. jaanuaril 1935 Tallinnas ettekantavate referaatide teesid. Trt., 1935.
26. Tennmann, E.G. Teichmüllers Philosophie des Christentums. (Acta B XXII). Trt., 1931.
27. Tennmann, E. Ekstaas ja müstika. Tln., 1936.
28. Tonska, A. Juht ja mass. Prof. E. Tennmanni saatesõnaga. Trt., 1936.
29. Usupuhastus Eestlaste maal 1524 - 1924. Trt., 1924.

Nr. 30 - 36 on käsikirjad, mis asuvad

TRÜ Teaduslikus Raamatukogus:

30. Laansalu, E. Uuemad voolud usuõpetuses. Magistritöö, 1938.
31. Rahamägi, H.-B. Eesti rahva sündivuse vähenemise põhjused ja teed selle nähtuse kõrvaldamiseks. Doktoritöö, 1923.
32. Taul, J. Südametunnistus. Magistritöö, i. a.
33. Taul, J. Kristluse jumalariigi õpetus. Mit einem Referat. Die Reich-Gottes-Lehre des Christentums. Doktoritöö, 1935.
34. Teppan, E. Karl Barthi õpetus pyhast kirjast. Auhinnatöö, 1931.
35. Teppan, E. Dialektilise teoloogia eshatoloogia. Magistritöö, 1935.
36. Vööbus, A. Õige kristlane, õige kristlik elu ja õige kristlik kirik Sören Kierkegaardi järele. Magistritöö, 1934.
37. "Eesti kirik", 1924 - 1934, 1978.
38. "Looming", 1933.
39. "Protestantline Ilm", 1923.
40. "Usuteadusline Ajakiri", 1926 - 1930.
41. "Üliõpilasleht", 1920 - 1921.

С.В. Смирнов

В конце XVIII - нач. XIX вв. начинается становление славяноведения как особой научной дисциплины, занимающейся изучением языков и литератур славянских народов, их древностей, историей, этнографией, изданием и описанием письменных памятников. В славянских странах это было связано прежде всего с подъемом национально-освободительного движения у западных и южных славян, с периодом Просвещения в Польше, становлением наций и национальных литературных языков, с возникновением сравнительно-исторического языкознания и расширением круга изучаемых языков и диалектов. В России интерес к славянству первоначально вырос на основе изучения старославянского языка, памятников южнославянской старины, древней истории, а также общественного внимания к русско-турецким войнам и освободительной борьбе сербского и болгарского народов. Среди ученых все более распространяется мысль, что изучение русского языка, истории, древностей неразрывно связано с изучением соответствующих явлений у других славянских народов.

В 20-е гг. XIX века возникает мысль о создании славянских кафедр в высших учебных заведениях России. Такие кафедры как выражение назревших общественных потребностей были открыты по уставу 1835 года в Московском, Петербургском, Харьковском и Казанском университетах. С этого времени можно говорить о русском славяноведении как самостоятельной науке, осознавшей свой объект и предмет исследования и имеющей свою организационную форму. Из четырех молодых ученых, занявших вновь созданные кафедры истории и литературы славянских наречий, двое - П.И. Прейс и В.И. Григорович - были тесно связаны с Тарту.

Виктор Иванович Григорович родился 30 апреля (12 мая) 1815 года в г. Балте Подольской губернии в помещичьей семье. Первое образование он получил в Умани в униатском училище, а затем в 15-летнем возрасте поступил в харьковский университет. После окончания университета был назначен на службу в Петербург. Однако не доехав до места назначения, он сворачивает с пути и направляется в Дерпт. Здесь он снова становится студентом и в течение пяти лет (1834-1839) изучает клас-

сическую филологию и немецкую философию. А.А. Кочубинский, долгое время близко знавший Григоровича, писал об этом периоде его жизни: "В скромном Дерпте пред нашим беглецом-ослушником широко раскрылись и обнявшая всю Европу философия Гегеля, и рациональные классические студии, с их культом воспитывающей стороны; меж них робко, случайно пробивались и славянские вопросы, задевавшие мимоходом пытливого юношеского классика. Он был счастлив за Гегелем, за миром ветхим, и оба эти высокообразовательные факторы и определили главное направление в ожидавшей его самостоятельной деятельности"¹.

Среди учителей Григоровича в Дерптском университете следует назвать прежде всего профессора теоретической и практической философии Г.-Б. Еше (1762-1842), профессора истории литературы, древнеклассической филологии и педагогики Х.-Ф. Нейе (1799-1886) и профессора эстетики, красноречия и древнеклассической филологии К. Моргенштерна (1770 - 1852). Еше учился в Галле, затем Кенигсберге, где слушал лекции Канта, оказавшего на его философские взгляды большое влияние.² В Дерпте Еше читал самые разнообразные курсы: логику, метафизику, энциклопедию философских наук, историю философии, историю древней философии, историю новейших философских систем в Германии, введение в философию и др. Нейе, воспитанник Берлинского университета, преподавал в Дерпте (с 1831 г.) историю греческой и римской литературы, этимологию и синтаксис древнегреческого и латинского языков, латинскую стилистику. К. Моргенштерн, один из наиболее видных и влиятельных профессоров Дерптского университета, заинтересовал Григоровича проблемой славяно-византийских отношений.

Будучи студентом, Григорович знакомится со слушателями Профессорского института, созданного в 1827 году при Дерптском университете для подготовки преподавательских кадров. Среди них были астроном А.Н. Савич, медик И.Б. Варвинский, политэконом И.Я. Горлов. Горлов в 1838 году был назначен в Казанский университет и там указал на Григоровича как возможного кандидата на кафедру истории и литературы славянских наречий. Вскоре Григорович был вызван в Казань. Он прибыл туда в апреле 1839 г.

Из-за робкого характера Григорович окончил университет со званием действительного студента. Это звание давало право на соискание следующей степени - кандидата университета - только через год после окончания курса при предъявлении

письменного сочинения и сдаче экзаменов. Григорович уже в марте 1840 года представил кандидатскую работу "Исследования о церковнославянском наречии, основанные на изучении его в древнейших памятниках, на исторических свидетельствах и отношении его к новейшим наречиям". В мае 1841 г. он сдал магистерский экзамен и через год защитил диссертацию "Опыт изложения литературы словен в ее главнейших эпохах". В работе давалось обозрение славянских литератур с IX до XV века в связи с историческими судьбами народов. После этого Григоровичу было поручено преподавание славянской филологии. В те годы он знакомил студентов с этнографией и историей славян, а также с особенностями языков чешского, сербского, болгарского, лужицкого, словинского.

Путешествия О.М. Бодянского, П.И. Прейса и И.И. Срезневского в славянские земли в конце 30-х - нач. 40-х гг. XIX века имели исключительно большое значение в истории филологии в России. Молодые слависты познакомились со многими славянскими языками и диалектами, собрали огромный языковой, фольклорный и этнографический материал, открыли, осмотрели и отчасти переписали массу древних письменных памятников, приобрели солидные познания во всех областях славяноведения, установили прочные научные и дружеские связи со многими видными славянскими учеными.

В конце 1842 г. Казанский университет предложил совершить такое же путешествие Григоровичу. Он, составив предварительный план, поехал в Москву, чтобы обсудить его с О.М. Бодянским, М.П. Погидиным и другими учеными. В Москве Григорович встретился с А.И. Гершенем. Об этом в дневнике писателя сохранилась такая запись от 7 января 1843 г.: "Вчера явился ко мне знакомиться профессор Казанского университета Григорович, - отродно уж самое юношески благородное желание изъявить свою симпатию людям - как сказать - людям движенья. Но еще отраднее видеть профессора славянских языков в Казани, твердо смотрящего на свой предмет с точки зрения современной науки. Мне дорого было и его внимание и узнать, что за Волгой есть такой благородный представитель гуманизма"³.

В мае 1844 года Григорович отправился в путь. Свое путешествие он решил начать с Турции (по маршруту: Одесса - Константинополь - Солунь - Афон). 10 сентября он уже был в г. Солуни, который особенно привлекал его как родина Кирилла и Мефодия. Здесь в книгохранилищах ученый нашел полтораста

греческих рукописей в самом жалком состоянии. Осматривая их, он должен постоянно спешить, так как боялся наскучить монахам, которые неохотно показывали книги, хотя и не берегли их. Интересным было знакомство с хорватским поэтом и собирателем древностей А. Михановичем, совершившим несколько поездок по Македонии и Фракии. Миханович показал ему свое собрание, содержащее несколько редких глаголических рукописей, доказывавших широкое употребление глаголицы.

С 27 сентября началось странствие по афонским монастырям и скитам. Чтобы сколько-нибудь расположить к себе суровых монахов, а вместе с тем и открыть доступ к письменным памятникам, хранившимся вместе с хламом в чуланах, сырых подвалах, погребках, на чердаках, он отстаивал с ними все службы, писал для монахов письма в Россию с просьбами о помощи и т.д. Почти везде его встречали грубость, "жестокосердие лукавого невежества", подозрительность. Несмотря на все эти трудности, Григорович за четыре месяца успел осмотреть 2800 греческих и 445 славянских рукописей. Из множества грамот, хранившихся в афонских монастырях, ему удалось снять копии со 120, имевших особенную важность для истории средних веков. Кроме того, он приобрел себе найденный в монастыре Богородицы один из древнейших глаголических памятников — Мариинское евангелие, Хиландарские листки, два листка пергаменного сборника XIV века, послания Иоанна к папе Клименту, пергаменную псалтырь XIII в., Законник Стефана Душана, Житие св. Симеона Сербского и многое другое.

После этого Григорович посетил еще Охрид, Софию, Шипку, Габрово, Тырново и в июле 1845 года прибыл в Румынию. Путешествие оказалось исключительно трудным, на каждом шагу подстерегали опасности. Тем не менее, после Афона он осмотрел еще 470 греческих и славянских рукописей, собрал много болгарских песен, сделал массу записей о языке и быте болгар, этнографических особенностях страны. Григоровичу принадлежит первое обследование болгарских говоров и их классификация⁴.

Поистине это был один из величайших подвигов в истории славяноведения, получивший высокую оценку у современников и потомков. Ведь до Григоровича никто не отважился заглянуть в Болгарию и Македонию, хотя об этом мечтали еще И. Добровский и В. Копитар. П.И. Кеппен даже прямо заявил о их неприступности. Ю.И. Бенелин побывал только на северо-востоке Болгарии. Когда И.И. Срезневский и П.И. Прейс выразили жела-

ние посетить эту страну, то черногорский владыка сказал им, что это можно сделать лишь в том случае, если имеется в запасе по крайней мере две головы. Робкий Григорович был первым ученым, который провик в неведомые земли и нашел там бесценные остатки южнославянской старины.

Затем Григорович побывал в Триесте, Дубровнике, Черногории, Хорватии и Сербии. На этом пути он знакомился с виднейшими славянскими учеными и деятелями культуры (Я. Коллар, В. Караджич, Ф. Миклошич, Л. Гай, А. Мажуранич, В. Бабукич, С. Враз), изучал славянские языки и диалекты, осматривал библиотеки, особенное внимание обращая на рукописные памятники, собирал материал по истории письменности и быта южных славян. Осенью 1847 года он прибыл в Прагу, где провел около пяти месяцев. Здесь он знакомился с Чешским музеем, посещал лекции, изучил чешский язык и литературу. Григорович поделился также с пражскими учеными результатами своих разысканий, выступив с докладом "Свидетельства о славянских апостолах в Охриде". В нем шла речь о двух греческих хителях св. Климента, в одном из которых говорилось об изобретении им письмен. Это предание важно как первое письменное свидетельство о существовании у южных славян двух азбук. П.И. Шафарику он оставил много сведений о славянских памятниках, записи болгарских народных песен, материалы по топонимике Болгарии.

Летом 1847 года Григорович вернулся в Казань. Прежде всего он решил выполнить совет Шафарика и изложить результаты своих наблюдений во время поездки. Через год выходит "Очерк путешествия по Европейской Турции". Это исследование по выражению М.П. Петровского, "открыло новый материк с его неведомыми дотоле обитателями. Вся история древнеславянской письменности, все исследования об языке восточной половины Балканского полуострова должны были принять новый вид; постройка их должна была производиться из того вновь открытого материала, который лежал в забросе до прибытия туда нашего ученого славянина. Наука уже не могла обойтись без книги Григоровича, воскресившей память о первых просветителях славян и многочисленных безымянных продолжателях их дела. Книга Григоровича дала новую работу всем адептам славянской науки, и во главе их был Шафарик, торжественно приветствовавший вскоре затем труды Григоровича, поднятые на разработку собранного и описанного им материала"⁵.

В 1852 г. Григорович издает "Статьи, касающиеся древнего

славянского языка". В книге говорится о значении церковно-славянского языка для изучения других славянских языков, для обогащения русского языка и развития русской культуры, рассматриваются труды по древнеславянскому языку до XVII в., характеризуются памятники церковнославянской литературы. Но особенно Григоровича интересовала проблема глаголицы и происхождения славянского письма вообще. "Он был предан глаголице как религиозный святыне, готов был всякого вводить в ее таинства"⁶.

Вопрос о происхождении славянского письма — кириллицы и глаголицы — уже давно волновал многих ученых. Еще в начале XIX века Й. Добровский высказал мнение, что глаголица была создана не ранее XIII века в Далмации для поддержания славянской литургии. Это мнение просуществовало до середины 30-х годов XIX века, т.е. до открытия "Сборника Клоца". Древность этого глаголического памятника заставила В. Копитара пересмотреть точку зрения Й. Добровского. Он пришел к выводу, что глаголица древнее кириллицы, составленной по греческому образцу, но должна была уступить место последней. В этот спор двух крупнейших ученых затем были вовлечены и русские исследователи. П.И. Прейс присоединился к выводам Й. Добровского. И.И. Срезневский отнес возникновение глаголицы к IX-X вв. и высказал предположение, что она могла быть создана в Болгарии, а не Хорватии, как полагал П.И. Прейс. Аналогичных взглядов придерживался и О.М. Бодянский, хотя не выражал этого в достаточно четкой форме.

Защитником большей древности глаголицы выступил Григорович. Он доказывал это формой начертаний знаков, кирилловскими текстами на выскобленных глаголических рукописях и др. На основе этого ученый видоизменил выводы В. Копитара, а именно полагал, что "св. Кирилл нашел глаголицу"⁷, а Мефодий (вместе с Кириллом?) после обратил ее и греческий алфавит в другую славянскую азбуку (кирилловскую)"⁸.

Мнение о первенстве глаголицы в конце 50-х гг. XIX века защищал также Шафарик. В работе "О происхождении и родине глаголитизма" (1858) он высказал предположение, что Кирилл изобрел совершенно новую азбуку — глаголицу, а кирилловское письмо ведет свое начало от епископа Климента. Этот взгляд преобладает и в современной науке.

Григорович был обладателем уникальных памятников славянской письменности. Ученый мир ждал от него публикаций и ис-

следований. Но "Чтения в имп. Обществе истории и древностей российских при Московском университете" были закрыты за опубликование перевода записок Дж. Флетчера "О государстве Русском, или образ правления русского царя ...", в которых автор неодобрительно отозвался о некоторых сторонах жизни Русского государства XVI века. После 1848 года начала свирепствовать духовная цензура. В 1852 году Григорович приготовил к печати "Службы св. Кирилла и Мефодия", но смог их опубликовать только через десять лет под заглавием "Древнесловянский памятник, дополняющий житие словянских апостолов свв. Кирилла и Мефодия" (Казань, 1862). Сокровища же Григоровича в основном представляли собой церковные тексты. Таким образом, внешние обстоятельства поставили ученого в трудное положение. Сознавая свою беспомощность, он выработал в себе ироническое отношение к явлениям жизни, с самоуничижением называл себя чернорабочим, "смирненным гамалом науки".

В 1863 г. Казанский университет присудил Григоровичу ученую степень доктора *honoris causa*. Вскоре он уволился со службы по болезни и переехал на жительство в Херсон. В мае 1865 г. Ришельевский лицей в Одессе был преобразован в Новороссийский университет. Григорович был приглашен туда ординарным профессором. В первый академический год он читал "о землях, народах и языках словянских", а позднее — обзорные славянских языков и народов, древнеславянский язык, славянские древности, историю славянских литератур.

В эти годы Григорович много занимался научными исследованиями, публикуя их исключительно в одесских изданиях. Собранные воедино М.Г. Попруженко, они составили XXV том "Летописи Историко-филологического общества при имп. Новороссийском университете" (Одесса, 1916). Почти все они посвящены изучению византийско-славянских отношений, судеб славян на Балканах, археологии, этнографии и географии юга России.

В 1876 году Григорович оставил университет и поселился в Елизаветграде (ныне Кировоград), надеясь продолжить свои исследования. Но смерть 19 (31) декабря того же года прервала эти планы.

Образ Григоровича как человека особенно выразительно обрисован в воспоминаниях В.И. Модестова. Он пишет: "Этот славный русский ученый был скромнен до убожества, скажу даже до смешного. Он не только никогда не говорил о своих трудах, но и умалял себя как нельзя более пред всяким, кто сделал что-

-нибудь в его области ... Вместе с своею скромностью Григорович соединял идеальное бескорыстие, редкую готовность помочь в нужде всякому, даже самому недостойному человеку. Он вел самый непритязательный образ жизни, отказывая себе в самом необходимом комфорте, заходя в этом отношении даже за границы благоразумия, но отказать человеку нуждающемуся в том, что он мог уделить из последних грошей, для него было дело невозможное. Честолюбие ему было совершенно чуждо. Ничего он не искал, ни у кого не заискивал для получения какого бы то ни было материального блага и устраивал себя всеми мерами от всего, что давало ему почет перед другими или лишнюю материальную выгоду"⁹.

- ¹ А.А. Кочубинский, Виктор Иванович Григорович (1815-1876) в истории славяноведения, Одесса, 1894, стр. 4.
- ² Ср. "Кант уважал Еше как основательного знатока "Критической философии", о чем между прочим свидетельствует то обстоятельство, что Кант передал Е. свои записки по логике для обработки и издания. В 1880 г. и появилась в Кенигсберге обработанная Е. логика Канта". Биографический словарь профессоров и преподавателей императорского Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902), под ред. Г.В.Левичского, т. II, Юрьев, 1903, стр. 406.
- ³ А.И. Герцен. Сочинения в девяти томах, т. 9, М., 1958, стр. 69.
- ⁴ См. об этом подробнее: С.Б. Бернштейн. Из истории изучения южных славянских языков в России и в СССР. - Вопросы славянского языкознания, вып. 2, 1957; С.Б. Бернштейн. Памяти В.И.Григоровича. (К 150-летию со дня рождения) - Известия ОЛИЯ, т. 24, вып. 4, 1965.
- ⁵ М. П - ский, Виктор Иванович Григорович в Казани. - "Славянское обозрение", 1892, т. 2, кн. 7-8, стр. 263-264.
- ⁶ И.И. Срезневский. На память об И.М. Бодянском, В.И. Григоровиче и П.И. Прейсе, первых преподавателях славянской филологии. - Сборник ОРЯС, т. ХVIII, № 6, 1878, стр. 20.

- 7 Имеются в виду "роусьские писмена", которые Кирилл обнаружил в Херсонесе во время путешествия к хазарам на рубеже 60-х годов IX века.
- 8 В.И. Григорович, Статьи, касающиеся древнего славянского языка, Казань, 1852, стр. 67.
- 9 В.И. Модестов, Отрывки из воспоминаний. - Исторический вестник, 1884, ноябрь, стр. 292.

ВОСПИТАННИКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА - ПЕРЕВОДЧИКИ И ПОПУЛЯРИЗАТОРЫ РУССКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ НА ЗАПАДЕ

С. Исаков

Тартуский университет занимал в XIX в. совершенно особое место в ряду высших учебных заведений России. Находясь на территории Российской империи, он тем не менее до 1890-х гг. был немецким по языку преподавания, по составу профессоров и большинства студентов. Благодаря этому Тартуский университет стал как бы своеобразным посредником в научных, культурных, в какой-то мере и литературных общениях России с Германией, а через Германию и - шире - с Западной Европой.

Эта особая "посредническая" функция Тартуского университета прекрасно осознавалась уже современниками. Так, профессор истории, статистики и географии Г.Ф. Пёшман в программной речи при открытии университета в 1802 г. указал на две его основные задачи: 1) помочь России усвоить достижения западноевропейской культуры и науки и 2) познакомить Западную Европу с успехами русской науки, культуры и литературы. "До сих пор многие открытия, многие произведения русского гения оставались или вовсе неизвестными или не доходили до Западной Европы в таком виде, как они этого заслуживали. Отсутствовал коммуникационный путь, по которому они быстро могли бы достичь Запада и там получить распространение и быть использованными ..., - писал Г.Ф. Пёшман. - Может быть, этой потребности также сможет помочь новый университет".¹

Выполнению этой задачи служил выпускавшийся в 1833-1836 гг. тартускими профессорами журнал "Dorpatser Jahrbücher für Litteratur, Statistik und Kunst, besonders Russ-

lands", заслуживающий специального исследования. На его страницах печаталась хроника научной жизни России, библиографические обзоры выходящих в свет русских книг и русской журналистики, рецензии на русские научные труды и отдельные произведения русских писателей, статьи и сообщения по истории, географии, статистике и культуре России. Ряд работ посвящен народам, населяющим Россию, и их культуре (статьи В.И. Даля о башкирах и казахах, работы об армянах и т.д.). Рецензия Е.Ф. Розена на "Бориса Годунова" А.С. Пушкина включала первопубликацию - в оригинале и в переводе - сцены "Ограда монастырская", не вошедшей в первое полное издание драмы на русском языке.

Однако на пути претворения в жизнь этой указанной выше задачи вставало немало трудностей. Одна из них - пренебрежительное отношение большинства балтов к русской культуре и литературе как "варварской", малоинтересной для человека европейской цивилизации. Подобные взгляды порой разделяли и некоторые преподаватели (профессор К. Ширрен, лектор В.Ген), а также многие студенты из остзейцев.

И все же показательно, что из числа студентов Тартуского университета вышел ряд крупных переводчиков и популяризаторов русской литературы в немецком культурном мире XIX в.

Из них прежде всего следует назвать Карла Фридриха фон дер Борга (1794-1848), автора первой антологии русской поэзии на немецком языке, сыгравшей очень важную роль в ознакомлении немецкого, в некоторой степени и западноевропейского читателя с литературой России.² Он изучал в 1811-1816 гг. в Тартуском университете право, в 1820 г. стал секретарем тартуского уездного суда, а с 1827 г. до смерти был синдиком и директором канцелярии Тартуского университета. К. фон дер Борг принимал участие во многих прибалтийских периодических изданиях и альманахах и был одной из видных фигур в литературных и культурных кругах Тарту.

О переводах К. фон дер Борга из русской поэзии известно с 1815 г.³ В работе над антологией ему оказали помощь русские поэты А.Ф. Воейков, В.А. Луковский, Н.М. Языков и др. Антология К. фон дер Борга "Poetische Erzeugnisse der Russen" (т. I, Дерпт, 1820; т. II, Дерпт и Рига, 1823) включала 130 произведений более чем тридцати русских авторов и 14 народных песен. Произведения были расположены по жанрам; первый том, в основном, содержал образцы лирической поэзии, а

второй — эпика. Наиболее полно в издании были представлены представители того течения русского преромантизма и романтизма, которое принято называть карамзинизмом, — И.И. Дмитриев (21 произведение), К.Н. Батюшков (13), В.А. Жуковский (11), Н.М. Карамзин (9) и др. Но в антологии можно найти и крупнейших поэтов ХУШ в., а также представителей других течений в русской литературе начала ХІХ в.: И.А. Крылов (10), Г.Р. Державин (8), М.В. Ломоносов (4), А.Ф. Мерзляков (3), Д.И. Фонвизин (1) и др. Немецкий читатель по антологии впервые мог познакомиться и с двумя произведениями молодого А.С. Пушкина. Тексты были снабжены примечаниями переводчика, а в конце второго тома были приведены биографические справки об авторах, содержавшие и самую общую характеристику их творчества.

Переводы К. фон дер Борга, как правило, были очень точны и передавали как содержание, так и форму оригинала. Прекрасный язык и стиль переводов позволяет охарактеризовать их в целом как удачные.

Антология К. фон дер Борга вызвала много откликов как в немецкой, так и в русской печати, и в течение, по крайней мере, двух десятилетий служила основным источником знакомства немецких ценителей литературы с русской поэзией.

К. фон дер Борг и позже выступал с переводами из русской литературы, со статьями о ней, с рецензиями на произведения русских авторов. Он был одним из руководителей уже упоминавшегося выше журнала "Dorpater Jahrbücher", а также выходившего в 1836—1837 гг. в Тарту журнала "Der Refraktor", в котором появилось много материалов по русской литературе (в частности, принадлежащие К. фон дер Боргу переводы первых глав романа в стихах А.С. Пушкина "Евгений Онегин" и повести Н.В. Гоголя "Тарас Бульба").⁴

Не меньшее значение, чем антология К. фон дер Борга, в истории русско-немецких связей имела и знаменитая книга П.О. Гётце "Stimmen des russischen Volks in Liedern" ("Голоса русского народа в песнях").⁵

Петер Отто Гётце (Goetze, 1793—1881), уроженец Эстляндии, в 1810—1812 гг. учился в Тартуском университете, закончив курс со степенью кандидата философии. Позже он много путешествовал по России, был видным чиновником в Петербурге, общался в столичных литературных кругах с крупными русскими писателями (Г.Р. Державин, Н.М. Карамзин, В.А. Жуковский и

др.). рано заинтересовался русской словесностью. В 1829 г. он был избран почетным членом Российской Академии.

Литературная деятельность П.О. Гётце началась с перевода "Гимна лиро-эпического на прогнание французов из отечества" Г.Р. Державина (вышел в 1814 г. отдельным изданием в Риге и Тарту). С 1817 г. известно о собирании им материалов для будущей антологии русского песенного фольклора. Она вышла в свет в 1828 г. в Штутгарте под названием "Голоса русского народа в песнях". Антология длительное время оставалась наиболее полным и лучшим собранием русского фольклора на немецком языке, по которому, между прочим, знакомились с русским народно-поэтическим творчеством К. Маркс и Ф. Энгельс. В предисловии к книге П.О. Гётце дал и научное обозрение русского песенного и былинного фольклора, едва ли не самое удачное из появившихся в ту пору в свет. Сборник снабжен основательными комментариями и нотами. Труд П.О. Гётце вызвал многочисленные отклики в прессе и был высоко оценен специалистами.

П.О. Гётце рассматривал свой сборник лишь как часть большой серии изданий славянского фольклора под общим названием "Голоса славянских народов в песнях". В 1827 г. он выпустил сборник переводов сербских народных песен и занимался переложением на немецкий язык украинского фольклора.

Весьма много материалов о России, русской культуре и литературе печаталось на страницах издававшегося в Таллине в 1828-1830 гг. журнала "Esthonia". Редактором журнала был поэт и переводчик Франц Шлейхер (1801-1868). Уроженец Выру, он в 1821-1825 гг. учился в Тартуском университете и позже преподавал в казенных учебных заведениях Петербурга. В последующие годы он выступал и как переводчик с русского: Ф. Шлейхеру принадлежат переводы отдельных произведений Н. Кукольника, А. Хомякова и особенно им любимого А. Дельвига.

Переводами произведений русских авторов занимался и неизвестный в истории эстонской литературы Георг Юлиус Шульц-Бертрам (1808-1875), уроженец Таллина, изучавший в 1827-1835 гг. в Тартуском университете медицину. Он автор перевода на немецкий язык "Горя от ума" А.С. Грибоедова и ряда других произведений русских писателей, с некоторыми из которых Г. Шульц-Бертрам был знаком и лично (П.А. Вяземский, Ф.И. Тютчев, А.Н. Майков, Я.П. Полонский).⁶

Важную роль в ознакомлении немецких читателей с творче-

ством М.Ю. Лермонтова сыграл Роман (Рейнхольд-Фридрих) Будберг-Бённингхаузен (1816-1858).⁷ Уроженец Эстляндии, он в 1835-1838 гг. изучал камералистику в Тартуском университете, в 1840 г. отправился в Берлин, где подружился с поэтом Н. Ленау и стал членом литературного общества "Туннель через Шпре". На его заседаниях Р. Будберг-Бённингхаузен читал свои стихи и переводы из Лермонтова, получившие одобрение членов общества. За любовь к русской литературе он получил в обществе прозвище "Пушкин".

В 1842 г. в Берлине вышел сборник стихотворений Р. Будберга-Бённингхаузена, в который вошли и три перевода из Лермонтова - "Дары Терека", "Казачья колыбельная песня" и "Три пальмы". В том же 1842 г. в Берлине был издан сделанный Будбергом перевод "Мцыри" Лермонтова с большим поэтическим вступлением, в котором оплакивалась гибель поэта. Это был первый перевод из Лермонтова на немецкий язык, вышедший отдельной книгой. Наконец, в 1843 г. в Берлине появился принадлежащий Р.Будбергу-Бённингхаузену перевод трех частей "Героя нашего времени" ("Тамань", "Фаталист", "Княжна Мери"). Все эти издания привлекли внимание немецкой критики и были встречены ею очень одобрительно. В рукописи остался и вскоре после смерти Будберга пропал его незаконченный перевод "Евгения Онегина" А.С. Пушкина.

Немецкие критики и литературоведы расходятся в оценке переводов Р. Будберга-Бённингхаузена. Современники склонны были оценивать их очень высоко, еще в конце XIX в. их называли блестящими; исследователи же наших дней, наоборот, считают их малоудачными. Переводы Будберга хорошо звучат по-немецки, но не очень точны.

Переводчиками произведений М.Ю. Лермонтова на немецкий язык выступали и некоторые другие выпускники Тартуского университета - Карл Вальфрид Штерн (1819-1874; изучал в университете экономику в 1838-1843 гг.), Эдуард Баумбах (1827-1884; изучал в университете камеральные науки и историю в 1849-1852 гг.) и др. Э. Баумбаху принадлежит своеобразная антология переводов из русской поэзии, включенная в его сборники стихов "Gedichte" (1870) и "Neue Gedichte" (1876). В первом сборнике мы находим 11 стихотворений А.С. Пушкина и 2 стихотворения М.Ю. Лермонтова, во втором - 28 произведений 12 русских поэтов, в том числе Г.Р. Державина, В.А. Жуковского, А.А. Дельвига, Е.А. Баратынского, Н.М. Языкова,

И.И. Козлова, М.Ю. Лермонтова и др. К сожалению, художественный уровень переводов Э. Баумбаха невысок.

Одним из первых переводчиков поэзии А.Н. Майкова и А.А. Фета на немецкий язык был Арнольд Тидебёль (1818-1883), учившийся в 1835-1838 гг. на юридическом факультете Тартуского университета (в 1840 г. стал кандидатом юриспруденции). Его переводы появились в 1858 г. в рижском альманахе "Literarisches Taschenbuch der Deutschen in Russland".

Но эти переводчики сыграли все же более чем скромную роль в истории русско-немецких литературных связей. Зато одним из крупнейших популяризаторов русской литературы на Западе стал видный прибалтийский публицист либерального толка Юлиус Эккард (1836-1908).⁸ В 1856-1859 гг. он учился на юридическом факультете Тартуского университета, закончив курс в 1860 г. кандидатом. В 1861-1867 гг. Ю. Эккард был одним из редакторов крупнейшей немецкой прибалтийской газеты "Rigasche Zeitung". Хорошо разбиравшийся в русской литературе и довольно внимательно следивший за общественной и культурной жизнью России, Ю. Эккард опубликовал на страницах редактируемой им газеты и других местных изданий много статей о русских писателях и рецензий на их произведения и на русские журналы. Они посвящены А.С. Пушкину, А.С. Грибоедову, А.К. Толстому, И.С. Тургеневу, современной русской журналистике (в частности, "Современнику") и др. В 1867 г. Ю. Эккардт переехал в Германию, где стал редактором журнала "Grenzboten". И за границей он много писал о русской литературе и вскоре стал одним из крупнейших авторитетов в области русской культуры в Германии, чьи работы оказали большое влияние на рецепцию русской литературы немецким читателем. В книги Ю. Эккардта "Baltische und russische Culturstudien aus zwei Jahrhunderte" (1869), "Jungrussisch und Altlivländisch. Politische und culturgeschichtliche Aufsätze" (1871), "Russische und baltische Charakterbilder aus Geschichte und Literatur" (1876) включен ряд его статей о русской культуре и литературе, об отдельных русских писателях, в частности о А.И. Герцене. Особенно много Ю. Эккардт писал о И.С. Тургеневе, с которым он был и лично знаком.⁹

Однако воззрения Ю. Эккардта на русскую литературу были весьма сложными и отнюдь не объективными. Как следствие, он давал в своих работах далеко не всегда верную картину развития русской литературы, порою и просто искаженно изображал

ее путь, отдельных ее представителей. Либерал, а позже про-бисмарковски настроенный катедер-социалист Ю. Эккардт выступал одновременно и против русской демократии ("нигилистов"), и против реакционных кругов русского общества. По его убеждениям, хотя эти две силы внешне и выступают в России как антагонисты, но на самом деле внутренне близки друг к другу. Их сближает отрицание западной цивилизации, игнорирование порядка и законности, псевдонародные русификаторские лозунги и т.д. Ю. Эккард отрицательно относился к русскому критическому реализму, считая целью искусства отображение эстетически прекрасного. Исключение он делал для И.С. Тургенева, в творчестве которого видел синтез реализма и "идеализма".

Но, как бы то ни было, работы Ю. Эккарда способствовали знакомству с русской литературой на Западе.

Одним из лучших переводчиков русской литературы на немецкий язык конца XIX в. был А. Ашарин, чьи переводы получили широкую известность в немецком культурном мире.

Уроженец Пярну Андреас Ашарин (1843-1896) изучал в 1865-1874 гг. в Тартуском университете математику и право, закончив курс в 1876 г. действительным студентом. Некоторое время он работал журналистом в петербургских немецких газетах, а затем учителем немецкого языка в русских гимназиях Риги. А. Ашарин был известен и как один из лучших прибалтийских шахматистов. Выступал он и как поэт.

В 1877 г. в Тарту в переводе А. Ашарина вышел сборник стихотворений и поэм А.С.Пушкина и М.Ю.Лермонтова, в 1885 г. без изменений переизданный в Таллине. Он включал 14 произведений Пушкина (в том числе три поэмы - "Кавказский пленник", "Цыгане", "Полтава") и 19 произведений Лермонтова (в их числе "Песня про купца Калашникова", "Мцыри", "Демон"). Переводы А.Ашарина очень точны, полностью сохраняют форму оригинала и хорошо звучат по-немецки. Критики справедливо указывали, что А. Ашарину удается передать сущность, дух оригинала, своеобразие переводимых авторов. Его переводы характеризовали как превосходные, мастерские, а один рецензент даже назвал их гениальными.¹⁰ Они действительно, вскоре вытеснили из литературного обихода более ранние переложения Пушкина и Лермонтова. В начале XX в. в широко распространенном в немецкоязычном мире энциклопедическом словаре Майера утверждалось как нечто общепризнанное, что переводы А. Ашарина из Лермонтова - лучшие.¹¹

Из-под пера А. Амарина позже вышел и ряд других интересных переводов из русской поэзии и прозы. В 1879-1880 гг. в Митаве было издано два томика избранных русских повестей в его переводе, включавшие в числе прочего произведения Н.В. Гоголя. Ряд переложений А. Амарина был опубликован в местных журналах и газетах. Наконец, в 1894 г. в Риге вышла составленная им антология русской поэзии в немецких переводах под названием "Nordische Klänge" ("Северные звуки"), включавшая 90 произведений 19 авторов, в том числе А.С. Пушкина, М.Ю. Лермонтова, А.В. Кольцова, А.Н. Майкова, Н.А. Некрасова, А.К. Толстого, С.Я. Надсона, Д.С. Мережковского и др. В сборнике мы находим также 16 русских, украинских и белорусских песен.

Можно было бы отметить и некоторых других переводчиков с русского второй половины XIX в. - выпускников Тартуского университета, в частности Христофа Миквитца (1850-1924). Он изучал в 1869-1877 гг. в Тартуском университете филологию и закончил курс кандидатом сравнительного языкознания, позже много лет редактировал газету "Revalsche Zeitung". В его сборник "Стихотворения" (1892) включен ряд переводов из А.С. Пушкина и М.Ю. Лермонтов.

Отметим, что переводы текстов некоторых русских песен появились и в песеннике корпорации "Эстония".¹²

Л и т е р а т у р а

¹ G.-F. Pöschmann. Ueber den Einfluss der abendländischen Kultur auf Russland. Bey Gelegenheit der Eröffnung der Dörptschen Universität. Dorpat, 1802, S. 52.

² Библиография трудов К. фон дер Борга и литературы о нем в кн.: K. Goedeke. Grundriss zur Geschichte der deutschen Dichtung aus den Quellen. Zweite, ganz neu bearbeitete Auflage. Bd. XV. Berlin, 1964, S. 89-91. О его антологиях см.: В. Десницкий. Избранные статьи по русской литературе XVIII-XIX вв. М.-Л., 1958, стр. 198-201; Б.И. Кулешов. Литературные связи России и Западной Европы в XIX веке (первая половина). М., 1965, стр. 267-270; E. Reissner. Deutschland und die russische Literatur. 1800-1848. Berlin, 1970, S. 48-56.

- 3 См. письма М.А. Мойер к А.П. Киреевской от 17. VII 1815 г. (Уткинский сборник. I. М., 1904, стр. 151) и А.Д.Илличевского к П.Н. Фуссу от 28. XI 1815 г. (К.Я. Грот. Пушкинский лицей (1811-1817). СПб., 1911, стр. 57).
- 4 О журнале "Рефрактор" и работах К. фон дер Борга, в нем опубликованных, см.: С.Г. Исаков. Журналы "Esthona" (1828-1830) и "Der Refraktor" (1836-1837) как пропагандисты русской литературы. - "Ученые записки ТГУ", вып. 266, 1971, стр. 36-48.
- 5 О П.О. Гётце и его антологии русского фольклора см.: Е. Hexelsneider. Die russische Volksdichtung in Deutschland bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. Berlin, 1967, S. 85-96.
- 6 О нем см.: Ella v. Schultz-Adajewsky. Dr. G.J. v. Schultz-Bertram. Biographische-litterarische Skizze, - Beilage zur "Baltischen Monatsschrift", 1896, S. 163-196, 223-234.
- 7 О нем см.: Jegóř v. Sivers. Roman Freiherr Budberg-Benninghausen. - "Rigasche Zeitung", 10. III 1858, Nr. 56; Roman Freiherr Budberg-Boenninghausen. - In: R. Budberg-Boenninghausen. Gedichte. Zweite Veränderte Ausgabe. Reval, 1861, S. IX-XX; E. Reissner. Op. cit., S. 207-210. С.Г. Исаков. Роль прибалтийско-немецких литераторов в пропаганде творчества М.Ю. Лермонтова в немецком культурном мире. - "Ученые записки ТГУ", вып. XXVI, 1975, стр. 54-57.
- 8 См. о нем: В.Н. <ollander>. Julius Eckardt. - "Rigascher Almanach für das Jahr 1905", S. 95-100; Dr. H. Diez. J. v. Eckardt. - In: Biographisches Jahrbuch und deutscher Nekrolog. Bd. 13, 1910, S. 142-145; R. Wittram. Liberalismus baltischer Literaten. Riga, 1931, S. 15 ff., 58-84.
- 9 Об истории их знакомства см.: Julius v. Eckardt. Lebens-erinnerungen. Bd. I. Leipzig, 1910, S. 124-128.
- 10 "Nordische Rundschau", 1884, Bd. II, S. 667.
- 11 Meyers Grosses Konversations-Lexikon. Sechste Auflage. Bd. XII. Leipzig und Wien, 1905, S. 436.
- 12 См. Estonen-Lieder. Gesammelt und herausgegeben von Alexander Eggers. St. Petersburg, 1890.

ВОСПИТАННИКИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА -
ЧЛЕНЫ АКАДЕМИИ НАУК СССР

Хайн Танклер

За время существования Тартуского университета членами Академии наук было избрано 65 его воспитанников. К ним же относятся и П.С. Гетце, состоявший членом Российской академии.* Следует отметить, что к этому числу относятся также 4 воспитанника Профессорского института при Тартуском университете (М.С. Куторга, Н.И. Пирсов, П.Г. Редкин, А.Н. Савич) и 4 воспитанника Тартуского университета, не зарегистрированные в "Album Academicum" /1/. Ими являются профессора Д.И. Гриндель и М. Энгельгардт, которые пополняли в Тарту свои знания (Гриндель - в 1820-1823 гг., Энгельгардт - в 1803 г.). Э.И. Эйхвальд короткое время в 1814 г. изучал здесь медицину и естественные науки /2/. Данные об Э.А. Эверсманне, изучавшем в 1815 г. медицину в Тартуском университете, взяты у В.Г. Гептнера и А. Богданова /3/.

Документальные материалы об учебе этих 4 ученых, хранящиеся в Центральном государственном архиве Эстонской ССР, недостаточны для приведения неопровержимых утверждений. Не исключено, что число воспитанников Тартуского университета, избранных в академию, еще увеличится за счет студентов, незарегистрированных в "Album Academicum".

Для большинства воспитанников Тартуский университет был первым высшим учебным заведением. Только вышеназванные Д.И. Гриндель и М. Энгельгардт продолжали здесь свое обучение. Н.Н. Бурденко некоторое время учился в Томском университете. После учебы в Тарту свои знания пополняли в западно-европейских университетах 25 человек. В русских высших учебных заведениях продолжали учиться только П.В. Гань (учился в Тарту один год, затем переехал в Москву) и Г.П. Гельмерсен (в Петербургском горном институте). Были и другие, не про-

* Высшее научное заведение России и Советского Союза за свою историю несколько раз меняло название. Первоначальное название - Академия наук и художеств, с 1803 г. - Императорская Академия наук, с 1836 г. - Императорская Санкт-Петербургская АН, с 1917-1925 гг. - Российская АН, с июля 1925 г. - АН СССР. Российская академия существовала с 1783 г. параллельно с Академией наук и слилась с ней в 1841 г.

шедшие в Тарту полного курса. Можно назвать 5 имен ученых, которые учились в Тарту год или два: А.Я. Купфер, К.А. Мейер, К.П. Патканов (Патканян), Э.И. Эйхвальд и Э.А. Эверсмани,

Если классифицировать воспитанников по изучаемым ими специальностям, то получается следующая картина: 25 студентов изучали медицину, 6 - химию, 6 - богословие, 5 - физику, 4 - историю, 4 - юриспруденцию, 3 - математику; ботаникой, астрономией, филологией и камеральными науками занимались по 2 студента. Не всегда удается установить конкретную дисциплину, которой занимался данный студент. Мы можем только сказать, что 7 будущих академиков училось на философском факультете, 3 - на отделении славянской филологии и 5 изучали естественные науки. 15 воспитанников зарегистрированы по 2 дисциплинам, примерно в 10 случаях не упоминались даже побочные предметы. Изучавших два предмета можно разделить на 2 категории: те, кто изучал эти дисциплины одновременно, и те, кто оставил один предмет и стал изучать другой. Я. Эндзелин занимался в Тартуском университете в течение 10 лет (1893-1903) даже по трем специальностям: классической филологии, славянской филологии и истории.

Знания, полученные в Тартуском университете, не всегда служили основой для дальнейшего научного пути воспитанников. В частности, это относится к богословскому факультету (окончание богословского факультета давало в свое время хорошие материальные перспективы). Служителями культа стали только А. Биленштейн и на некоторое время Э.Я. Напиерский. Насколько мало влияло окончание богословского факультета на будущую деятельность студента, показывает хотя бы пример с К.Х. Кнорре, который сразу после окончания университета стал, по рекомендации В.Я. Струве, директором Николаевской обсерватории. Деятельность 21 воспитанника Тартуского университета не связана с научными дисциплинами, которые они официально изучали в университете. Некоторые из них слушали лекции по медицине (П.Д. Боборыкин, А.А. Бунге, Г.И. Гесс, В.И. Даль, А.Я. Купфер, К.А. Мейер, А.Ф. Миддендорф, Р.Э. Траутфеттер, Э.И. Эйхвальд, А.А. Штраух), некоторые даже работали врачами, но никто из них не имеет значительных заслуг в этой области. Ф.И. Видеман и Э.В. Штеллинг наряду с физикой изучали юриспруденцию, а В.Я. Струве и Ф.Б. Шмидт - филологию.

Научная деятельность многих воспитанников университета началась именно в Тарту. Уже один список защищенных диссер-

такий получается довольно длинный (хотя не учтена степень кандидата, которую присуждали при особенно успешном окончании университета). Около половины будущих академиков (31 чел.) защитили свои диссертации в Тарту, в девяти случаях как магистерскую, так и докторскую. На медицинском факультете было защищено 16, на физико-математическом - 11 и на историко-филологическом - 4 диссертации.

После окончания университета многие выпускники стали профессорами вузов в России. Профессорами Тартуского университета стало 15 воспитанников университета, и всего при Тартуском университете работало 26 его воспитанников (чаще всего) короткое время в качестве вспомогательного научного персонала). В 39 случаях 21 воспитанник Тартуского университета выбирался профессором других российских университетов (Петербургский университет - 11 человек, Казанский - 6, Московский - 6 и т.д.). Р.Х. Ленц и Л.И. Шренк работали в вузах преподавателями. Академики - воспитанники Тартуского университета работали в 19 российских высших учебных заведениях. В годы советской власти это число увеличилось до 23, и в них продолжали работать 6 воспитанников. Профессорами в немецких университетах были К.М. Бэр и Л. Стида в Кенигсберге, В.Оствальд и А.А. Эттинген в Лейпциге, Г. Тамман в Геттингене и К.К. Ширрен в Киле. Я. Эндзелин был избран профессором университета Латвийской республики. В итоге воспитанники Тартуского университета работали в 28 различных высших учебных заведениях. Несколько воспитанников состояли ректорами университетов: Д.И. Гриндель (1810-1812), Ф. Биддер (1858-1865) и Х. Круус (1944) в Тарту, Э.Х. Ленц (1863-1864) и П.Г. Редкин (1873-1876) в Петербурге, Р.Э. Траутфеттер (1847-1859) в Киеве. Во главе Петербургского горного института одно время стоял Г.П. Гельмерсен (1865-1872). Первым директором Варшавского политехнического института был А.Е.Лагорио (с 1898 г.). Н.И. Пирогов являлся попечителем Одесского (1856-1858) и Киевского (1858-1861) учебных округов. В девяти случаях воспитанники Тартуского университета занимались наукой параллельно с другой работой (работали врачами, учителями и т.д.).

Многие воспитанники работали непосредственно при АН. Действительными членами Академии наук было избрано 18 воспитанников Тартуского университета, причем К.М.Бэр и А.Я. Купфер избирались по два раза. А.Я. Купфер являлся единственным ученым, который переменил специальность, будучи академиком.

В 1828 г. его избрали академиком по минералогии, а в 1841 г. — по физике. Обычный до 1912 г. в России академический путь — от адъюнкта до экстраординарного академика и затем действительного члена — проделало 12 человек. Возможно, что Р.А. Ленц стал бы тринадцатым, если бы он не умер слишком молодым. В.Я. Струве был избран из почетных членов сразу в действительные, он был единственным, кто, будучи действительным членом академии, остался при Тартуском университете. Чаще всего воспитанников Тартуского университета избирали в члены-корреспонденты АН (44 человека). Почетными членами избралось 14 человек. Их можно разделить в основном на две категории: с одной стороны, это заслуженные ученые, достигшие почтенного возраста (К.М. Бэр, В.И. Даль, А.Ф. Миддендорф, П.Г. Редкин, Ф. Биддер, А.А. Бунге, В.Я. Струве, Г. Тамман), с другой — некоторые государственные деятели и высшие военные чины, имеющие мало общего с Академией наук (Ф.Ф. Берг, П.В. Гань, В.К. Ливен). Сюда же следует причислить лейб-медика Е.И. Рауха, у которого довольно скромные заслуги перед наукой. Почетными членами были писатель П.Д. Боборыкин и переводчик П.О. Гетце. В.Я. Струве и К.М. Бэр избирались в почетные члены по два раза.

Некоторые из выпускников Тартуского университета занимали в академии высокие посты, непременными секретарями состояли А.Ф. Миддендорф (1855—1857) и А.А. Штраух (1890—1893), Д.С. Белянкин работал академиком-секретарем отделения геолого-географических наук (1949—1953).

По специальностям академики разделялись следующим образом: 8 зоологов, 8 ботаников, 8 медиков, 8 филологов, 7 минералогов, 6 астрономов, 5 физиков, 5 этнографов, 4 химика, 4 историка, 4 государственных деятеля и военных, 3 географа, 2 писателя, 2 философа, было по одному математику, юристу, специалисту по педагогике и экономике. Вышеназванный перечень, как мы видим, далеко не совпадает с изучаемыми в Тарту дисциплинами. Часто бывает нелегко определить специальность ученого. Возьмем, например, К.М. Бэра: ограничиться его определением как ученого-зоолога и медика, значит не учесть его заслуг перед географией, этнографией, геологией, палеонтологией, историей, музейным делом и библиографией. Разносторонних ученых было несколько, особенно среди естествоиспытателей, участвовавших в комплексных научных экспедициях.

Можно смело утверждать, что большая часть академиков —

воспитанников Тартуского университета происходит из Лифляндии и Эстляндии (соответственно 29 и 8). Только В.К. Ливен является уроженцем Курляндии. 8 человек родились в Тарту, в Митаве - 7, в Риге - 6. 23 воспитанника - выходцы из России. А.Ф. Миддендорф, Ф.В. Овсянников и А.А. Штраух родились в Петербурге, А.Н. Савич и Л.И. Шренк родились в Сумском уезде Харьковской губернии, остальные происходят из разных мест России. Из-за границы прибыли Ф.Паррот, В.Я.Струве, Э.А.Эверсман (из Германии) и Г.И. Гесс (из Швейцарии).

Большинство воспитанников покинули город Тарту. Верными городу, давшему им образование, остались лишь Ф. Биддер, А.А. Бунге, Ф. Паррот и Э.Ф. Руссов. Однако некоторые воспитанники вернулись в Тарту в старости и похоронены здесь на кладбище Раади (К.М. Бэр, В.К. Деллен). В Тарту похоронен также Х. Круус. Зато Ленинград - академический город - является местом упокоения, по крайней мере, 18 академиков.

Большинство академиков по национальности немцы, русских около десяти, два эстонца (Х. Круус и Г. Тамман, куда можно прибавить А.Ф. Миддендорфа, эстонца по матери), два латыша (Д.И. Гриндель и Я. Эндзелин), два поляка (Б.И. Дыбовский и К.И. Максимович), К. Патканов (Патканян) был армянином, Г.И. Гесс - швейцарцем, отец В.И. Даля датчанин, в матери текла немецкая и французская кровь.

Среди академиков было несколько членов одной семьи - В.Я. Струве с сыновьями Оттоном и Генрихом и затем В.К. Делленом, братья Эмиль и Роберт Ленц.

Около половины академиков родилось в конце XVIII-начале XIX века. Первые 75 лет деятельности Тартуского университета были чрезвычайно плодотворными: именно в эти годы в нем обучалась большая часть будущих академиков. После небольшого перерыва, на рубеже столетий, в стенах Тартуского университета получают образование четыре будущих академика: Д.С. Белянкин, Д.К. Зеленин, Н.К. Пиксанов и Я. Эндзелин. В начале XIX века в Тартуском университете учился Н.Н. Бурденко. ~~Последними~~ из академиков, получивших образование в Тартуском университете, были Г.А. Шайн (1912-1914) и Х. Круус (1914-1923).

В годы советской власти в члены Академии наук было избрано 9 ученых (четверо из них - академиками). Пять воспитанников Тартуского университета были иностранными членами-корреспондентами, а К.М. Бэр и Г. Тамман состояли и почет-

ными иностранными членами Академии наук.

Наибольшее число воспитанников Тартуского университета избиралось в Академию наук в 1826 г. и в 1828 г. (по пять человек) в 1862 г. (четыре человека).

Интересно отметить, что из шести действительных членов, избранных в Академию наук в 1828 г., четверо являлись воспитанниками Тартуского университета. В девяти случаях в члены АН избирали по три воспитанника Тартуского университета в год. В 1862–1865 гг. в члены АН тринадцать раз избиралось девять воспитанников Тартуского университета. Для некоторых из них это оказалось одновременно периодом наиболее стремительной карьеры – Д.И. Шренк и Ф.В. Овсянников стали за это время из адъюнктов действительными членами (Овсянников даже за три года).

Первым из рассматриваемых нами ученых был избран в академию Д.И. Гриндель (1807 г., член-корреспондент). Он являлся также одним из первых ученых, связанных с Тартуским университетом, которого избрали в члены АН СССР. Интересно отметить, что Д.И. Гриндель стал посещать лекции медицинского факультета после своего пребывания на посту ректора Тартуского университета и избрания в члены Академии наук. Первым действительным членом стал Х.И. Пандер (1826).

Раньше всех из будущих академиков в Тартуском университете учился М. Энгельгардт (1803), а из студентов, прошедших полный курс обучения – М.Г. Паукер (1805–1809) и Е.И. Раух (1806–1811). Быстрее всех был избран в члены АН Ф. Паррот (окончил университет в 1814 г., в 1816 г. уже член-корреспондент; по возрасту он и Э.Х. Ленц были самыми молодыми академиком – 24 года, последний на несколько месяцев моложе). Ко времени своего избрания не достигли 30-летнего возраста десять воспитанников. Самым старшим по возрасту был Е.И. Дыбовский, которого избрали в академики в 94 года и который умер через две недели после своего избрания. Из воспитанников Тартуского университета он прожил самую долгую жизнь. Очень молодым умер Р.Х. Ленц – в возрасте 28 лет.

К сожалению, мы не имеем возможности подробно остановиться на научных достижениях академиков – воспитанников Тартуского университета, скажем только, что они являлись значительными. На это указывает хотя бы то, что многие из академиков были отмечены высокими академическими наградами (премии Бэра, Демидова, Карпинского, медали Бэра и Уварова) и

государственными премиями. В. Оствальд (единственный из ученых, связанных с Тартуским университетом) получил Нобелевскую премию по химии. Многие из воспитанников Тартуского университета, членов АН СССР, состояли также членами республиканских и иностранных академий.

Последним академиком, окончившим Тартуский университет (и единственным учившимся там после 1917 г.), был Х. Круус. Город Тарту остается в "академической географии" только благодаря К. Ребане, который окончил Ленинградский университет и работал в 1958-1960 гг. заведующим кафедрой экспериментальной физики. С 1976 г. он заведует в Тартуском университете кафедрой физики твердого тела на общественных началах, в этом же году он избран в члены-корреспонденты АН.

Л и т е р а т у р а

1 А. Hesselblatt, G. Otto. Album Academicum der Keiserlichen Universität Dorpat. Dorpat, 1889. Данные о времени обучения и специальности (специальностях) воспитанников Тартуского университета до 1889 г. взяты тоже из этого издания.

Следует отметить, что в "Album Academicum" указан факт избрания К.Ф. Калька в члены-корреспонденты АН в 1838 г., однако эти данные не подтверждаются какими-либо источниками, в том числе документальными материалами Архива АН в Ленинграде.

2 Упоминание об обучении Д.И. Гринделя, М. Энгельгардта и Э.И. Эйхвальда в Тартуском университете содержится в издании, вышедшем под редакцией Г.В. Левицкого - Биографический словарь профессоров и преподавателей Имп. Юрьевского, бывшего Дерптского, университета за сто лет его существования (1802-1902). Т. I. Юрьев, 1902. (О Гринделе - с. 239; об Энгельгардте - с. 201; об Эйхвальде - с. 262).

3 В.Г. Гептнер. Эдуард Александрович Эверсманн. (Eduard Friedrich Eversmann). Зоолог и путешественник. (1794-1860). М., 1940, с. 12-14.

А. Богданов. Материалы для истории научной и прикладной деятельности в России по зоологии и соприкасающимся с нею отраслям знания, преимущественно за последние тридцать

тилетие (1850—1888 гг.). Т.3. М., 1891, с. 31—33. (Изв. Имп. об-ва любителей естествознания, антропологии и этнографии, состоящего при Имп. Моск. ун-те. Т. 60. Труды Зоологич. отд-ния об-ва. Т. 6).

ЭВОЛЮЦИЯ ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ВЗГЛЯДОВ А. КООРТА В БУРЖУАЗНЫЙ ПЕРИОД

Р. Руутсоо

Анализ развития общественно-политических взглядов А. Коорта является составной частью исследования его мировоззрения. Не имея представления об их эволюции, мы не можем объяснить, почему А. Коорт как философ-идеалист после июньской революции 1940 г. поддерживал политику новой власти.

Представления А. Коорта об обществе, об основах его развития, о сущности буржуазного государства и т.д. оставались до конца тридцатых годов по существу идеалистическими. Однако в его мировоззрении, в таких элементах идеологии, как т.н. элементарные ценности, общесоциологическая концепция, общие представления о характере господствующих в мире закономерностей и практические советы по преобразованию действительности происходили значительные изменения.

В эволюции общественно-политических взглядов А. Коорта можно выделить три главных этапа.

К первому этапу относятся работы, написанные в 1919—1923 годах, ко второму — работы 1929—1939 годов, третий этап составляет работа "Культура и невроз", написанная в 1939 году, которая занимает особое место в развитии взглядов А. Коорта.

В статьях, написанных в 1919—1923 гг., А. Коорт рассматривает проблемы общества с точки зрения молодежи. Он констатирует, что несмотря на достижения национальной независимости и создание условий для свободной культурной деятельности молодежь не проявляла никакой инициативы. "Наше студенчество является крайне неспособным к активной деятельности ... Ни одного серьезного слова или предложения, ни малейшего протеста. Только позирование, поверхностность и мелочные шутки"¹. По мнению Коорта, образовался идейный вакуум. Повторялись только старые лозунги и предпринимались попытки возро-

дить традиции буршей. Тот факт, что буржуазная идеология оказалась после военной победы буржуазии в кризисном положении, А. Коорт пытается объяснить быстрым достижением национальной независимости, которую он называет "революцией". "Такая внутренняя пустота, которая последовала за революцией, является в истории революций обычным явлением и поэтому ее следует считать нормальным явлением среди нашей молодежи"².

Другой причиной отсутствия у молодежи идеалов А. Коорт считает характер эстонцев. "Исторические условия всегда были не очень благоприятными для образования основных черт характера. Мы всегда были только краем других культур. Мы не проделали основных этапов развития общества... Поэтому отсутствие характера является для нас крупным недостатком..."³, пишет он.

Такую же опасность для общества как и отсутствие идеалов у молодежи представляет, по его мнению, "массовизация" общества. "Все крепче организуется масса, люди живут и работают все сплоченнее, все чаще корпоративные организации стремятся подчинить себе индивида и его самосознание"⁴. А. Коорт здесь не оригинален. Концепция "массовизации" общества была довольно популярной в те годы. А. Коорт использует тот общий идеологический язык, на котором говорили сторонники различных буржуазных социологических и политических теорий. В рассуждениях А. Коорта о "предательстве" масс отражается страх буржуазии перед революцией и перед организованным рабочим движением. Хотя он исходил, главным образом, из либерального варианта этой концепции, критиковавшей отрицательные стороны буржуазного общества с позиций буржуазного индивидуализма⁵, он не может стереть наложенного на эту теорию антидемократического клейма. Опасность концепции "массовизации" становится ясной, когда А. Коорт начинает критиковать и буржуазную демократию как одну из форм "массовизации" общества.

При этом нельзя не подчеркнуть, что, говоря о "массовизации", А. Коорт приводит примеры о нарушении демократии в Германии и Америке. Ни одним словом не упоминает он о действительности в буржуазной Эстонии, где буржуазия в это время расправилась с рабочим движением.

Бесплодность анализа общественных проблем в терминах доктрины "массового общества" сразу дает себя знать, когда А. Коорт пытается выдвинуть позитивную программу. Нет ни одной общественной силы, которая могла бы стать носителем

прогресса. Для него оказываются совершенно неприемлемыми как традиция буршей и существующая форма буржуазной демократии, так и организованное революционное рабочее движение.

Будучи религиозным человеком и буржуазным индивидуалистом, А. Коорт обратился к моральному совершенствованию человека. "Человек может гордиться самим собой. Всякие неудачи и пороки находят в нем своего благотворителя. Он является как бы собственным спасителем"⁶.

А. Коорт советует создать школы подготовки истинных граждан.⁷ Эту идею А. Коорт развивает в разных модификациях во многих своих последующих статьях, в которых он ищет выхода из кризисной ситуации общества. Примеры для создания таких школ он предлагает искать в США и Германии. Не говоря уже об идеалистичности такого представления, это предложение несовместимо с его критикой "массовизации" общества именно в этих странах. Соответственно этому политика, политическая деятельность должны быть подчинены этике. Политическая деятельность, по мнению Коорта, подобна благотворительности, но требует "силы духа, которая переносится на политическое мышление и познание, чтобы противостоять как центробежным силам общества, так и магнетическим силам корпоративных организаций".⁸

Эти первые статьи А. Коорта на общественно-политические темы, в которых он пытался объяснить сложившуюся ситуацию, буржуазные деятели впоследствии оценивали очень высоко как наиболее теоретические и глубокие из написанных в эти годы.⁹

В 1923 году вышел программный сборник статей некоторых представителей мелкобуржуазной интеллигенции "Мысли о созревающей интеллигенции". Общая характеристика направленности сборника, автору которого свойственны "благородное стремление к культурному творчеству" и "электрическая программа поиска третьего пути",¹⁰ правильно отражает и взгляды А. Коорта, высказанные им в статье "Моральный идеал нашей национальной политики". Главной проблемой для него является достижение "социального мирного сосуществования на основе действительной гуманности".¹¹

Основные предпосылки достижения классового мира А. Коорт видит в специфических этнических свойствах эстонского народа и в этике. По его мнению, эстонцам свойственна терпеливость, которую необходимо развивать и в социальных отношениях.¹² Однако основой всякой этики и культурной деятельности он

признает теперь веру в бога. В боге А. Коорт видит силу, которая способна решить все общественные противоречия. "Противоречия, о которых часто говорят как о задатках, не являются существенными противоречиями, а только кажущимися. Все они имеют общую основу в одной глубокой целостной сущности. Чем больше мы находим синтез и, прежде всего, жизненный синтез, тем больше мы освобождаемся от мыслей о крушении и падении. С этой точки зрения большую ценность представляет европейское христианство, главная идея которого заключается в создании синтеза между Богом и человеком, в непоколебимой убежденности, что все эти противоречия может снять только распятый бог-человек".¹³

Обращение А. Коорта к богу в стремлении найти позитивный идеал нельзя объяснить только его религиозными убеждениями. У А. Коорта несомненно еще сохранились иллюзии на счет буржуазного государства. Не найдя опоры в реальности, социальный оптимизм А. Коорта должен был принять религиозную форму.

Хотя религиозные мотивы придавали общественно-политическим взглядам А. Коорта специфическую окраску, его убеждения были довольно типичны для представителей мелкой буржуазии. Основным моментом в их взглядах на общество был тезис о примате этики перед политикой, вторым — разные спекуляции "особенными" свойствами национального характера, и третьим — представление о первичности культуры в общественной жизни и декларация, что культура является чем-то целостным, общенациональным. Из этих идей исходили все авторы сборника "Мысли о созревающей интеллигенции", они легли в основу программы журнала "Уудисмаа", редактором которого А. Коорт был несколько лет.

Развитие взглядов А. Коорта в первый период характеризуется двумя тенденциями. С одной стороны, наряду с противопоставлением "этики и политики", "массы и индивида" он начинает признавать социальные, классовые противоречия. Но с другой стороны, его рассуждения о путях разрешения этих противоречий все больше отходят от реальности. Вся последующая идейно-политическая эволюция А. Коорта представляет собой процесс освобождения от этих предрассудков. Развитие взглядов А. Коорта в период 1924—1927 гг. во время его пребывания в Германии мы из-за отсутствия данных не можем воссоздать. Но в мировоззрении А. Коорта произошли за это время значительные сдвиги. Поэтому статьи, написанные с 1928 до 1938 года, составляют новый период в его эволюции. Религиозные мо-

менты в них вообще отсутствуют. Кроме того, в своих философских статьях А. Коорт оспаривает все претензии религии на объяснение действительности и критикует свои прежние взгляды. "Развитие моего более широкого социального и логического мышления совпало с началом нашей самостоятельности и этим объясняется такой смелый идеализм в понимании многих социальных вопросов".¹⁴ Если одно из самых первых наших молодежных движений за реформы исходило из некоторых общих идей, таких как, например: нация, самобытность, культура, социализм и т.д., то теперь этот идеалистический подход заменен основательно реалистическим. Молодежь не отрицает столь категорично культуру взрослых и техническое окружение. Но и не признает всего этого слепо, а пытается рассматривать реальную ситуацию и отдельные явления жизни в их взаимосвязи и выдвигать такие идеи, за которые она может нести ответственность".¹⁵

А. Коорт теперь уже не мечтает о создании нового благородного общества. "Особенно заметен был наш идеализм в области общественной жизни, где главным является не выдвигание определенных идей, а ежедневная деятельность, не надежда на непоколебимый ход истории, а, например, борьба за более богатый духовный досуг",¹⁶ пишет А. Коорт.

Благодаря более реалистическому подходу к вопросам общества, становится ясней и его общественно-политическая ориентация. Вместо ратования за самоусовершенствование он советует исправить существующее общество и нападает на организованное рабочее движение. "Идея пролетариата не выражает уже адекватно сущности рабочего движения. Его положение в демократических странах радикально изменилось".¹⁷ "Оспаривая справедливость борьбы рабочего класса за свое освобождение, А. Коорт отрицает то, что В.И. Ленин назвал главным в учении Маркса - выяснение всемирно-исторической роли пролетариата как создателя социалистического общества".¹⁸

А. Коорт утверждает, что рабочее движение возникло на основе идей и чувств, которые унаследованы от гуманизма, и внушено воспитанием".¹⁹ Чтобы улучшить положение рабочих, надо, по мнению А. Коорта, только развить профессиональную подготовку и расширить просветительную работу среди трудящихся, в результате которой и им будут доступны образование и культурные ценности.

При этом А. Коорт противопоставляет опять этику и поли-

тику. Просветительная работа должна служить только нравственному совершенствованию, которое необходимо строго "отличать от политической вербовки".²⁰ Иначе "люди привыкают мыслить только терминами политической, экономической или религиозной борьбы. Таким образом, они остаются в стороне от поисков правды".²¹ Выступая за идеал высшей, не связанной с реальной политической борьбой правды, А. Коорт пишет, что утверждение марксистов и лидеров рабочего движения, что "под маской нейтральности проповедуется сотрудничество классов, вместо того, чтобы призывать к классовой борьбе", является неправильным.²²

В статье "Проблемы народного образования в связи с изменениями в структуре общества" отношение А. Коорта к возможностям улучшения капитализма несколько изменилось. Он по-прежнему высоко оценивает роль школы и признает особую роль интеллигенции в политическом развитии общества. А. Коорт и теперь апеллирует к абстрактным гуманистическим идеалам и противопоставляет их политике, но во второй половине тридцатых годов эти призывы звучат уже иначе. Выступая против "политизма", он выступает за сохранение демократических прав. Он критикует политическую практику фашистов, расовые теории и преследование евреев в Германии. Наблюдая за развитием идеологии фашистов, он начинает понимать, какая опасность кроется в философии иррационализма.²³

В критике "политизма" и фашистской идеологии нельзя не чувствовать косвенной критики существующего режима Эстонии. Тем самым во второй половине тридцатых годов А. Коорт присоединяется к демократической оппозиции буржуазной интеллигенции. Из его оптимизма в отношении буржуазной Эстонии и веры в прекрасное будущее мало что сохранилось. Используя еще буржуазную терминологию, он выступает с критикой основ буржуазного общества, с критикой капиталистической системы производства. Капитализм, по его словам, деморализовал и разложил общество и в буржуазной Эстонии.²⁴

"Что касается прогнозирования основ образования общественной структуры, то даже самому гениальному политику трудно предвидеть будущее"²⁵, пишет А. Коорт. Западная Европа, особенно Германия, где он получил образование, уже не является идеалом ни как социальная система, ни как форма политической организации власти. А. Коорт начинает искать силу, которая могла бы противостоять упадку. Его идея о необходимости бо-

лее активного участия интеллигенции в политической жизни страны свидетельствует не только о том, что буржуазия как политическая сила дискредитировала себя в глазах демократической интеллигенции, но и о его мелкобуржуазных иллюзиях.

Пролетариата А. Коорт пока еще не считает значимой общественной силой. Однако парадоксальным результатом его концепции о необходимости просвещать рабочих является то, что практически следуя своим советам, он нашел контакт с рабочим движением и передовой интеллигенцией - обстоятельство, которое впоследствии сыграло решающую роль в его политическом развитии.

Статья А. Коорта "Культура и невроз" отделяет от других только один год, но за это время в его убеждениях произошли значительные изменения. Это говорит о скорости его идейной эволюции в конце тридцатых годов. В этой статье А. Коорт критикует свои прежние идеи и иллюзии. В этой последней написанной в буржуазный период статье на общественно-политические темы он критикует в первую очередь концепции, с помощью которых пытаются объяснить социальное специфическими свойствами человека или его национальным характером. Главным примером таких теорий для него служит концепция Фрейда, "на основе метода которого можно утверждать, что войны детерминированы инстинктом деструкции, содержащимся в сущности человека, и основой нашей теперешней экономической системы (капитализма) являются анально-эротические стремления".²⁶ А. Коорт подчеркивает, что для понимания человеческой сущности необходимо исследовать "конкретные связи, на которых основана человеческая деятельность".²⁷

Культура уже не является для А. Коорта явлением более высокого порядка, чем политика, и не стоит вне политики. Напротив, А. Коорт понимает, что развитие культуры только обостряет социальные и политические конфликты и ставит задачу их разрешения. "Западно-Европейская культура на основе познания законов природы и развития техники достигла непредвиденно высокого уровня в производстве материальных благ, но связанную с ним проблему распределения этих благ на основе социального равенства, она, как мы знаем, не была способна решить".²⁸

А. Коорт резко критикует лицемерие буржуазной демократии, противоречие между декларируемой и реальной свободой: "В первую очередь надо отметить противоречия между идеологией

борьбы и успеха, с одной стороны, и идеологией человеколюбия (христианским происхождением), гуманности и подчинения, с другой стороны".²⁹ "Со вторым фундаментальным противоречием мы имеем дело там, где, с одной стороны, всячески последовательно увеличивает возможности для удовлетворения потребностей, но для большинства реальные возможности для удовлетворения потребностей крайне ограничены".³⁰ "Третьим противоречием является противоречие между публично декларируемыми свободами и реальными границами их использования. Говорят, что людям дана свобода, они якобы являются независимыми, для них все пути открыты, они могут достичь всего, если только хватает способностей и энергии, но на самом деле эти возможности для большинства крайне ограничены".³¹

В статье "Культура и невроз" А. Коорт ни разу не ссылается на марксистские работы, но его критика объективно совпадает с марксистской критикой фрейдизма, буржуазной демократии и буржуазного общества. А. Коорт здесь выступает от имени большинства, от имени тех, для кого не существует декларируемых свобод. Хотя А. Коорт не цитирует марксистскую литературу, есть все основания утверждать, что он ею пользовался (именно в эти годы он начал интенсивно исследовать работы классиков марксизма-ленинизма),³² но не мог на нее прямо сослаться. Результатом этого могло быть закрытие журнала "Академия", который уже не раз преследовали. То, что А. Коорт не указывает на то, как найти выход из непримиримых антагонистических общественных противоречий, объясняется не только репрессиями режима, но и тем, что, хотя А. Коорт весьма критически относился не только к существующему режиму, но и к капиталистическому обществу вообще, он еще окончательно не перешел на революционные позиции.

Если проследить за развитием общественно-политических взглядов А. Коорта в период буржуазной диктатуры, то можно убедиться, что они проделали значительную эволюцию влево, от буржуазного либерализма к довольно последовательному буржуазному демократизму, от мифологического мировосприятия к трезвому анализу капиталистических отношений, от прямой апологии к критике и пониманию главного противоречия капитализма. Не дойдя еще до понимания необходимости революционной борьбы, он преодолел усвоенное из буржуазной науки противопоставление морали и политики, которое для буржуазной интеллигенции является одним из главных препятствий на пути сое-

динения высоких общественных идеалов с реалистическими директивами деятельности и на основе научной общесоциологической концепции.

Л и т е р а т у р а

- I A. Koort. Kirjad üliõpilaskonnast I. - "Üliõpilasleht", 1919, nr. 1, lk. 15.
- 2 A. Koort. Noorsugu ja kooli ülesanded. - "Uudismaa", 1919, nr. 3/4, lk. 88.
- 3 Там же, стр. 90.
- 4 Там же, стр. 91.
- 5 Аптин Г.К. Доктрина "массового общества". М., 1971, с. 18.
- 6 A. Koort. Noorsugu ja kooli ülesanded, lk. 87.
- 7 Там же, с. 88.
- 8 Там же.
- 9 L. Leemann. Uudismaa osa meie noorsooliikumises. - "Noorusjõud" IV, 1926, lk. 47.
- 10 A. Eelmäe. Kirjandusliku mõtte liikumisi 20-ndail aastail. - "Looming", 1974, nr. 10, lk. 1740.
- 11 A. Koort. Meie rahvuspoliitika kõlbeline ideaal. Raamatus; "Mõtteid valmivast intelligentsist". Tartu, 1923, lk. 56.
- 12 Там же, с. 59.
- 13 Там же, с. 59-60.
- 14 A.E. ja F.O. Koort A. doktoriks. - "Kevadik", 1934, nr. 5/6, lk. 66.
- 15 A. Koort. Millistele aladele peab suunduma noorte isetegevus. - "Kevadik", 1929, nr. 6, lk. 77.
- 16 Там же,
- 17 A. Koort. Vabaharidustöö ülesannetest. - "Areng", 1934, nr. 8, lk. 193.
- 18 Ленин В.И. Полн. собр. соч., т. 23, с. I.
- 19 A. Koort. Vabaharidustöö ülesannetest, lk. 191.

- 20 Там же, с. 188.
- 21 Там же, с. 189.
- 22 Там же, с. 190.
- 23 A. Koort. Rahvaharidusprobleem seoses ühiskonna struktuuri muutustega. - "Akadeemia", 1938, nr. 7, lk. 401.
- 24 Там же.
- 25 Там же.
- 26 A. Koort. Kultuur ja neeroos. - "Akadeemia", 1940, nr.2, lk. 74.
- 27 Там же, с. 65.
- 28 Там же.
- 29 Там же, с. 82.
- 30 Там же.
- 31 Там же.
- 32 Eilsest tänasesse. Mälestuste kogumik. Tallinn, 1965, lk. 117.

ПАРТИЙНОЕ РУКОВОДСТВО ПО УЛУЧШЕНИЮ СОЦИАЛЬНОГО
СОСТАВА СТУДЕНЧЕСТВА ТГУ (1944-1951 гг.)

Р.Г. Григорян

Победа социалистической революции и восстановление Советской власти в Эстонии в 1940 году, вхождение ее в состав СССР создали условия для демократизации высшего образования. Коренные преобразования всей жизни общества выдвинули перед Коммунистической партией Эстонии задачу перестройки всей системы высшего образования. Большую роль в деле реорганизации высшей школы партия придавала приобщению широких масс трудящихся к знаниям, подготовке новой социалистической интеллигенции, изменению социального состава учащихся. Объективная необходимость комплектования учащегося контингента высшей школы из среды рабочих и крестьян вытекала из задач создания материально-технической базы социализма, утверждения новых производственных отношений, которые могли быть осу-

ществлены прежде всего ведущей силой социалистической революции - рабочим классом и его союзником - трудовым крестьянством. Формирование новой интеллигенции из среды трудящихся масс было одной из форм классовой борьбы, составной частью общего наступления на буржуазию. Пролетариату нужны были свои кадры специалистов, преданные партии и Советскому государству, способные понять нужды и стремления народа и превратить их в жизнь.

Коммунистическая партия Эстонии, претворяя в жизнь ленинские указания о необходимости изменения социального состава студенчества за счет рабоче-крестьянской молодежи, используя богатый опыт КПСС и братских советских республик, уже в первый год революции широко раскрыла двери высшей школы для всех трудящихся масс. Был принят ряд мер, направленных на пролетаризацию высшей школы: установлены стипендии для детей трудящихся масс и введена оплата для нетрудовых элементов; организованы в городах Таллине, Тарту, Пярну и Нарве бесплатные шестимесячные подготовительные курсы для детей рабочих и беднейшего крестьянства и т.д.¹ В результате, уже в первый год работы советской высшей школы основную массу студенчества вузов составляли трудящиеся массы, хотя удельный вес нетрудовых элементов все же был значительным. Так, в Тартуском государственном университете социальный состав студентов в 1940/41 учебном году был следующим: из рабочих - 40,9%, из трудового крестьянства - 14,4%, из служащих - 23,7%, нетрудового элемента - 21,0%.²

Прерванная трехлетней фашистской оккупацией работа по пролетаризации студенческого состава Тартуского госуниверситета была возобновлена партией и Советским правительством в послевоенные годы. Уже в постановлении СНК ЭССР и ЦК КП(б) Эстонии от 9 февраля 1945 года "Об улучшении работы высших школ Эстонской ССР" указывалось: "считать важнейшей политической задачей прием в высшие учебные заведения новых студентов из числа рабочих, крестьян-бедняков и середняков и трудовой интеллигенции".³ В обязанность Народного комиссариата просвещения, которому до 1946 года подчинялся Тартуский университет, а также городских и уездных комитетов КП(б) Эстонии, городских и уездных исполкомов входило обеспечить прием новых студентов в вузы в 1945/46 учебном году из среды трудящихся масс, через комсомольские и профсоюзные

организации.⁴ Исходя из указанного постановления, решением бюро ЦК КП(б) Эстонии от 8 августа 1945 года "Об организации нового набора в вузы, техникумы и рабфаки ЭССР" при вузах предлагалось создать мандатные комиссии по приему студентов.⁵ Выполняя эти указания бюро Тартуского горкома партии от 30 августа 1945 года утвердило мандатную комиссию по проверке приема нового контингента студентов Тартуского государственного университета в составе: председатель комиссии: Э.Брандт - секретарь Тартуского горкома партии; члены комиссии: А. Корт - ректор ТТУ, В. Алттоа - директор рабфака университета, Э. Рийль - секретарь Тартуского горкома ЛКСМ Эстонии, И. Яама - представитель профсоюза и Я. Соору - представитель городского Отдела народного образования.⁶ Аналогичные комиссии создавались и в последующие годы. Задачей мандатных комиссий было проводить классовый отбор и принимать в вузы в первую очередь рабочих, батраков, крестьян-бедняков и их детей. В их состав обычно входили секретари горкома или укома или члены бюро ГК и УК КП(б) Эстонии, представители партийной, комсомольской, профсоюзной организаций и администрации вуза. Большую помощь в подготовке и организации приема новых студентов оказывали партийная и комсомольская организации Тартуского госуниверситета.

Коммунисты, комсомольцы-активисты и преподаватели университета выезжали в различные учреждения, стройки, колхозы и совхозы, где проводили агитационную работу среди населения с целью вовлечь трудящуюся молодежь в высшую школу. Для этой цели широко использовалась республиканская и местная периодическая печать и средства радиовещания. В результате классового отбора и мер, принятых партией по вовлечению в вузы детей трудящихся масс, социальный состав учащихся изменился. Уже в 1944/45 учебном году из обучающихся в Тартуском госуниверситете 49% составляли выходцы из рабочих семей, 28% - из крестьян, 23% - из служащих и интеллигенции.⁷ В 1947 году дети рабочих, крестьян-середняков и новоземельцев уже составляли в университете 72,1% от общего числа студентов и 26,6% были дети служащих.⁸

Таким образом, социальный состав студентов ТТУ по сравнению с прошлым резко изменился, когда основным контингентом были сыновья немецких баронов, а во времена буржуазной Эстонии - дети торговцев, кулаков, чиновников, служителей культа.⁹

С осени 1948 года в университет впервые поступила колхозная молодежь, численность которой по мере развития колхозного строительства с годами увеличивалась. Бюро ЦК КП/б/Эстонии от 17 августа 1949 года в постановлении "О работе Тартуского государственного университета", анализируя состав студенчества, отмечало, что в университете еще обучаются дети кулаков, торговцев и предпринимателей, некоторые из студентов служили в годы войны в немецко-фашистской армии.¹⁰ Постановление требовало принять более решительные меры по очищению студенческого состава от кулацких и других классово-чуждых элементов. Тем более, что в период обострения классовой борьбы в деревне представители кулачества вели подрывную работу внутри университета: распространяли антисоветские слухи, вредили делу политического воспитания студенчества.¹¹ Им был совершен поджог лесопилки и общежития, угнаны две университетские автомашины и т.д.¹² На основе постановления бюро ЦК КП/б/Эстонии партийное собрание Тартуского госуниверситета от 9 сентября 1949 года решило провести чистку университета от антисоветски настроенных и враждебных студентов, а также от лиц, служивших в немецко-фашистской армии.¹³ В результате принятых партией мер социальный состав учащихся Тартуского университета к концу четвертой пятилетки улучшился - вуз был полностью очищен от буржуазных элементов. В 1951 году в университете обучалось 38,7% детей рабочих, 34,0% - детей интеллигенции, 26,7% детей колхозников, 0,6% детей индивидуальных земледельцев и прочих трудящихся масс.¹⁴ Некоторое уменьшение доли выходцев из рабочих семей в 1951 году по сравнению с 1945 годом объясняется тем, что значительная часть молодежи из рабочих семей направлялась на учебу, кроме ТТУ, в ведущие высшие учебные заведения нашей страны в Москву и Ленинград, а также в Таллинский политехнический институт, который все время расширялся, и в учительские институты, созданные в 1947 году.

Таким образом, к концу послевоенной пятилетки социальный состав обучающихся в Тартуском госуниверситете отражал те изменения, которые произошли в социальной структуре всего общества республики. Монополия эксплуататорских классов на учебу и сами эксплуататорские классы были полностью вытеснены из вуза, а рабочий класс, колхозное крестьянство и трудовая интеллигенция представляли социальное лицо всего студенчества университета.

Важным каналом улучшения социального состава учащихся Тартуского государственного университета было подготовительное отделение. Уже в постановлении ЦК КП/б/ Эстонии и СНК ЭССР от 25 июня 1945 года "Об организации рабочих факультетов при вузах Эстонской ССР" было решено создать с 1 октября 1945 года при Тартуском университете и Таллинском политехническом институте рабочие факультеты.¹⁵ Однако открытие рабочих факультетов к этому времени не состоялось. Вместо них согласно постановлению бюро ЦК КП/б/ Эстонии от 26 января 1946 года "Об организации подготовительных отделений при вузах Эстонской ССР"¹⁶ стали создаваться подготовительные отделения. С вхождением в действие данного решения постановление от 25 июня 1945 года отменялось. На подготовительные отделения принимались дети рабочих и крестьян при соответствующей сдаче экзаменов: на I курс - окончившие 7 классов общеобразовательной школы, а на II курс - окончившие 9 классов общеобразовательной школы. Срок обучения на I курсе был равен 2 годам, на II курсе - 1 году.¹⁷ Окончившим подготовительное отделение давался аттестат зрелости. Отбор кандидатов на подготовительное отделение производился по рекомендации партийных, комсомольских, профсоюзных организаций и советских органов. В 1946/1947 учебном году на подготовительном отделении Тартуского университета обучалось 120 человек, а в Таллинском политехническом институте - 225.¹⁸ В 1947 году подготовительное отделение в Тартуском университете было ликвидировано вследствие малочисленности учащихся (всего 35 человек), а учащиеся переведены в вечернюю школу рабочей молодежи в городе Тарту. Подготовительное отделение при Таллинском политехническом институте проработало до 1950 года и за четыре года деятельности выпустило 214 человек.¹⁹ Многие выпускники подготовительных отделений поступили в Тартуский университет.

Источники и литература

1 "Советская Эстония", № 7, 9 января 1941.

"Советская Эстония", № 38, 14 февраля 1941.

2 Клемент Ф. 150 лет Тартуского государственного университета. - "Большевик Эстонии", № 9, 1952 г., с. 48.

- 3 Ведомости Эстонской ССР, № 15, 28 апреля, 1945 г., ст. 227, ст. 226.
- 4 Ведомости Эстонской ССР, № 15, 28 апреля, 1945 г., ст. 227, ст. 22.
- 5 **Партийный актив Коммунистической партии Эстонии** (в дальнейшем - ПА КПЭ), фонд I, опись 3, дело 194, лист 78.
- 6 ПА КПЭ, ф. 148, оп. I, д. 3. л. 128.
- 7 Архив Тартуского государственного университета, оп. I, д. 3, л. 61.
- 8 ПА КПЭ, ф. 148, оп. 5, д. 4, л. 112.
- 9 ПА КПЭ, ф. 148, оп. 5, д. 4, л. 112.
- 10 ПА КПЭ, ф. I, оп. 37, д. 72, л. 180.
- 11 ПА КПЭ, ф. 151, оп. 3, д. 5, л. 67.
- 12 ПА КПЭ, ф. 151, оп. 8, д. I, л. 44.
- 13 ПА КПЭ, ф. 151, оп. 5, д. 2, л. 78.
- 14 Калитс И. Борьба за строительство советской высшей школы в Эстонской ССР и роль вузов в подготовке национальных кадров советской интеллигенции. Дисс. канд. истор. наук. М., 1953, с. 192.
- 15 ПА КПЭ, ф. I, оп. 3, д. 192, л. 160.
- 16 ПА КПЭ, ф. I, оп. 3, д. 201, л. 20.
- 17 ЦГАОР, ЭССР, ф. р- 1634, оп. 3, д. 20, л. 25.
- 18 ЦГАОР ЭССР, ф. р- 10, оп. 10, д. 52, л. 21.
- 19 ЦГАОР ЭССР, ф. р- 1834, оп. 3, д. 89, л. 324^{"а"}.

Isikunimedede register

- Aavik, J. 34, 41
 Aben, K. 37
 Adojaan, J. 153, 158
 Ahrens, E. 30
 Aleksander I 8, 27, 87, 88,
 102
 Amfiteatrov, A. 79
 Ananjeva, J. 153, 158
 Andre, J. 123
 Aristes, P. 35, 36, 40, 41,
 42, 50
 Arpe, V. 15, 16

 Backmeister, H.L. Chr. 13
 Baedeker, K. 132
 Baer, K. E. 127
 Balk 95
 Barclay de Tolly 96
 Bartels, J.M. 86, 127
 Barth, K. 167
 Badouin de Courtenay, J. 51
 Baumann (Haliste), P.(B.) 65,
 119
 Bebel 107
 Bergman, F. 10
 Bergmann, J. 31, 119, 131
 Beresford, B. 53
 Bertleff (vius), M. 12, 16
 Bidder, C.J. 24
 Bienemann, F. 92
 Bludov, D.N. 89
 Bluhm 10
 Blum, K.L. 22
 Bode, W. 127, 132, 133
 Bokowneff, P. 67
 Boubrig, J.S.F. 29, 40, 42,
 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
 Boyle, R. 64
 Brockmann, R. 12
 Bruiningk, K. 102
 Bubrich, D. 45
 Budberg-Boenninghausen, R. 185
 Buhr, M. 26
 Bunge, F.G. 76, 77
 Burdach, K.F. 18, 25
 Börk, I. 10, 11, 16
 Byron 65

 Celsius, J. 10
 Cloot, O.L. 11, 12
 Courbet, G. 121

 Dal, V. 127
 Dale, Th. 52
 Delacroix, E. 121

 De la Gardie, J.M. 124
 Demidov 80
 Diedrichs, H. 84
 Diez, H. 185

 Eberhard 19, 21, 23
 Eckardt, J. 185
 Belmäe, A. 201
 Egger, A. 185
 Eisen, M.J. 31
 Elango, O. 146
 Eliot, T.S. 54
 Ellis, A. 52
 Engelhardt, M. 45
 Engelmann, J. (I.J.) 81, 84
 Engels, F. 137, 165
 Epler, P. 113
 Erdmann, C. 84
 Erdmann, J.F. 22, 86, 90
 Erelt, M. 39
 Eringson, L. 105
 Ernits, V. 35
 Ertis, E. 135, 144, 149
 Eschenberg 23
 Ewers, J.Ph.G. 17, 44, 76,
 83, 91, 101

 Faehlmann, F.R. 17, 29,
 30, 40
 Fastenau, J. 121, 122
 Flemming, W. 15
 Folcher 14
 Francke, J.V. 45
 Freytagh-Loringhoben, A.
 79, 80
 Freymann, W. 26
 Fries 21, 23
 Frost, Fr.W. 93

 Gadebusch, Fr.K. 16
 Gerich, Th.S. 46
 Gerstenberg 119
 Giese, J. 99
 Goebel, C.C.T.F. 91
 Goedeke, K. 184
 Goethe, J.W. 54
 Gurlitt 23
 Gustav II Adolf 8
 Grabar, V. 133
 Grass, A. 132, 133
 Greiffenhagen, Th.W. 84
 Grenzius, J.M.G. 93, 94,
 95, 96, 97, 98, 99, 101,
 102, 103
 Grenzius, M. 93

- Grindel, D.H. 99
 Gross 23
- Haberman, H. 137
 Hamann 21
 Hansen, H. 55
 Harris, H.C.C. 54
 Hartmann, W. 128, 129, 130
 Hasselblatt, A. 192
 Hastfer 12
 Hegel, G.W.F. 20, 21, 22
 Herder, J.G. 21, 28
 Hermann, K.A. 31, 32
 Herneck, Ch. 10
 Hermelin, O. 10
 Herzen, A.I. 112
 Hezel, W.Fr. 96, 101, 102
 Hjärne, U. 10
 Helk, V. 15
 Hexelschneider, E. 185
 Hint, M. 39
 Hirst, T.O. 67
 Hoffmann von Hoffmannswaldau 14
 Holger, N. 8
 Holst, N. 132
 Hone, A.B. 55
 Hone, L. 59, 71
 Hupel, A.W. 27, 28, 29, 30, 40
 Hurt, J. 31
 Huth, G. 98
 Hünerson, E. 67
- Ilus, E. 152
 Indre, K. 72
 Ingres, J.D. 121
 Ingwersen, Ch. 129, 130
 Inozentsev, F. 91
 Irrlitz, G. 26
- Jaakson, J. 129
 Jaanits, L. 150
 Jaanson, E. 93
 Jacobi, L.G. 17, 21, 22, 23
 Jakobson, C.h. 107
 Jansen 45
 Jegorov, J. 159
 Jespersen, O. 52
 Johan 7
 Juhanson, E. 113
 Justi, C. 127, 133
 Jögever, J. 31, 32, 33, 34
 Jäsche, G.B. 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 26
 Jürgenson, D.H. 29, 40
- Kadari, H. 152, 153, 156, 157, 158
- Kaissarov, A. 95
 Kalits, J. 154
 Kallas, O. 32
 Kampus, E. 3
 Kant, I. 17, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 28
 Karl XI 10
 Karling, S.I. 121, 122, 123, 124, 125
 Karma, O. 146, 151
 Kask, A. 36, 38, 41
 Kask, P. 157
 Katariina II 76, 85
 Kautsky 107
 Kelder, V. 153, 157, 158
 Kelsch, S. 123
 Kenmaa, R. 145, 151
 Kettunen, L. 35
 Kibbermann, E. 65, 68, 71
 Kieckers, E. 51
 Kierkegaard, S. 167
 Kiik, E. 117
 Kiindok, A. 37
 Kings, H. 152, 156, 158
 Kiris, A. 152
 Kirotar, S. 59
 Kivimägi, L. 55, 71
 Kjellin, T.H. 119, 120, 121, 122, 124
 Kleis, R. 135, 136, 137, 138, 140, 144, 145, 149, 150
 Klinger, Fr. M. 95, 101
 Knapp 119
 Koidula, L. 53
 Koit, E. 37
 Kolmodin (vus), E. 9, 15
 Kont, I. 37
 Kompus, J. 129, 130
 Konks, J. 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 150
 Koort, A. 134, 201, 202
 Koppel, H. 108, 130
 Kostabi, L. 71
 Kotzebue, A. 101
 Krause, J.w. 17
 Kreutzberg, M. 50, 55, 65, 67
 Kreutzwald, Fr.R. 17, 18, 30, 82
 Kriit, A. 71
 Kristiina 9
 Krjukov, L. 91
 Krohn, E. 15
 Krug 23
 Kruse, F. 91
 Krusenstern, J.F. 89
 Kruus, A. 123

- Kruus, H. 113, 117, 135,
 139, 140
 Kudrjavski, D. 51
 Kudu, E. 25, 26
 Kull, F. 110, 116
 Kupzau, G. 93
 Kurm, H. 145
 Kurtz, Ed. 15
 Kutorga, M. 91
 Kutuzov 138
 Käosaar, K. 146
- Laan, H. 71
 Laansalu, E. 167
 Laasik, E. 154, 157, 158
 Lagerlöf, P. 10
 Laikmaa, A. 110
 Laugaste, E. 150
 Laugaste, G. 36
 Lauw, W.J. 93
 Leeman, L. 201
 Leesment, L. 74
 Leetberg, K. 32
 Lehmann, G. 26
 Lehnert, M. 58
 Leidig, J. 53, 65, 66, 67
 Lenin, V.I. 118, 161, 165
 Lenz, F.D. 17, 27, 28, 40,
 43
 Lenz, G.E. 45
 Leopold 13
 Liik 110
 Lindmäe, H. 156, 157
 Linde, B. 113, 117
 Lindschild, E. 11
 Linnus, F. 120
 Linnus, J. 146
 Liphart, E. 127
 Liphart, K.E. 126, 127, 133
 Liphart, R.V. 126, 128, 129,
 130, 132
 Lieven, K. 22, 45, 89
 Liiv, H. 71
 Lugt, F. 132
 Luha, A. 118
 Luht, E. 150
 Löhmus, M. 146, 151
- Maasing, U. 137
 Madisson, J. 135, 137, 138,
 140, 144, 150
 Magnitski, M.L. 86
 Major, A.M. 97
 Markus, E. (Parek) 120, 121,
 126
 Masing, L. 65
 Masing, O.W. 29
 Martna, M. 110
 Marx, K. 107, 108, 110, 165
- Mavrodin, V. 142, 143, 144
 Metsar, L. 150
 Meyer, L. 32, 51
 Messenius, J. 7
 Michelangelo 132
 Mickwitz, C.F. 30
 Milton 54, 59
 Moier, J.Chr. 17, 127
 Moliere IO, I4, 54
 Montague, J. 53
 Moora, H. 120, 121, 135,
 138, 139, 140, 149, 150
 Moosberg, H. 134, 146
 Morgenstern, J.K.S. 17, 18,
 20, 24, 26, 99
 Moritz, L.W. 29, 43
 Muru, J. 177
 Must, Ü. 105, 116
 Mutt, O. 51
 Mutschmann, H. 54, 66, 67
 Mägi, A. 123
 Mägi, K. 130
 Mägiste, J. 35
 Mäll, J. 152, 153, 154,
 157, 158
 Mühlberg, N.D.H. 30
 Müller, D.G. 33, 93
 Müller, M.C. 93
 Mithel, J.L. 76, 98
- Napiersky, K.E. 50, 51,
 104
 Napoleon 99
 Neue, Ch.Fr. 20, 86
 Neumann, J. (I.) G. 75, 86
 Neumann, W. 132
 Nevzorov, A.S. 82
 Niggol, H. 118
 Nigola, K. 156, 157
 Nirk, E. 117
 Nikolai I 78, 89
- Oissar, E. 25, 41
 Okun, S. 142
 Oldecop, J.H. 10
 Oras, A. 54, 67
 Osenbrüggen, E. 78
 Otto, G. 192
- Pabo 1, 44
 Palmer, D.J. 59
 Palmeos, P. 36
 Paltser, A. 153, 156
 Panofsky, E. 123
 Parrek, G.Fr. 17
 Paris, O. 123
 Parrot, G.F. 18, 19, 25,
 83, 87, 88, 97, 98, 99
 Parrot, F. 19, 22, 24, 25

- rassek, J.V. 79
 Passavant, J.D. 127
 Paul I 85
 Peebo, J. 42
 Peegel, J. 37, 38
 Peil, M. 118
 Peters, W.E. 53, 67
 Perevoštšikov, V.M. 90
 Peterson, K.J. 17
 Pfaff, J.W.A. 99
 Pill, M. 113, 117
 Pirogov, N.J. 83, 91, 127
 Platon 19, 20
 Pollajuolo, A. 132
 Pope 59
 Popov, P. 21
 Posselt, K.M. 24
 Prante 21
 Pridik, A. 119
 Pulk, H. 71
 Pustoroslev, P.P. 80, 81
 Puškin 54, 64, 65
 Päll, E. 134
 Pöld, P. 166
 Pöschmann, G.Fr. 102, 184
 Püss, K. 157, 158
 Püssa, O. 153
 Pümann, M. 110

 Raal, E. 153, 156
 Raam, V. 123, 125, 126
 Racine 14
 Rahamägi, H.-B. 163, 164,
 166, 167
 Raid, L. 166
 Raid, N. 135
 Rambach, Fr.E. 95, 101, 104
 Rand, M. 26
 Randalu, H. 152
 Razumovski 97
 Rauch, G. 12, 14, 16
 Rebane, H. 135, 138, 139,
 140, 145, 149, 150
 Rebane, I. 156, 157
 Recke, J.Fr. 50, 51, 104
 Reiman (Troska), G. 146
 Reiman, V. 32, 134, 141
 Reissner, E. 184, 185
 Repin, I. 138
 Richter, A. 11, 12
 Riegli, A. 123
 Rimša, K. 114
 Rink 21
 Rinne, T.T. 15
 Rohde 67
 Rohland, W. 84
 Roop, H. 156
 Roots, L. 134, 141

 Rosen, E. 16
 Rosenplänter, J.H. 43
 Rosenthal 101
 Roth, G.Ph. A. 28, 29, 43
 Rubinštein, N. 143
 Rudbeck, O. 9, 10
 Rudbeckius, J. 7, 8
 Rudrauf, L. 121
 Rumohr, C.F. 127
 Runitš, D.P. 86
 Ruutsoo, E. 17
 Roosval, J. 119, 123, 124
 Rätsep, H. 27, 37, 41

 Saareste, A. 34, 35, 36
 Saarmann (Saarde), H. 120,
 121
 Saarniit, H. 159
 Saarsoo, H. 156
 Sabler, G. 91
 Salumaa, E. 154, 158
 Sarapuu, M. 116
 Sarv, J. 33, 65, 114
 Saube, C. 67
 Savitš, A. 91
 Schack, A.F. 133
 Schelling 18, 20, 21
 Schlegel 127
 Schmiedehelm, M. 135, 150
 Schneider, H. 157
 Schnell, N.Ch.W. 19
 Schultz-Adaiewsky, E. 185
 Schultz-Bertram, G.J. 185
 Schwalbe (Silvet), J. 67,
 68
 Schünmann, J.C. 97, 101
 Schütz 44, 45
 Seene, T. 71
 Semjonov-Tjanšanski, P.P.
 127
 Shakespeare 54, 59, 65
 Sievers, A. 102
 Siilivask, K. 118
 Sildmäe, I. 158
 Sillaste, H. 159, 166
 Silvet, J. 54, 55
 Simenson, E. (Epp Siimo)
 120
 Sivers, J. 185
 Sivers, S. 67
 Skeat, W. 52
 Sokolski, G. 91
 Soom, L. 116
 Soonberg, L. (Soonpää, Leo)
 120
 Speek, J. 110
 Speranski, M.M. 89
 Springer, A. 120

Steffenhagen 93, 97
 Stieda, W. 103
 Stiernhjelm, G. 9, 15
 Storm, J. 52
 Strzygovski, J. 119, 123
 Stolovitš, L. 20
 Stroganov, S.G. 89
 Suits, G. 121
 Suvorov 138
 Sweet, H. 52
 Sörmus, J.E. 108
 Süss, W. 26

 Šihhovaki, I. 91
 Šiškov, A.S. 89

 Žirjajev, A.S. 78

 Tamul, V. 85
 Taev, K. 138
 Talvik, E. 152, 158
 Tammsaare, A. H. 110
 Tankler, H. 26
 Tarmu, J. 123
 Tarvel, P. 15, 135, 136,
 137, 138, 140, 148
 Tasa, R. 72
 Tassa, A. 130
 Taul, J. 167
 Teichmüller, G. 160
 Tennemann 23
 Tennmann, E. 160, 161, 162,
 163, 166
 Teppan, E. 167
 Terentius 7, 8
 Tering, A. 15, 16
 Thörner, J.F. 53
 Tihhonova, M. 143
 Tiik, V. 145
 Tolstoi, L.N. 112
 Tonska, A. 167
 Toots, N. 71
 Torop, K. 39
 Treffner, H. 31, 109
 Treffner, K. 130
 Tretjakov, P. 144
 Traus, O. 145
 Trummal (Õunroos), V. 146,
 151
 Tschertkoff, A. 67
 Turu, E. 37
 Tuulse, A. (Neumann) 122,
 123, 124, 125, 126
 Tõnisson, J. 108, 109, 117,
 129
 Törnquist, G. 10
 Tüür, K. 113

 Utter, Ö. 126
 Uustal, A. 153, 157, 158

 Vaabel, J. 154
 Vaarask, P. 68
 Vaga, V. 120, 121, 125,
 135, 138, 149
 Vahtra, L. 71
 Waldhaus 119
 Valk, S. 143
 Wallenius, D. 10
 Valmet, A. 37
 Vasar, J. 117, 118, 121
 Vasmer, M. 51
 Vassar, A. 135, 138, 139,
 140, 145, 149, 150
 Vende, E. 123
 Vergilius 54
 Veski, J.V. 33, 34, 36,
 41, 121
 Veske, M. 28, 30, 31, 32,
 41
 Veski, A. 37
 Westberg, H. 66, 67
 Wexionius, M. 8
 Widman, J. 10
 Wieselgren, P. 15
 Vilde, Ed. 110
 Wilde, J. 14
 Wilhelm I 52
 Vietinghof, Chr.B. 102
 Vihalem, P. 152, 155, 158
 Vihma, H. 40
 Viires, A. 148
 Vilberg, K. 123, 150
 Vimmsaare, K. 59, 166
 Wittram, R. 185
 Wolf 19, 21
 Volgin, V. 140, 141
 Worringer 119
 Wright, J. 52
 Vööbus, A. 167
 Wölfflin, H. 123

 Õim, H. 39

 Üprus, H. 123, 125, 150

- Аделунг I 04
 Александр I 92
 Алтгоа В. 204
 Асмус В. 26
 Ашарин А. 183, 184
 Ашин Г.К. 201
 Бабукиг В. 173
 Баратынский Е.А. 181
 Батюшков К.Н. 179
 Баумбах Э. 181, 182
 Белянкин Д.С. 189, 190
 Бенасицъ Е. II 7
 Берг Ф.Ф. 189
 Бернштейн С.Б. 176
 Биддер Ф. 188, 189, 190
 Биленштейн А. 187
 Боборыкин П.Д. 187, 188
 Бобров Е. 26
 Богданов А. 186, 192
 Бодянский О.М. 171, 174, 176
 Борг К.Ф. дер 178, 179, 184
 Брандт Э. 204
 Будберг-Беннингаузен Р. 181
 Бунге А.А. 187, 189, 190
 Бурденко Н.Н. 186, 190
 Бэр К.М. 188, 189, 190, 191
 Валескади П.М. 25
 Варвинский И.В. 170
 Видеман Ф.И. 187
 Венелин Ю.И. 172
 Войков А.Ф. 178
 Враз С. 173
 Гай Л. 173
 Гань П.В. 186, 189
 Гегель 170
 Гельмерсен Г.П. 186, 188
 Ген В. 177
 Гептнер В.Т. 186, 192
 Герцен А.И. 171, 182
 Гесс Г.И. 187, 190
 Гетце П.О. 179, 180, 185,
 186, 189
 Грибоедов А.С. 180, 182
 Григорович В.И. 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175,
 176, 177
 Гриндель Д.И. 186, 188, 190,
 191, 192
 Гоголь Н.В. 179, 184
 Григорян Р.Г. 202
 Григорьев В.В. 92
 Грот К.Я. 185
 Горлов И.Я. 170
 Даль В.И. 178, 187, 189, 190
 Деллен В.К. 190
 Дельвиц А.А. 181
 Демидов 191
 Державин Г.П. 179, 180, 181
 Десницкий В. 184
 Дмитриев И.И. 179
 Добровский И. 172, 174
 Душан С. 172
 Дыбовский Б.И. 190, 191
 Еше Г.Б. 170, 176
 Жуковский В.А. 178, 179, 181
 Зеленин Д.К. 190
 Илличевский А.Д. 185
 Исаков С.Г. 173, 185
 Калитс И. 207
 Кальк К.Ф. 192
 Кант И. 170, 176
 Караджиг В. 173
 Карамзин Н.М. 179
 Карпинский 191
 Кеппен П.И. 172
 Киреевская А.П. 185
 Кирилл 171, 174, 175, 177
 Клемент Ф. 206
 Кнорре К.Х. 187
 Козлов И.И. 182
 Коллар Я. 173
 Кольцов А.В. 184
 Кон И.С. 166
 Крылов И.А. 179
 Копитар 172, 174
 Кочубинский А.А. 170
 Круус Х. 188, 190, 192
 Коорт А. 193, 194, 195, 196,
 197, 199, 200, 204
 Крывелев И.А. 166
 Кукольник Н. 180
 Кулушов В.И. 184
 Кушфер А.Я. 187, 188
 Куторга М.С. 92, 186
 Лагорис А.Е. 188
 Левицкий Г.В. 51, 73, 104, 171,
 192
 Ленау Н. 181
 Ленин В.И. 197, 201
 Ленц Р.Х. 188, 189, 190, 191
 Ленц Э.Х. 188, 190, 191
 Лермонтов М.Ю. 181, 182, 183,
 184, 185
 Ливен В.К. 189, 190
 Ломоносов М.В. 179

- Мадиссон Ю. 92
 Мажуранич А. 173
 Майков А.Н. 180, 182, 184
 Максимович К.И. 190
 Мардарев М. 92
 Маркс К. 180
 Мартинсон Э.Э. 92
 Мейер К.А. 187
 Мережковский 184
 Мерзляков А.Ф. 179
 Мефодий 171, 174, 177
 Миддендорф 187, 189, 190
 Миквиц Х. 184
 Миклашиг Ф. 173
 Михайлович А. 172
 Модестов В.И. 175, 177
 Мойер М.А. 185
 Моргенштерн К. 25
 Надсон С.Н. 184
 Напьерский Э.Я. 187
 Нейе Х.-Ф. 170
 Некрасов Н.А. 184
 Николай I 92
 Овсянников Ф.В. 190, 191
 Оствальд В. 192, 198
 Лайна Э.С. 92
 Ландер Х.И. 191
 Паррот Г.Ф. 92
 Паррот Ф. 190, 191
 Патканов (Патканян) К.П. 187, 190
 Паукер М.Г. 191
 Пашков А.А. 25
 Петровский М.П. 173
 Петухов Е.В. 26, 85
 Пешман Г.Ф. 177
 Пиксанов Н.К. 190
 Пирогов Н.И. 186, 188
 Погодин М.П. 171
 Познанский Ф.А. 91
 Толонский Я.П. 180
 Лопнушко И.Г. 177
 Лопов С.П. 26
 Лрейс П.И. 169, 171, 172, 174, 176
 Лоссельт М.Ф. 26
 Лушкин А.С. 178, 179, 181, 182, 183, 184
 Раух Е.И. 189, 191
 Ребане К. 192
 Редкин П.Г. 186, 188, 189
 Рейль Э. 204
 Розен Е.В. 178
 Руссов Э.В. 190
 Руутсоо Р. 193
 Савич А.Н. 170, 186, 190
 Смирнов С. 169
 Соору Я. 204
 Срезневский И.И. 171, 172, 174
 Стида Л. 188
 Столович Л.Н. 25
 Струве В.Я. 187, 189, 191
 Струве О.В. 190
 Сухомлинов М. 92
 Тамбавкина Т.М. 26
 Тамман Г. 188, 189, 190
 Танклер Х. 188
 Таса Р.Э. 59
 Тидебель А. 182
 Толстой А.К. 182, 184
 Траутфеттер Р.Э. 187, 188
 Тургенев И.С. 182, 183
 Тютчев Ф.И. 180
 Уваров 191
 Фет А.А. 182
 Флетчер Дж. 177
 Фонвизин Д.И. 179
 Фусс П.Н. 184
 Хомяков А. 180
 Шайн Г.А. 190
 Шафарик П.И. 173
 Ширрен К.К. 178, 188
 Шлейер Ф. 180
 Шмидт Ф.Б. 187
 Шренк Л.И. 189, 190, 191
 Штеллинг Э.В. 187
 Штерн К.В. 181
 Шторх А.К. 103
 Штраух А.А. 187, 189, 190
 Шульц-Бертрам Г.И. 180
 Эверсмани Э.А. 186, 187, 190, 192
 Эйхвальд Э.И. 186, 187, 192
 Экардт Ю. 182, 183
 Эндзелин Я. 187, 188, 190
 Энгельгардт М. 186, 191, 192
 Энгельс Ф. 180
 Эрингсон Л. 116
 Эттинген А.А. 188
 Яама В. 204
 Языков Н.М. 178, 181

SISUKORD

E. Kampus. Kooliteater Tartus XVI-XVII sajandil	3
✓ R. Ruutsoo. Kanti filosoofia Tartu Ülikoolis XIX saj. esimesel poolel	17
H. Rätsep. 175 aastat eesti keele õpetamist Tartu ülikoolis	27
P. Ariste. Johann Samuel Friedrich Boubrig	42
O. Mutt. Anglistika arengust Tartu ülikoolis	51
L. Hone. Inglise keele õpetajate ettevalmistamisest Tartu ülikoolis	59
✓ L. Leesment. Ülevaade Tartu Keiserliku Ülikooli õigus-teaduskonnast	74
✓ V. Tamul. Professorite Instituut Tartu ülikooli juures	85
✓ E. Jaanson. M.G. Grenziuse tegevusest ülikooli trük-kalina aastail 1802 - 1817	93
Ü. Must. Eesti üliõpilasorganisatsioonidest Tartu üli-koolis 1905. - 1907. aastal	105
M. Peil. Kunstiteadlased Tartu ülikoolis 1919-1940 ...	118
Õ. Utter. R. v. Lipharti annetatud kunstiesemete üle-andmine Tartu ülikoolile	126
H. Moosberg. TRÜ ajaloo-osakonna nõukogulikuks kaju-nemine 1944 - 1946	134
H. Kings. TRÜ õigusteaduskond nõukogude perioodil ..	152
H. Sillaste. Mõnedest Tartu ülikooli teoloogiateadus-konna esindajate katsetest mõjutada teadust ja ühiskondlikke suhteid kodanlikus Eestis	159
S. Smirnov. V.I. Grigorovitš - Tartu ülikooli kasvan-dik	169
* S. Issakov. Tartu ülikooli kasvandikud - vene kirjan-duse tõlkijad ja populariseerijad <u>laanes</u>	177
✓ H. Tankler. Tartu ülikooli kasvandikud - NSV Liidu 'teaduste Akadeemia liikmed	186
R. Ruutsoo. A. Koorti ühiskondlik-poliitiliste vaade-te evolutsioon kodanlikul perioodil	193
R. Grigorjan. TRÜ üliõpilaskonna sotsiaalse koossei-su parandamise parteilisest juhtimisest aastail 1944 - 1951	202
Isikunimede register	206

INHALTSVERZEICHNIS

E. Kampus. Schulteater in Tartu im 16.- 17. Jahrhundert	3
R. Ruutsoo. Kants Philosophie in der Tartuer Universität in der Hälfte des 19. Jahrhunderts	17
H. Rätsep. 175 Jahre Estnischunterricht in der Tartuer Universität	27
P. Ariste. Johann Samuel Boubrig	42
O. Mutt. Die Entwicklung der Anglistik in der Tartuer Universität	51
L. Hone. Die Ausbildung der Englischlehrer in der Tartuer Universität	59
L. Leesment. Der Überblick über die juristische Fakultät der Tartuer Kaiserlichen Universität	74
V. Tamul. Das Institut von Professoren an der Tartuer Universität	85
E. Jaanson. Die Tätigkeit von M.G. Grenzius als Drucker	93
U. Must. Von den estnischen Studentenorganisationen in der Tartuer Universität in den Jahren 1905 - 1907	105
M. Peil. Die Kunstgelehrten in der Tartuer Universität.	118
Õ. Utter. Die Übergabe der von R. v. Liphart gestifteten Kunstgegenstände der Tartuer Universität	126
H. Moosberg. Die Entwicklung zu der sowjetischen historischen Fachrichtung	134
H. Kings. Die juristische Fakultät in der sowjetischen Periode	152
H. Sillaste. Über einige Versuche der Vertreter der Theologie Fakultät der Tartuer Universität die Wissenschaft und die gesellschaftlichen Beziehungen im bürgerlichen Estland zu beeinflussen	159
S. Smirnov. V.I. Grigorovitsch - Zögling der Tartuer Universität	169
S. Issakov. Zöglinge der Tartuer Universität - Übersetzer und Popularisierer der russischen Literatur im Westen	177
H. Tankler. Zöglinge der Tartuer Universität - Mitglieder der Akademie der Wissenschaften der UdSSR	186
R. Ruutsoo. Die Evolution der gesellschaftlich-politischen Ansichten von A. Koort in der bürgerlichen Periode	193
R.T. Grigorjan. Zur Parteiführung der Verbesserung des sozialen Bestands der Studentenschaft der Tartuer Staatlichen Universität (1944 - 1946).	202
Namenverzeichnis	208

СОДЕРЖАНИЕ

Э. Кампус. Школьный театр в Тарту в XVI-XVII вв.	3
Р. Руутсоо. Философия И.Канта в Тартуском университете в I половине XIX в.	17
Х. Рятсеп. 175 лет обучения эстонского языка в Тартуском университете	27
П. Аристе. Йоганн Самуэль Бубриг	42
О. Мутт. О развитии англистики в Тартуском университете.	51
Л. Хоун. О подготовке преподавателей английского языка в Тартуском университете.....	59
Л. Леесмент. Обзор истории юридического факультета Тартуского университета.....	74
В. Тамул. Профессорский институт Тартуского университета.....	85
Э. Яансон. О деятельности М.Г.Гренциуса в типографии университета в 1802-1817 гг.	93
Д. Муст. Эстонские студенческие организации в Тартуском университете в 1905-1907 гг.	105
М. Пейд. Искусствоведы Тартуского университета в 1919-1949 гг.	118
Н. Уттер. О передаче предметов искусства Тартускому университету, дарованные Р. ф. Липхартом	126
Х. Моосберг. Превращение исторического отделения ТГУ в советское в 1944-1946 гг.	134
Х. Кингс. Юридический факультет Тартуского университета в советский период	152
Х. Силласте. О некоторых попытках представителей геологического факультета влиять на науку и общественные отношения в буржуазной Эстонии.....	159
С. Смирнов. В.И.Григорович - питомец Тартуского университета	169
С. Исаков. Воспитанники Тартуского университета - переводчики и популяризаторы русской литературы на Западе	177
Х. Танклер. Воспитанники Тартуского университета - члены АН СССР	186
Р. Руутсоо. Эволюция общественно-политических взглядов А.Коорта в буржуазный период.....	193
Р.Т. Григорян. Партийное руководство по улучшению социального состава студенчества ТГУ (1944-1951)	202
Указатель имен	208

ВОПРОСЫ ИСТОРИИ ТАРТУСКОГО УНИВЕРСИТЕТА УИ.
(Материалы комиссии истории ТГУ). На эстон-
ском и русском языках. Тартуский государст-
венный университет. ЭССР, г. Тарту, ул.Оли-
росли, 18. Vastutav toimetaja K.Siilivask.
Korrektorid L.Uba, I.Pauska. Paljundamisele
antud 20.11.1979. Kirjutuspaber 30x45 1/4.
Trükipoognaid 13,75. Arvestuspoognaid 12,6.
Trükiarv 1000. MB 09608. TRÜ trükikoda,
ENSV, Tartu, Pälsoni t. 14. Tell. nr. 1546.
Hind 1 rbl. 90 kop.